

Олександр БУЛАВІН

Іноземці
на службі
радянської розвідки

ВМА “Терен”
Луцьк – 2014

УДК 94(477)19
ББК 63.3(4УКР)62
Б 90

У книзі генерал-майора СБ України у відставці, члена Національної спілки журналістів України О. Булавина йдеться про іноземних громадян, які присвятили своє життя службі в радянській розвідці у 20–40-х роках минулого століття і зробили вагомий внесок у блискучі перемоги розвідслужб колишнього СРСР на невидимому фронті.

Для шорокого загалу читачів.

Передмова

У донедавна “братній” Росії, разом з якою Україна у травні 1945 року зламала хребет фашистській Німеччині, щорічно виходить друком чимало різних за якістю видань, присвячених дослідженню гітлерівських спеціальних служб, вивченню їх ролі і місця в системі державних органів, механізму координації діяльності, висвітленню біографічних даних їх очільників тощо. Автори пояснюють цей феномен сталою цікавістю пересічних громадян до роботи таємних служб воюючих держав. Професіонали ж визнають, що у деяких дослідженнях можна знайти чимало корисного для узагальнення інформації про форми і методи оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності.

Такий підхід до вивчення досвіду супротивника видається цілком природним і правильним, оскільки все позитивне, що було напрацьовано людством на таємних фронтах битв спеціальних служб, має бути максимально використане співробітниками Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України та правоохоронними органами для підготовки кадрів та в інтересах вдосконалення системи національної безпеки нашої держави в цілому.

Утім, певні недоліки, навіть за кількістю видань, у порівнянні з сучасними дослідженнями історії органів державної безпеки СРСР, як країни, котра у складі антигітлерівської коаліції отримала велику перемогу, стають все помітнішими. У роботах вітчизняних дослідників продовжує превалювати односторонність, у коментарях доступної документальної бази роблять акценти на виконанні ВЧК-ДПУ-НКВС-КДБ, насамперед, каральних функцій тощо.

На цьому фоні чергова праця О. Булавіна «Іноземці на службі радянської розвідки» відрізняється оригінальністю.

Неабиякий інтерес викликає його вступна стаття, основна думка якої, як мені здалося, зводиться до простої істини, сформульованої ще древніми латинами: «Ніщо не походить з нічого». Автор, котрий має досвід багаторічної роботи у Службі безпе-

ки та Службі зовнішньої розвідки України, не приховує своєї життєвої позиції, стверджуючи, що не варто ігнорувати багатий досвід успішної роботи радянських розвідувальних служб й забувати їх відомих співробітників із числа поляків, німців, болгар, євреїв, які народилися за межами колишньої Російської імперії, представників інших національностей.

Згідно з правилами історичної біографістики, крізь призму історії та у контексті відповідної епохи О. Булавін змальовує долі непересічних особистостей, котрі переважно на ідеологічному підґрунті чи за певних обставин обрали для себе складну професію розвідників. Утім, з лаконічних розповідей автора про них, стає зрозумілим, що в «іншому житті» вони б могли більш повно реалізувати себе, як письменники, журналісти, інженери, педагоги.

Мова О. Булавина легка й доступна, на відміну від багатьох авторів, які спеціалізуються на дослідженні історії спецслужб, текст не переобтяжений недоступною для розуміння непідготовленого читача професійною термінологією, абрєвіатурами тощо. Водночас деякі думки та оцінки автора здаються суперечливими.

Зокрема, у вступній статті О. Булавін солідаризується з тими дослідниками історії органів державної безпеки, котрі вважають, що з приходом Л. Берії до керівництва НКВС у 1938 році «почали вирішуватися проблеми, пов'язані з розгромом досвідчених кадрів, які потрапили під хвилю масових репресій». Втім, навіть визнаючи об'єктивність цієї тези, на мій погляд, варто було б зазначити, що робилось це не в ім'я торжества ідей гуманізму та соціалістичної законності, а з метою вдосконалення системи НКВС як більш витонченого інструменту масових політичних репресій. Враховуючи одіозність цього історичного персонажа, доцільно було б «нагадати», що до 1938 року, працюючи в республіках Закавказзя, Л. Берія особисто очолював «великі чистки» та реалізовував політику «великого терору», завдяки чому його ім'я на батьківщині було вкрай непопулярним.

Занадто категоричною, на мій погляд, є теза про те, що «починаючи з середини 1942 року, радянська зовнішня розвідка не мала своєї агентури в центральному апараті органів Третього Рейху. Усі агенти Москви були заарештовані гестапо ще в 1941 році».

Окремі нариси про історичних осіб, насамперед хрестоматійних, є неповними, особливо в контексті їх впливу на історію Росії та України ХХ століття. Зокрема, розкриваючи сторінки біографії Й.С. Уншлихта, варто було б, на мій погляд, показати його роль в організації висилки на «філософських пароплавах» відомих громадських діячів, вчених, лікарів, філософів, письменників з Москви, Петрограда, Києва, Харкова, Одеси, Катеринослава у 1922 році.

Загалом же, праця О. Булавіна сприятиме формуванню у суспільстві позитивної громадської думки щодо професії розвідника та функціонування розвідувальних органів України.

Олександр Христенко,
генерал-лейтенант
Служби зовнішньої розвідки України

Вступ

На початку 1990-х років помітно зріс інтерес дослідників до історії радянської розвідки, що було пов'язано передусім з низкою обставин: розпадом СРСР, більш вільним доступом до архівних сховищ, відсутністю цензури тощо. Впевнено можна стверджувати, що в міру того, як радянський період розвідки відходить у минуле, його дослідження докорінно змінюються і стають початком нового етапу історіографії.

Новим напрямом в сучасній історичній науці стає з'ясування участі іноземних громадян у діяльності радянських розвідувальних органів. Однак зазначений аспект на сьогодні вітчизняними вченими та професіоналами спецслужб висвітлений недостатньо або однобічно. Практично відсутні узагальнювальні наукові праці та розробки, документальна та науково-популярна література, які давали б цілісну й об'єктивну оцінку діяльності іноземних громадян в інтересах радянської розвідки.

Запропонована книга є чи не першою спробою на пострадянському просторі проаналізувати залучення іноземців до роботи радянських розвідувальних служб у 20–40-х роках минулого століття. У ній, зокрема, відтворено участь у діяльності радянської розвідки в цей період поляків, німців, болгар та представників інших національностей, а також євреїв, які народилися за межами колишньої Російської імперії, з'ясований, хоча й здебільшого огульно, їхній особистий внесок у здобутки радянської розвідки під час Громадянської війни в Росії, у період міжвоєнного протистояння, а також у роки Другої світової війни. При цьому автор мав на меті показати діяльність у лавах радянських розвідорганів лише тих іноземців, які перебували на дійсній військовій службі у штатах зовнішньої та військової розвідок, Спеціальной групі оперативного призначення (СГОП) при керівництві ОДПУ-НКВС СРСР, а також структурах Комінтерну, які займалися розвідувальною роботою в інтересах Радянського Союзу; пройшли відповідну підготовку в розвідколах та інших спеціальних закладах на території колишнього СРСР чи короткотермінове навчання під керівництвом професійних розвідників.

Зважаючи на те, що за період свого існування (зокрема в 1919–1949 рр.) неодноразово змінювали абрєвіатури центрального апарату військової розвідки, автор, щоб полегшити сприйняття тексту читачами, використовував лише чотири з них: Реєструпр Польового штабу РВРР, РУ штабу РСЧА, РУ Генштабу Червоної армії, ГРУ Генштабу Збройних Сил.

Сподіваємося, що запропонована праця зацікавить і пересічного читача, і професіоналів вітчизняних спецслужб, і тих, хто захоплюється їхньою історією, а також сприятиме формуванню в суспільстві позитивної громадської думки щодо функціонування сучасної системи розвідувальних органів загалом та в суверенній Україні зокрема.

Деякі аспекти зародження і функціонування розвідорганів колишнього СРСР у 20–40-х роках ХХ ст.

Становлення радянської зовнішньої розвідки припадає на 1918 р., коли органи утвореної 20 грудня 1917 р. Всеросійської надзвичайної комісії при Раді народних комісарів по боротьбі з контрреволюцією і саботажем (ВНК) у ході Громадянської війни та інтервенції вели гостру та напружену боротьбу з чисельними ворогами радянської держави. На базі армійських надзвичайних комісій і органів військового контролю (контррозвідка) був утворений Особливий відділ ВНК. До його завдань входили боротьба з контрреволюцією і шпигунством в армії та на флоті, контрреволюційними формуваннями, а також організація агентурної роботи за кордоном і в окупованих іноземними державами або захоплених білогвардійцями регіонах республіки. Безсумнівно, ця боротьба мала переважно силовий характер. Однак в її ході застосовувалися і методи розвідувальної діяльності (агентурне проникнення у ворожі організації, добування інформації про їхні плани та кадровий склад, розкладання контрреволюційних структур тощо).

Разом з тим, уже з перших місяців існування ВНК здійснювалися спроби проводити розвідувальну роботу за кордоном. Адже для боротьби із зовнішніми та внутрішніми ворогами радянська влада потребувала достовірної та своєчасної розвідувальної інформації, отримуваної у тому числі й від закордонних джерел.

Особливу небезпеку для республіки рад становили таємні контрреволюційні організації як на території країни, так і за кордоном, більшість з яких мали зв'язок з іноземними розвідками, спиралася на їхню допомогу й підтримку та тісно з ними співпрацювала. Саме взаємозв'язок між внутрішніми та зовнішніми загрозами змусив радянське керівництво активізувати контррозвідувальну та розвідувальну роботу ВНК.

Для вдосконалення розвіддіяльності у квітні 1920 р. в структурі Особливого відділу ВНК був створений спеціаль-

ний підрозділ – Іноземно-інформаторське бюро. При особливих відділах фронтів, армій, а також у деяких губернських надзвичайних комісіях були сформовані іноземні відділення. Вони працювали у контакті з Реєстраційним управлінням (Реєструпр) Реввійськради (РВР) Республіки, в якому у ті роки зосереджувалася військова розвідка.

На той час радянська Росія мала дипломатичні відносини з Туреччиною і Німеччиною, а у зв'язку з підписанням у 1920 р. договорів про нормалізацію стосунків із країнами-лімітрофами (Естонія, Латвія, Литва, Фінляндія) у столицях цих держав також було відкрито дипломатичні представництва РРФСР. У них з дозволу ЦК РКП(б) створювали резидентури зовнішньої розвідки, до завдань яких входило агентурне проникнення у контрреволюційні організації та формування.

Керівництвом ВНК і його підрозділів зовнішньої розвідки була розроблена і почала діяти інструкція для Іноземно-інформаторського бюро, в якій обумовлювалися принципи створення та функціонування в капіталістичних країнах “легальних” резидентур з метою агентурного проникнення до розвідувальних об'єктів – закладів, партій, організацій.

Інструкція передбачала, що в країни, які не мали дипломатичних стосунків із РРФСР, агентуру органів ВНК потрібно скеровувати нелегально.

Таким чином радянська зовнішня розвідка, утворена в надрах Особливого відділу ВНК, не мала до грудня 1920 р. самостійного статусу і діяла всередині структур армійської контррозвідки. Поразка у війні з Польщею, складний комплекс стосунків з Естонією, Латвією, Литвою і Фінляндією визначили як першочергове питання – потребу більш повного і якісного забезпечення керівництва країни розвідінформацією.

У вересні 1920 р., розглянувши на своєму засіданні причини поразки в Польській кампанії, Політбюро ЦК РКП(б) прийняло рішення про кардинальну реорганізацію закордонної розвідки. У ньому, зокрема, вказувалося: “Найслабшим місцем нашого воєнного апарату є, безумовно, постановка агентурної роботи, що особливо яскраво проявилася під час Польської кампанії. Ми йшли на Варшаву наосліп і зазнали катастрофи.

Враховуючи міжнародну ситуацію, що склалася і в якій ми перебуваємо, необхідно поставити питання про нашу розвід-

ку на належний рівень. Лише серйозна, правильно поставлена розвідка врятує нас від випадкових ходів наосліп.”

Відповідно до рішення політбюро, голова ВНК Ф. Е. Держинський видав наказ № 169 від 20 грудня 1920 р. про організацію *Іноземного відділу (ІНВ) ВНК* як самостійного розвідувального підрозділу. Штаб відділу становив 70 осіб. Цей наказ став адміністративно-правовим актом, який оформив створення радянської зовнішньої розвідки.

Уже з середини 1920-х років до ІНВ почали залучати іноземних громадян, які згодом стали “золотим резервом” наповнення кадрового апарату радянської розвідки.

6 лютого 1922 р. ВЦВК РРФСР ліквідував ВНК і утворив Державне політичне управління (ДПУ) при НКВС РРФСР. Зовнішня розвідка увійшла до складу ДПУ.

У зв’язку з утворенням Союзу Радянських Соціалістичних Республік (30 грудня 1922 р.) постановою ЦВК СРСР 2 листопада 1923 р. було створено Об’єднане державне політичне управління (ОДПУ) при РНК СРСР, до якого увійшли Іноземний відділ (штат: 122 особи у центральному апараті та 62 – за кордоном).

За декілька років із моменту свого створення ІНВ вдалося організувати “легальні” резидентури в сусідніх із СРСР країнах, а також у провідних державах Європи – Англії, Франції та Німеччині. Було покладено початок веденню розвідки з нелегальних позицій, утворена солідна агентурна мережа в колах білоемігрантів і важливих урядових установ низки країн. Зовнішня розвідка почала добувати науково-технічну інформацію, необхідну для потреб оборони та народного господарства СРСР.

Активна наступальна діяльність розвідки на перших етапах її становлення допомогла зірвати агресивні плани супротивників країни рад і таким чином сприяла створенню необхідних умов для економічного будівництва та зміцнення обороноздатності радянської держави.

30 січня 1930 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову “Про пріоритетні напрямки діяльності ІНВ ОДПУ”, в якій вперше на високому політичному та державному рівнях були визначені головні напрямки розвідувальної діяльності. Серед завдань, поставлених перед зовнішньою розвідкою, були, зокрема, такі: виявлення планів керівних кіл Англії, Німеччини,

Франції, Польщі, Румунії та Японії стосовно фінансово-економічної блокади нашої країни; активізація науково-технічного напрямку діяльності розвідки. Виконуючи зазначену постанову, зовнішня розвідка зуміла отримати велику кількість таємної технічної інформації з різноманітних галузей промисловості та видів озброєння.

У листопаді 1932 р. начальник ІНВ ОДПУ А. Х. Артузов підписав розпорядження про реорганізацію зовнішньої розвідки. У ньому, зокрема, зазначено: “Перебудову всієї агентурно-оперативної діяльності провести на підставі можливого переключення усієї роботи на випадок будь-яких ускладнень з “легальних” рейок (берлінська резидентура) виключно на підпілля”. Необхідність у такій реорганізації була викликана тим, що після відносно сприятливої ситуації для діяльності радянських установ в Європі у попереднє десятиріччя, які визначав Раппальський договір, у ряді європейських країн стала помітною тенденція до посилення жорсткості режиму перебування працівників радянських представництв, у тому числі й співробітників зовнішньої розвідки.

10 липня 1934 р. постановою ЦВК СРСР був утворений Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС), до якого увійшла низка главків, у тому числі Головне управління державної безпеки (ГУДБ). Іноземний відділ став 5-м відділом ГУДБ НКВС СРСР. Його завдання уряд визначив так: “Виявлення спрямованих проти СРСР змов у діяльності іноземних держав, їхніх розвідок і генеральних штабів, а також антирадянських політичних організацій; викриття диверсійної, терористичної та шпигунської діяльності на території СРСР; керівництво діяльністю закордонних резидентур”.

3 жовтня 1938 р нарком внутрішніх справ СРСР видав наказ про створення Школи особливого призначення (ШОП) для централізованої підготовки розвідувальних кадрів. Її перші випускники відіграли помітну роль в активізації розвідувальної роботи напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни.

Незважаючи на шквал репресій у 1936–1939 рр., які практично на початку паралізували роботу розвідки (із 450 співробітників (разом із закордонним апаратом) було репресовано 275 осіб, тобто більше половини особового складу), “оговтавшись” у 1938 р., вона продовжувала вести певну роботу щодо

висвітлення діяльності керівних кіл провідних країн Європи, США та Японії і часткового зриву їхніх планів і заходів, спрямованих проти СРСР.

Чимало зробила радянська розвідка в ці роки в Іспанії. Вона систематично добувала відомості про підтримку франкістів Німеччиною та Італією. Відповідно до особистого наказу Й. В. Сталіна, розвідка організувала перекидання до Іспанії декількох сотень радянських добровольців-інтернаціоналістів. Після падіння республіканського уряду радянські розвідники сприяли врятуванню від неминучої фізичної розправи багатьох бійців і командирів інтернаціональних бригад, частина з яких згодом поповнила лави спецслужб Радянського Союзу.

Варто об'єктивно визнати, що з приходом на посаду очільника НКВС у 1938 р. Л. Берії «почали вирішуватися проблеми, пов'язані з розгромом досвідчених кадрів, які потрапили під хвилю масових репресій». Стосовно багатьох постраждалих були проведені амністії та реабілітація, деяких колишніх співробітників почали повертати на службу, налагоджувати розвідувальну та контррозвідувальну роботу, відтворювати закордонні резидентури, розгромлені при Єжову. Було поставлене на новий рівень і технічне оснащення розвідувальної роботи.

У передвоєнний період розвідникам вдалося створити серйозні агентурні позиції у держапараті та спецслужбах Німеччини, Англії, Японії, Італії та деяких інших країн. Отримані ними матеріали розкривали підготовку Німеччини та Японії до війни проти Радянського Союзу, істинну роль керівних кіл Англії, Франції та США стосовно СРСР.

17 червня 1941 р. начальник зовнішньої розвідки П. М. Фітін доповів Й. В. Сталіну про те, що «всі військові заходи Німеччини щодо підготовки збройного нападу на СРСР повністю закінчені й удар можна чекати у будь-який час». Безпосередньо перед нападом розвідка встановила його точну дату – 22 червня 1941 р.

Однак наслідки «чисток» у розвідці продовжували катастрофічно відчуватися впродовж всієї Великої Вітчизняної війни. Починаючи з середини 1942 р., радянська зовнішня розвідка не мала своєї агентури в центральному апараті органів управління Третього Рейху. Усі агенти Москви були заарештовані гестапо ще в 1941 р.

30 червня 1941 р. було створено Державний Комітет Оборони (ДКО) СРСР – вищий надзвичайний орган влади в країні під головуванням Сталіна. Одразу ж після його утворення ДКО розглянув питання про зовнішню розвідку та уточнив її завдання. Основну увагу звертали на роботу в Німеччині, Італії, Японії та окупованих ними країнах. Головне завдання полягало у створенні агентурних можливостей в урядових установах, промисловості та наукових організаціях, розвідувальних і контррозвідувальних службах цих держав.

Роботу розвідників було цілковито підпорядковано боротьбі з нацистською Німеччиною. Незважаючи на значні труднощі у перший період війни, зовнішня розвідка змогла в найкоротші терміни перебудуватися відповідно до вимог військового часу, зберегти цінну агентуру й налагодити з нею надійний зв'язок.

Упродовж усієї війни розвідники перебували на передньому краї, своєчасно добували важливу політичну й військову інформацію, широко проводили активні заходи.

Розвідувальні відомості про військові наміри ворога допомогли планувати бойові операції радянських військ. Державному Комітету Оборони і командуванню Червоної Армії були “покладені на стіл” важливі повідомлення, у тому числі про майбутній наступ німців на Кавказ, плани прориву через Ростов до Сталінграда, підготовку важливих операцій противника в районі Курської дуги, регулярно надходили дані про військово-економічний потенціал Німеччини та її сателітів. Було налагоджене систематичне висвітлення намірів Японії стосовно її безпосередньої участі у війні, а також планів США та Англії щодо відкриття “другого фронту”.

Колишній директор ЦРУ США А. Даллес змушений був визнати, що “інформація, яку добували радянські розвідники під час Другої світової війни, сприяла військовим зусиллям Советів і становила такий матеріал, який є предметом мрій для розвідки будь-якої країни”.

У лютому 1941 р. був створений Народний комісаріат державної безпеки (НКДБ) СРСР. Питаннями зовнішньої розвідки почало займатися його Перше управління. 20 липня 1941 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР НКВС і НКДБ були об'єднані в єдиний Наркомат внутрішніх справ СРСР. Зовнішню розвідку стали іменувати Першим управлінням НКВС.

У січні 1942 р. у складі НКВС для керівництва позафронтовою роботою органів держбезпеки було утворене 4-е управління. Воно займалося формуванням розвідувально-диверсійних груп і загонів у тилу німецьких військ. Начальник управління П. А. Судоплатов одночасно був заступником керівника радянської зовнішньої розвідки. Кістяк цього підрозділу склали співробітники розвідки. Для виконання завдань з розгортання партизанської боротьби в тилу ворога за активної участі розвідки була створена Окрема мотострілецька бригада особливого призначення (ОМСБОП).

Радянській зовнішній розвідці напередодні конференції керівників СРСР, США та Великої Британії, яка відбулася в Тегерані 28 листопада – 1 грудня 1943 р., вдалося паралізувати діяльність підпільних профашистських організацій, успішно протистояти німецьким спецслужбам в Ірані та разом з англійською розвідкою зірвати спробу організації замаху на “велику трійку”.

Можна із впевненістю констатувати, що в роки Великої Вітчизняної війни зовнішня розвідка та її співробітники виконали свій обов'язок перед Батьківщиною. За цей час зовнішня розвідка вивела за кордон 566 нелегалів. Було завербовано 1240 агентів та інформаторів, здобуто агентурним шляхом понад 41 тисячу різноманітних матеріалів, у тому числі 1167 технічних документів, з яких реалізовано 616.

Проте розгром фашистської Німеччини та мілітаристської Японії не призвів до поліпшення міжнародної ситуації. Правлячі кола країн – колишніх союзників не хотіли миритися з глобальними змінами, які відбулися на світовій арені. Намагаючись не допустити подальшого послаблення своїх позицій, вони стали на шлях ядерного шантажу, “холодної війни”, створення агресивних військових блоків і розкручування гонки озброєнь. Перед радянською зовнішньою розвідкою були поставлені нові завдання, які вона успішно вирішувала. Підтвердженням цього є, зокрема, її вагомий внесок у створення атомної зброї, дії щодо попередження агресії в 1956 р., коли Англія, Франція та Ізраїль атакували Єгипет, стабілізація кризових ситуацій на Близькому Сході, а також заходи щодо Каїрської кризи, в урегулюванні якої радянська розвідка брала безпосередню участь. У цей же період формувалися підходи до розрядки міжнародної напруги.

Але головне завдання розвідки в післявоєнні роки, поставлене керівництвом країни, полягало в тому, щоб тримати в полі зору підготовку військового нападу на Радянський Союз із застосуванням ядерної зброї. А такі плани, як свідчила отримана розвідкою в ті роки інформація, активно розробляли військові кола США та Англії.

Одночасно виникали завдання щодо інформаційного забезпечення поточних питань зовнішньої політики радянської держави. Серед них, наприклад, отримання відомостей про плани західних держав із німецького питання, висвітлення кризових ситуацій, пов'язаних із проблемами Західного Берліну, Близького Сходу, розпаду колоніальної системи.

Вирішення цих важливих завдань вимагало удосконалення розвідки, її структури, організації управління діяльності та методів роботи. У 1947–1953 рр. відбулася структурна перебудова військової і зовнішньої розвідок, скерована на підвищення ефективності їхньої діяльності та пошук оптимальних форм управління в умовах нарощування конфронтаційних тенденцій.

30 травня 1947 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову про створення Комітету інформації (КІ) при Раді Міністрів СРСР, на який покладали завдання політичної, військової та науково-технічної розвідок. Єдиний орган очолив В. М. Молотов, який у той час був заступником голови Ради Міністрів СРСР і одночасно міністром іноземних справ. Його заступниками стали представники зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки (ГУР) Радянської Армії та МЗС.

Проте час засвідчив, що об'єднання специфічних за методами діяльності військової та зовнішньополітичної розвідок у рамках єдиного органу, при всіх перевагах, утруднювало процес управління роботою. Тому вже у січні 1949 р. уряд прийняв рішення про виведення з Комітету інформації військової розвідки й повернення її до Міністерства оборони.

У лютому 1949 р. КІ було передано під егіду МЗС. Його керівником став новий міністр закордонних справ А. Я. Вишинський, а пізніше – заступник міністра В. О. Зорін. Першим заступником голови КІ, який відповідав за поточну оперативну роботу розвідки, став С. Р. Савченко, до цього призначення він був Міністром держбезпеки УРСР.

Варто зазначити, що на початку 30-х років в СРСР функ-

ціонувало Бюро координації діяльності підрозділів розвідки (ІНВ НКВС, Розвідуправління штабу Червоної армії, Відділу міжнародних зв'язків (ВМЗ) Комінтерну і Спецгрупи особливого призначення (СГОП) при наркомові внутрішніх справ), на чолі якого був один із перших радянських дипломатів, відомий як представник СРСР у Лізі Націй в Женеві М. І. Розенберг. Однак у середині 30-х років воно було ліквідоване.

У листопаді 1951 р. уряд ухвалив рішення про об'єднання зовнішньої розвідки і зовнішньої контррозвідки під керівництвом Міністерства держбезпеки й створення за кордоном єдиних резидентур. Комітет інформації при МЗС СРСР перестав існувати. Зовнішня розвідка стала Першим головним управлінням (ПГУ) Міністерства держбезпеки СРСР.

2 вересня 1918 р. було створено єдиний колегіальний орган радянської вищої військової влади – Революційна Військова Рада Республіки (РВРР), до якої перейшли функції військової розвідки.

1 листопада 1918 р. трьома посадовими особами РВРР (заступником голови РВРР Е. Склянським, головою І. Вацетісом і членом РВРР К. Ю. Данішевським) затверджено штат Польового штабу, який здійснював керівництво всіма органами військового контролю (контррозвідки) та агентурної розвідки.

5 лютого 1918 р. таємним наказом РВРР оголошено штат *Польового штабу (ПШ РВРР)*. Цей день вважають днем народження радянської військової (агентурної) розвідки.

Реєстраційне управління (Реєструпр) стало першим центральним органом військової агентурної розвідки Червоної армії, на котре було покладене об'єднання всіх органів агентурної розвідки, які існували до того часу. Це – Військово-статистичний відділ Оперативного управління Всеросійського Головного штабу (ВСВ ВГШ), Розвідувальне відділення Оперативного управління Народного комісаріату у військових справах, Розвідувальне відділення Оперативного управління Вищої військової Ради.

Проте, незважаючи на наявність центрального органу керівництва розвідувальною роботою, розвідка все ще залишалася поділеною: її здобувні структури (агентурна і військова розвідки) перебували у двох різних підрозділах Реєструпра ПШ РВРР, а інформаційно-аналітична служба разом з досвід-

ченими фахівцями залишалася у Військово-статистичному відділі Народного комісаріату з військових справ. За таких умов агентурна складова, не узгоджена з військовою складовою, не могла забезпечити відповідних високих результатів, на які розраховувало командування Червоної армії.

У червні 1919 р. затверджений новий штат Реєструпру ПШ РВВР і вперше прийнято “Положення” про нього, згідно з яким Реєструпр визначався як “центральный орган таємної агентурної розвідки”, що підпорядковувався безпосередньо РВВР (минаючи начальника ПШ).

Основні підрозділи управління були такі: 1-й відділ – сухопутний агентурний, 2-й – морський агентурний (входив до Реєструпру з грудня 1918-го до січня 1920-го), 3-й військово-цензурний (у складі РУ з грудня 1918-го до жовтня 1919-го) і Консультанство, де працювали військові спеціалісти старої армії, деякі з них закінчили Академію генерального штабу.

Агентурний (сухопутний) відділ складався, згідно з “Положенням”, з 4-х відділень: Північне охоплювало скандинавські країни, Фінляндію, Прибалтику, Мурманський та Архангельський райони; Західне – Литву, Польщу, Галичину, Румунію, Німеччину і держави на території колишньої Австро-Угорщини; Близькосхідне – балканські країни, Туреччину, Кавказ, Туркестан, Афганістан та Індію; Далекосхідне – Сибір, Китай, Японію.

Беручи до уваги принцип, що розвідку робить ефективною її агентурна мережа (а такої у відомстві практично не було), вагомих результатів на перших етапах свого існування Реєструпру досягти не вдавалося.

Перш за все це було пов'язано з нестачею людей, не лише охочих, а й здатних займатися агентурною роботою. Спроби залучити до такої діяльності колишніх секретних військових агентів російської армії, як правило, закінчувалися невдало, оскільки вони не довіряли радянській владі. Вербування агентури серед інтелігенції також не дало бажаних результатів. Залишався останній засіб – партійний набір. Але й тут керівництво Реєструпру чекало розчарування. Із 20 партійних працівників, які були мобілізовані з листопада 1918 р. до січня 1919 р., тринадцять із самого початку виявилися непридатними до агентурної роботи, а ще двоє надавали досить посередні відомості.

На загальному тлі невдач у більшовицької розвідки були хоча й скромні, але успіхи.

Так, за допомогою агентури вдалося проникнути в органи польської контррозвідки та Генеральний штаб польської армії і забезпечити регулярне отримання радянським командуванням важливих відомостей про склад і дислокацію польських військ, викрити польську агентурну мережу в смузі Західного фронту.

Результативно діяли співробітники військової розвідки на Південному фронті проти військ Врангеля, інтервентів у Чорноморському регіоні, у тилу колчаківців в Іркутську, а також на Далекому Сході, у Китаї та Маньчжурії.

1 січня 1920 р. наказом РВВР були затверджені нове положення про Реєструпр і його штат. Згідно з цими документами, на військову агентурну розвідку покладалося “з’ясування військових, політичних, дипломатичних і економічних планів та намірів країн, ворожих до РСФСР, і нейтральних держав, а також їхніх окремих груп і класів, які можуть завдати тієї чи іншої шкоди Республіці...”.

Тоді ж військова розвідка отримала вказівку “організувати агентурну розвідку в широкому масштабі”, виходячи за рамки суміжних з радянською Росією країн. При цьому головна увага зосереджувалася на виявленні стану збройних сил тих держав, з якими ймовірно в цей період могли відбутися збройні сутички: Фінляндією, Естонією, Латвією, Литвою, Польщею, Румунією, Туреччиною, Азербайджаном, Вірменією, Персією, Афганістаном, Японією. Дещо пізніше до ймовірних супротивників республіки додалися всі держави Західної Європи і США.

Стосовно кадрового складу особливо підкреслювалося, що відповідальними працівниками і співробітниками Реєструпру та його місцевих органів, незалежно від обійманої ними посади чи виконуваної роботи, можуть бути лише члени РКП(б).

Реєструпр установив прямі контакти з військовою розвідкою Німеччини – Абвером і литовською розвідкою. “Друзили” проти третіх країн, передусім Польщі, яка мала агресивні територіальні зазіхання до своїх сусідів. Співробітництво тривало близько 13 років з німцями (до 1933 р.) і 5-ти – з литовцями (до 1925 р.) та було досить продуктивним.

Після закінчення Громадянської війни Реввійськрада Республіки дійшла висновку, що потреба в активній та ефектив-

ній військовій розвідці відпала. Тому, прагнучи зекономити народні кошти, яких справді не вистачало, уряд радянської Росії у 1922 р. скасував Розвідувальне управління РСЧА. Штати військової розвідки було скорочено втричі. Замість Розвідувального управління того ж року був сформований Розвідділ Управління 1-го помічника штабу Червоної армії. Він мав обмежені функції. Громадянська війна завершилася, але друзів у Росії в міжнародному співтоваристві не додалося. Існувати без спостережливої, ефективної та розумної розвідки Країна рад не могла. Тому в 1924 р. Розвідділу знову повернули статус Розвідувального управління штабу РСЧА.

Згідно зі зробленою на нараді керівників розвідки військових округів доповіддю начальника 3-го (інформаційного) відділу РУ РСЧА О. М. Никонова, до 1927 р. докладні відомості були зібрані про військово-економічний потенціал Польщі, а також Фінляндії, Естонії та Литви. Відзначалася недостатність матеріалів по Румунії, що пов'язували з несприятливою для роботи радянських розвідників ситуацією. Стосовно Німеччини, Франції, Англії, США та Італії у доповіді було заявлено, що матеріали військової розвідки про ці країни в достатній мірі висвітлюють питання, які найбільше цікавлять СРСР.

Далі відзначалося, що про країни Сходу “накопичений значний матеріал, який лише частково оброблений і безперервно поповнюється новими матеріалами”. Стосовно Японії, то доповідач загострив на ній увагу як на “країні, котра має першокласні сухопутні, морські та повітряні сили” і становить значний інтерес для радянської розвідки, однак недостатньо охоплена нашою агентурою внаслідок політичних і низки інших факторів.” Як підсумок, зазначалося, що Розвідувальне управління має достатній потенціал для здійснення розвідувальних операцій на найвищому рівні.

У 1935–1937 рр. окремі військові розвідники, які діяли в європейських країнах, були заарештовані іноземними спецслужбами. Провали завдали шкоди авторитетові СРСР на міжнародній арені. Окрім того, у вищих ешелонах радянського керівництва йшла непримиренна боротьба за владу. Хтось підіймав народ на ударну працю на об'єктах п'ятирічки, а хтось вставляв палиці в колеса “червоної колісниці”. Через ці та інші причини в країні розпочалася чистка апарату, яка за-

вершилася масовими репресіями. Під їхній удар потрапила й Червона армія та її розвідка.

У травні 1937 р. Й. В. Сталін дав вказівку розпустити мережу Розвідуправління і створити її заново. “Розпускали” агентурну мережу із захопленням. Серед військових розвідників вишукували шпигунів іноземних розвідок, й, головним чином, прибічників опозиції до сталінського режиму. У результаті чистки в 1937–1938 рр. багатьох розвідників відкликали із закордонних відряджень до Москви, звільнили зі складу Розвідуправління або ж репресували. Під “каток” репресій потрапили й керівники військової розвідки різних періодів – Г. Л. П’ятаков, В. Х. Ауссем, Я. Д. Ленцман, Я. К. Берзін, С. П. Урицький, С. Г. Гендін, О. Г. Орлов.

Призначений у квітні 1939 р. начальником військової розвідки герой Радянського Союзу генерал-майор І. Й. Проскуров, який прославився у повітряних боях в ході громадянської війни в Іспанії, 25 травня 1940 р. доповідав наркомун оборони і Комісії ЦК ВКП(б): “Останні два роки були періодом чистки агентурних управлінь і розвідорганів від сторонніх і ворожих елементів. За ці роки органами НКВС заарештовано понад 200 осіб, замінений весь керівний склад, до начальників відділень включно. За час мого командування тільки з центрального апарату і підлеглих йому частин відраховано з різних причин і ділових міркувань 365 осіб. Прийнято заново 326 осіб, абсолютна більшість із яких без розвідувальної підготовки...”

І. Проскурову вдалося призупинити кадрову чистку в Розвідуправлінні, тому “сталінський удар” по військовій розвідці виявився не смертельним. В СРСР вижили розвідники, які мали досвід закордонної роботи. У Німеччині, Болгарії, Італії, Угорщині, Румунії, Польщі, Франції, Швейцарії, Японії та деяких інших країнах також збереглися окремі досвідчені співробітники. Вони розпочинали роботу у військовій розвідці ще на початку 30-х років, коли Розвідупр підбирав кандидатів для таємної роботи і робив це досить успішно. Саме тодішній їх керівник Ян Берзін і його однодумці вивели роботу військової розвідки на високий професійний рівень.

Систематичність і масштаби діяльності радянської військової розвідки поступово поставили її на чільне місце у світі. Якщо перед Першою світовою війною російська розвідка значно поступалася німецькій, англійській та французькій, то

на початку Другої світової війни стала їхнім достойним конкурентом, незважаючи на кадрові чистки, численні реорганізації та міжвідомче суперництво. Наскільки радянське керівництво, насамперед Й. В. Сталін, послуговувалися інформацією, яку добувала розвідка, це інше питання. Підписавши з Німеччиною 23 серпня 1939 р. пакт про ненапад, Сталін отримав час для підготовки країни до нових випробувань.

Генерал-лейтенант П. І. Голиков, призначений начальником Розвідувального управління в липні 1940 р. (І. Й. Проскуров був розстріляний без суду і слідства 28 жовтня 1941 р. за звинуваченням в участі в “антирадянській військово-змовницькій організації, яка працювала на підрих військової могутності СРСР”), та його заступники почали активно проводити спеціальні заходи, які були скеровані на розширення можливостей військової розвідки з добування відомостей про гітлерівську Німеччину. Ціною значних зусиль керівників військової розвідки і, найголовніше, оперативних офіцерів, з досвідом розвідроботи, у Німеччині й країнах, що мали з нею спільні кордони, таємна агентурна мережа радянської військової розвідки була частково відновлена та активізувала свої зусилля щодо здобування інформації про плани Третього Рейху.

Агентурну мережу посилювали за рахунок іноземців, які не були пов’язані з комуністичними чи іншими лівими організаціями, контакти з новими джерелами ретельно маскували. Однак, не в усіх європейських країнах військовим розвідникам вдалося сформувані у передвоєнний період свої резидентури.

Запис в акті передачі наркомату оборони К. Є. Ворошилова своєму наступнику С. К. Тимошенку, згідно з яким “організація розвідки є однією з найбільш слабких ділянок у роботі Наркомату оборони”, свідчить про те, що радянська військова розвідка все ще повільно відновлювала свої сили після нанесеного їй сталінського удару.

Аналіз практично усіх повідомлень резидентів та агентів військової розвідки першої половини 1941 р. дозволяє дійти висновку, що переважна більшість з них, незважаючи на активні дезінформаційні заходи німецького керівництва і спеціальних служб, добували точні відомості про підготовку Гітлера до війни проти СРСР. Проте переконати керівни-

цтво останнього і Генеральний штаб Червоної армії в тому, що загроза з боку фашистської Німеччини реальна і війна розпочнеться влітку 1941 р., військової розвідці не вдалося. Причини цьому слід шукати в завищеній впевненості радянського керівництва, яке вважало, що Німеччина, підписавши договір з Союзом РСР про ненапад, не порушить взяті на себе зобов'язання. Гітлер та його спецслужби активно проводили операції щодо маскування всіх заходів з підготовки до війни.

Правильній оцінці наростання загрози СРСР заважав і "берлінський фільтр", через який розвідувальні відомості надходили до Й. В. Сталіна. Варто також об'єктивно визнати, що не завжди правильні висновки з достовірних розвідувальних даних робило й військове керівництво, у тому числі й Розвідуправління Генерального штабу.

Сталін та його оточення, безперечно, у травні-червні 1941 р. вже бачили червоне світло в радянсько-німецьких стосунках, але, як виявилось, недостатньо повно та об'єктивно оцінювали цю небезпеку.

Радянська військова розвідка (з лютого 1942 р. Головне розвідувальне управління (ГУР) Генштабу Червоної армії), як важливий засіб бойового забезпечення збройних сил, пройшла у роки Великої Вітчизняної війни важкий, але славний шлях і зробила гідний внесок у справу перемоги над фашизмом. В її лавах працювали тисячі розвідників, в т. ч. розвідники-інтернаціоналісти. Про розмах розвідувальної діяльності свідчать такі цифри: тільки з травня 1943 р. до травня 1945 р. в тилу ворога знаходилося 1236 розвідувальних і розвідувально-диверсійних груп загальною чисельністю близько 10 тисяч осіб, їм допомагали понад 15 тисяч місцевих патріотів.

Під час війни вперше в історії розвідувальних служб світу здійснювалася взаємодія військових розвідок держав, які опинилися у союзі супротивників фашистської Німеччини. У цій унікальній операції брали участь розвідслужби СРСР, США, Англії, Франції, Польщі, Чехословаччини, Бельгії, Данії та інших країн зі складу антигітлерівської коаліції. Найбільш дивним в історії цієї спеціальної взаємодії було те, що її здійснювали розвідки, які раніше безкомпромісно боролися одна проти одної.

Так у 1942–1943 рр. радянські розвідники отримували відомості про фашистську Німеччину від начальника військової

розвідки Чехословаччини полковника Ф. Моравеця, співробітника польської військової розвідки підполковника С. Гано, бельгійського розвідника підполковника Моріссала, начальника норвезької розвідки підполковника Р. Лянда, співробітника нідерландської військової розвідки підполковника Ліф-тінка, начальника французької розвідки генерала Матене. Обмін відомостями про ворога між радянською військовою розвідкою і представниками розвідслужб країн антигітлерівської коаліції відбувався з відома урядів цих держав, засновувався на партнерських стосунках, був довірливим і безкорисним.

Радянські військові розвідники самовіддано допомагали народам окупованих німцями та японцями країн в їхній боротьбі за незалежність. У Чехословаччині, Польщі, Румунії, Югославії, Італії, Франції, Китаї, Маньчжурії відважно діяли радянські розвідники. Війна стала суворою перевіркою та школою організації і методів роботи розвідки, керівництва нею, здатності вирішувати завдання у складних умовах. Цю перевірку вона в основному виконала.

За мужність і героїзм, виявлені при виконанні спеціальних завдань в тилу ворога в роки Другої світової війни, 596 військових розвідників були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Серед них п'ятеро у наш час стали Героями Росії та двоє Героями України.

Ось як оцінюється у багатотомній праці “Історія другої світової війни 1939–1945 рр.” роль військової розвідки в переможному результаті війни: “Значний розмах стратегічних операцій Радянських Збройних Сил вимагав ретельного всебічного і своєчасного забезпечення. Важливим його видом була розвідка і контррозвідка. Радянська стратегічна розвідка загалом правильно визначила стан економічних можливостей фашистської Німеччини та її сателітів, склад їхніх збройних сил і на всьому радянсько-німецькому фронті, і на стратегічних напрямках. Радянська розвідка своєчасно встановила появу в противника нових технічних засобів боротьби і введення в стрій нових промислових підприємств, добувала достатньо повні дані про морально-політичний стан ворожих військ. Це дозволило Верховному Головнокомандуванню своєчасно викривати плани і наміри німецько-фашистського командування, краще і правильніше розробляти операції радянських військ”.

У травні 1943 р. був розпущений заснований ще 1918-го *Комуністичний Інтернаціонал* (Комінтерн) – організація, яка в перші роки свого існування намагалася роздмухати пожежу світової революції, а в тридцяті стала одним із центрів радянського шпигунства та активних заходів за кордоном. Про його діяльність написано багато, тому немає потреби детально висвітлювати це питання.

Слід лише зазначити, що типовим для діяльності Комінтерну у 20-30-ті роки минулого століття стало використання його закордонних філій як інструменту радянської розвідки та організації повстанських операцій. Для Й. В. Сталіна та його оточення Комінтерн поступово став “постачальником кадрів для проведення підривної та розвідувальної роботи”.

Враховуючи, що до революційної діяльності Комінтерну за кордоном було відверто негативне ставлення, його представникам доводилося працювати переважно в нелегальних умовах, тісно координуючи свою роботу з Іноземним відділом і військовою розвідкою, часто під дипломатичним прикриттям радянських повпредств і торговельних місій. Характерно, що чимало очільників радянської розвідки вийшли зі структур Комінтерну або ж працювали в його керівних органах. Так, до складу бюро Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ) від березня 1919 до серпня 1920 р. входив один із керівників радянської військової розвідки Я. К. Берзін. Відділ міжнародних зв’язків (ВМЗ) ВККІ у 1926–1936 рр. очолював О. Л. Абрамов-Міров, у подальшому помічник начальника Розвідупра штабу РСЧА. У 1935–1938 рр. членом президії і кандидатом в члени секретаріату ВККІ під прізвиськом “Москвін” був колишній начальник ІНВ й одночасно заступник Голови ОДПУ (1922–1929) М. А. Триліссер. Багато з кращих радянських розвідників (про що буде сказано нижче) розпочинали свою діяльність у комінтернівських структурах, а потім, після відповідної перевірки, зараховувалися до штатів зовнішньої та військової розвідки.

За деякими відомостями, за чисельністю комінтернівських закордонних “пунктів” (резидентур), вони вже не поступалися резидентським ланкам РУ штабу РСЧА чи ІНВ ОДПУ.

Із червня 1921 р. у структурі Комінтерну функціонував Відділ міжнародних зв’язків (ВМЗ), який був зв’язною ланкою між ВККІ та радянською військовою і зовнішньою розвідкою.

До нього входили підвідділи зв'язку, фінансування, літературний, шифрувальний. ВМЗ керував всією конспіративною роботою Комінтерну і мав розгалужену систему прямих зв'язків із керівництвом національних компартій світу. Він був найбільш законспірованим серед інших підрозділів Комінтерну і діяв нелегально.

Часто-густо зовні повністю копіював будь-яку розвідслужбу, тобто мав у своєму розпорядженні штат оперативних працівників, нелегальних кур'єрів, шифрувальників, радистів, службу з виготовлення фальшивих документів. Головне його завдання полягало у здійсненні конспіративних зв'язків між ВККІ та комуністичними партіями, переправлення документації та інформації, директив і фінансів, перекидання функціонерів у різні країни й частини світу тощо. Цьому відділу підпорядковувалися всі таємні торговельні підприємства та фірми, депутації та засекречені служби інформації. ВМЗ також займався редагуванням і партійною пропагандою. До його функцій, як вже зазначалося, входила взаємодія з ІНВ ОДПУ-НКВС і Розвідупром Червоної армії.

1925 р. у Митищах під Москвою було створено школу для підготовки іноземних радистів Комінтерну і підтримання шифрованого радіообміну ВМЗ. На "базі № 3" поблизу селища Пушкіно розташувалася школа зв'язку Комінтерну, яку ще називали "восьмою спортивною міжнародною базою". Особливу увагу надавали вивченню прийомів конспірації, шифрувальній справі, засобам зв'язку.

Із 1920 р. при Комінтерні функціонувала Військова школа, яка спочатку дислокувалася у м. Тамбові, але в 1922 р. її курсантів передали до військових відомств РРФСР.

Неодноразово через пункти зв'язку ВМЗ передавали шифрограми, фінанси та документи "сусідів" – Розвідуправління РСЧА та ІНВ ОДПУ. Своєю чергою, останні, в разі необхідності, допомагали ВМЗ в його роботі.

Як правило, ключових працівників на пункти зв'язку ВМЗ призначали переважно з функціонерів інших партій (не з країн знаходження пункту), а також емігрантського комуністичного середовища. Проте, після низки провалів, ВМЗ почав користуватися фельд'єгерським зв'язком ОДПУ.

До кінця 20-х – початку 30-х років "реальна кількість підпільних агентів міжнародних зв'язків ВМЗ сягала двохсот".

Вони, як правило, були співробітниками посольств СРСР, торгпредств та представництв ТАРС, інших легальних радянських організацій та установ за кордоном.

Загалом багатогранна діяльність Комінтерну мала прогресивне значення в боротьбі з фашистською небезпекою, а значна кількість його вихованців стали гордістю радянської розвідки.

Після розформування Комінтерну на базі його ВМЗ був утворений НДІ № 100. До завдань інституту входила організація спеціального кур'єрського зв'язку з компартіями, підготовка відповідних документів для відправлення за кордон "нелегалів", а також "спеціальних вантажів" для ЦК закордонних компартій, і технічна організація радіозв'язку з цими структурами (навчання радистів, забезпечення роботи радіоцентрів тощо). Варто зазначити, що радіооператорів НДІ готував для компартій Фінляндії, Італії, Франції, Іспанії, Польщі, Угорщини, Румунії, Німеччини, Болгарії та Югославії.

На базі відділу преси Виконкому Комінтерну було створено НДІ № 205. До травня 1945 р. основне завдання цієї установи – радіомовлення на європейські країни, окуповані німцями.

Обидва спеціалізовані інститути функціонували під керівництвом утвореного в липні 1943 р. відділу міжнародної інформації ЦК ВКП(б).

У грудні 1945 р. зазначений підрозділ перейменували у відділ зовнішньої політики (ВЗП). Це було зумовлено намаганням керівництва країни посилити роль партії у вирішенні різноманітних міжнародних питань. Із квітня 1946 р. ВЗП почав виконувати функції, спрямовані "на поліпшення справи пропаганди і перевірки кадрів із зовнішніх зносин; рішуче поліпшення пропаганди, яка ведеться з СРСР на зарубіжні країни: активізація діяльності за кордоном радянських антифашистських комітетів, профспілкових та інших організацій; на поліпшення зв'язків із іноземними комуністичними партіями".

Безсумнівно, в реалізації цих завдань була активно задіяна радянська розвідка.

У 1929 р. була створена *Особлива група ОДПУ* під керівництвом досвідченого розвідника, в майбутньому старшого майора держбезпеки Я. І. Серебрянського, яку в чекістському вжитку неофіційно називали "Групою Яші" (ім'я її очільника). Це був незалежний від керівництва ІНВ розвідувальний під-

розділ, завдання якого полягало в глибокому впровадженні агентури на об'єкти військово-стратегічного характеру на випадок війни, а також проведення диверсійних і терористичних актів проти ворогів радянської влади. “Група Яші” підпорядковувалася безпосередньо голові ОДПУ В. Р. Менжинському, за ініціативою якого і була створена.

Серед відомих операцій групи – викрадення і вивід до Радянського Союзу лідерів Російського загальновійськового союзу, колишніх генералів царської армії О. Кутепова і Є. Міллера, а також частини архіву Л. Троцького.

Із початком громадянської війни в Іспанії група “Яші”, яку в липні 1934 р. почали називати Спецгрупою особливого призначення (СГОП) при НКВС СРСР, брала участь у нелегальних поставках зброї республіканському уряду Іспанії. У вересні 1936 р. її співробітникам при допомозі надійного агента вдалося закупити у французької фірми “Девуатин” 12 нових військових літаків, буцімто для однієї нейтральної країни. Машини були доставлені на прикордонний аеродром, а звідти під виглядом льотних випробувань перегнані до Барселони.

Всього ж керівником групи та його підлеглими за кордоном було створено 20 спеціальних нелегальних резидентур, які залучили до співпраці з радянською зовнішньою розвідкою на “особливий період” близько 200 агентів-бойовиків.

При СГОП існувала школа розвідників-нелегалів диверсійного профілю. Багато її випускників у роки Великої Вітчизняної війни стали провідними фахівцями з проведення диверсій у тилу ворога.

Восени 1938 р. Я. Серебрянського заарештували як “ворога народу” і група практично перестала існувати.

Польський слід у радянській розвідці

Значне місце в зародженні та становленні радянської розвідки (як зовнішньої, так і військової), яку справедливо вважали найсильнішою у світі, належить представникам польської національності.

Упродовж 1815–1918 рр. (понад століття) значна частина польських земель під назвою Королівства (Царства) Польського належали до Російської імперії. Польський народ увесь цей час не припиняв боротьби за свободу та незалежність. Велика кількість польських революціонерів відбували покарання безпосередньо на території Росії, туди з часом переїжджали на постійне місце проживання члени їхніх сімей. Багато поляків працювали на російських заводах і фабриках, здобували освіту в навчальних закладах, брали участь у революційних подіях 1905 р., Лютневій та Жовтневій революціях, добровільно йшли служити до лав Червоної армії.

Зрозуміло, що з часу створення Всеросійської надзвичайної комісії більшовики робили ставку на залучення до її апарату професійних революціонерів (також і поляків), які мали значний досвід не лише конспіративної роботи, але й бойової діяльності. Окрім того, багато польських патріотів тісно співпрацювали зі структурами Комінтерну та іншими міжнародними пролетарськими організаціями, які у 20–30 рр. XX ст. були центрами радянського шпигунства й активних дій за кордоном.

Одним із важливих факторів запрошення поляків на службу в чекістські органи було й те, що їх засновником і першим керівником був Фелікс Едмундович Дзержинський, поляк за національністю. Він привів у ВНК велику групу своїх соратників та однодумців, які в подальшому займали відповідальні посади в радянських органах держбезпеки і позитивно зарекомендували себе на керівних та

оперативних посадах, у підрозділах розвідки зокрема.

До когорти перших радянських чекістів належить **Броніслав Броніславович Бортновський** (Бронек, Петровський; у Комінтерні – Бронковський; 1894–1937). Народився у Варшаві в сім'ї чиновника. Навчався у Варшавському політехнічному інституті. Знав німецьку мову. Був активістом Союзу соціалістичної молоді, 1912 р. став членом Соціал-демократії Королівства Польщі і Литви (СДКПіЛ).

Із початку 1918 р. – співробітник ВНК: секретар Держинського, слідчий Відділу боротьби з контрреволюцією. Важко поранений 30 серпня 1918 р. при штурмі англійського посольства в Петрограді, лікувався до кінця 1919 р., проте права рука залишилася паралізованою. Від вересня 1921 р. до лютого 1922 р. – начальник Інформаційного відділу ВНК, заступник начальника ІНВ. У Червоній армії – завідувач інформації Реєструпу Польового штабу Західного фронту, заступник начальника, начальник Розвідвідділу цього фронту.

Один із керівників Центру радянської військової розвідки в Берліні, очолював спільну легальну резидентуру Іноземного відділу ДПУ та Розвідуправління штабу РСЧА.

Упродовж 1925–1929 рр. – помічник начальника РУ штабу Червоної армії та одночасно начальник його 2-го (агентурного) відділу. У 1928 р. нагороджений орденом Червоного Прапора. Захворів і в січні 1930 р. був зарахований до резерву РСЧА.

Працював у апараті компартії Польщі та Комінтерні. Впродовж 1930–1934 рр. перебував у Німеччині та Данії, де проводив розвідувальну роботу. Із 1934 р. – голова Виконкому Польсько-Прибалтійського регіонального секретаріату Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу. Кандидат у члени Політкомісії Президії Комінтерну. Репресований у 1937 р., реабілітований.

Його рідна сестра **Софія Броніславівна Бортновська** (псевдоніми: Ханка, Хелена, Стефа, Яніна Поплавська; 1892–1928) – член СДКПіЛ й одночасно РКП(б) з 1917 р. У 1914–1917 рр. проживала в Саратові, куди був висланий її брат.

Протягом 1919–1920 рр. служила в розвідці штабу Західного фронту, де завідувала пресою. У грудні 1920 р. виїхала на роботу в берлінську нелегальну резидентуру. У 1921–1922 рр. – резидент в Данцігу (Гданськ), згодом – нелегальний резидент у Празі. Із 1925 р. – представник компартії Польщі при Виконкомі Комінтерну. Незабаром повернулася на нелегальну партійну роботу до Польщі, секретар окружкому в м. Лодзь. У жовтні 1925 р. її заарештували та засудили до восьми років ув'язнення. Наприкінці 1927 р. у зв'язку із загостренням хвороби звільнена польською владою. Померла в Берліні.

У 1927 р. керівник радянської військової розвідки Я. К. Берзін у поданні до нагородження її орденом Червоного Прапора написав: «Бортновська С. Б. належить до числа основних працівників Розвідупру, які безпосередньо брали участь у створенні розвідки РСЧА...».

Польща перебувала на першому місці у списку держав, до яких радянська розвідка виявляла основну увагу ще з часів Громадянської війни. У записці Фелікса Дзержинського до Йосипа Сталіна, датованій 11 липня 1926 р., зазначено: «Ціла низка даних свідчить..., що Польща готується до військового нападу на нас з метою відділити від СРСР Білорусію і Україну. У цьому полягає майже вся робота Пілсудського, який внутрішніми справами Польщі не займається, а виключно воєнними та дипломатичними для організації проти нас сил».

Серед інших у цій країні на початку 20-х рр. успішно діяла нелегальна резидентура військової розвідки РСЧА в м. Кракові, створена **Софією Олександрівною Залеською** (псевдонім Зося, 1903–1937). Вона народилася в с. Сміловиць Вроцлавського повіту Варшавської губернії. Навчалася в середній школі в Берліні, де стала членом організації «Фрайе Югенд», пізніше перетворену в комсомол. Учасниця Листопадової революції в Німеччині.

На початку 1919 р. виїхала до Швейцарії, а потім до Відня. Навчалася на хімічному факультеті місцевого університету, знала французьку й англійську мови. У серпні 1920 р. почала співпрацювати з радянською розвідкою.

Очолювана нею резидентура мала свої джерела в штабі польської армії та польській політичній поліції (дефензиви). Коли робота групи Залеської була налагоджена, її терміново відкликали до

Берліна, де залучили в розробку лідера есерів В. Чернова. У рапорті керівника відзначено: «В умовах щохвилинної небезпеки вона впродовж восьми місяців висвітлювала діяльність ворожого центру, спілкуючись із нами вночі, після цілого дня фізичної важкої праці».

У зв'язку із загрозою провалу «Зосю» своєчасно перекинули на Балкани, де вона пропрацювала до весни 1923 р. нелегальним кур'єром зі зв'язку з Румунією та Болгарією. Потім серйозно захворіла, та все ж виконувала окремі партійні та розвідувальні завдання.

У липні 1924 р. відкликана до Москви. Керівництво високо оцінило її роботу: «тов. Залеська чудовий співробітник для нелегальної роботи» (Б. Бортновський).

Наприкінці серпня того ж року «Зосю» знову відрядили до Польщі помічником нелегального резидента, де вона пропрацювала до літа 1925 р. Постановою ЦВК СРСР від 21 лютого 1933 р. її нагороджено орденом Червоного Прапора «за виняткові подвиги, особистий героїзм і мужність». У 1935 р. зараховано в штат РСЧА в розпорядження його Розвідуправління, а в червні наступного року їй присвоєно військове звання «політрук». Репресована в 1937 р., реабілітована через 20 років.

Її чоловік – старший майор держбезпеки С. Г. Фірін (1898–1937), також служив у військовій розвідці й у 20-х рр. успішно виконував завдання на території Німеччини, Болгарії, Польщі та Далекого Сходу. У 1930–1937 рр.

– на керівних посадах в органах ОДПУ – НКВС.

У квітні 1921 р. для активізації розвідроби на території Польщі резидентом радянської розвідки у Варшаву було направлено **Мечислава Антоновича Логановського** (1895–1937). Очолювана ним резидентура здобула важливі документальні відомості щодо підтримки польськими спецслужбами так званих савінковських банд та інших антирадянських емігрантських формувань.

М. Логановський народився у м. Кельце в сім'ї адвоката. У 1914 р. закінчив гімназію, тоді ж вступив до польської партії соціалістів (ППС) та Польської організації військової (ПОВ). На початку 1915 р., у результаті провалу організації, його заарештували і етапували до Нижнегородської в'язниці, а в березні 1916 р. звільнили під нагляд поліції.

У липні 1918 р. вступив до РКП(б) і компартії Польщі, а також добровольцем до РСЧА. Закінчив І-ші Московські артилерійські курси червоних командирів. Служив у Західній (52-й) стрілецькій дивізії, сформованій з поляків. У боях під м. Борисовим був поранений. Після одужання його повернули на Південний фронт в якості командира артдивізіону.

Із травня 1920 р. – на Західному фронті, начальник і комісар Реєстраційного відділу 15-ї армії, а згодом комендант і військомком Белостоцького округу.

У січні 1921 р. відкликаний у розпорядження Держинського і направлений на роботу у ВНК уповноваженим Іноземного відділу.

У 1923–1925 рр. М. Логановський – резидент в Австрії. Ця країна приваблювала увагу радянської розвідки, в основному, як центр розвідувальної діяльності проти низки держав Східної та Західної Європи.

У травні–листопаді 1925 р. М.А. Логановський був по-

мічником начальника ІНВ ОДПУ СРСР, а потім перейшов на роботу в Народний комісаріат іноземних справ. Спочатку керував Політвідділом і був членом Колегії наркомату. Із вересня 1927 р. – радник постпредства в Персії. Будучи дипломатом, продовжував активно проводити розвідувальну роботу.

У 1934–1937 рр. – заступник наркома зовнішньої торгівлі, з квітня 1937 р. – харчової промисловості СРСР. Засуджений до вищої міри покарання, у 1956 р. реабілітований.

Нагороджений орденом Червоного Прапора.

Після переведу М. А. Логановського до Відня, резидентом ІНВ у Варшаві став його заступник з питань політичної розвідки **Казимир Станіславович Баранський** (оперативний псевдонім – Кобецький; 1894–1937). Народився у с. Ленчно Петроковської губернії Царства Польського в селянській сім'ї середніх статків. Закінчив сільську школу, міське та комерційне училища.

Із серпня 1918 р. – слухач артилерійського відділення І-их Московських командних курсів Червоної армії, тоді ж вступив до РКП(б). У Громадянську війну – комісар артдивізіону Західної стрілецької дивізії, заступник начальника Реєстраційного відділу штабу 3-ї армії. У березні 1921 р. перейшов на службу до Іноземного відділу ВНК.

Варшавська резидентура, яку очолював К. Баранський, вела роботу одразу проти

трьох контррозвідок – 2-го відділу генштабу, 2-го відділення Варшавського корпусу та варшавської політичної поліції. Завдяки здобутій «Кобецьким» та його підлеглими інформації було викрито й ліквідовано мережу французької та польської розвідок у південній та правобережній Україні, польську розвідмережу в Києві та Донбасі, банду отамана Трейка, штаб Волинської повстанської армії. Відомості,

отримані Баранським, сприяли успішному завершенню операцій щодо виводу на територію СРСР Б. Савінкова і Ю. Тютюнника.

У 1924–1937 рр. майор держбезпеки К. С. Баранський перебував на керівній розвідроботі в ІНВ ОДПУ та ГУГБ НКВС СРСР. Нагороджений орденом Червоного Прапора, знаком “Почесний співробітник ВНК-ОДПУ”, бойовою зброєю. Репресований 1937 р., згодом реабілітований.

Одним із перших радянських розвідників був **Станіслав Річардович Будкевич** (псевдоніми Михайло Петрович Осовський, Михайло Петрович Бобровський, 1887–1937), уродженець м. Лодзь, із родини шляхтичів.

У 1907–1910 рр. проживав у Бельгії, де три роки вивчав економіку в Брюссельському університеті. Після цього давав уроки в Могилівській губернії, працював діловодом Товариства взаємного кредиту у Варшаві, кореспондентом Торгового дому в Харкові та Акціонерного товариства “Фіат” у Петрограді, активіст польського робітничого та соціалістичного руху. Депутат Петроради з квітня 1917 р. Один із керівників Польського дипломатичного клубу в Петрограді.

Із жовтня 1918 р. завідував відділенням торгівлі Наркомату торгівлі РРФСР і Польського комісаріату в Москві, був заступником наркома фінансів Литовсько-Білоруської РСР, заввіділом управління справами Мінського губревкому.

Від листопада 1919 р. служив у Червоній армії військкомом адміністративного управління 16-ї армії Західного фронту, штабу цього ж фронту.

У травні 1921 р. С. Будкевич переходить на роботу у військову розвідку на посаду завідувача відділення преси (бюро друку) Реєструпру Польового штабу РВР Республіки, потім начальником і військкомом Розвідвідділу штабу Західного фронту. У подальшому

очолює інформаційно-статистичний підрозділ РУ штабу РСЧА, був помічником начальника цього управління.

Від квітня 1925 р. до вересня 1926 р. на розвідроботі у Франції під прикриттям посади аташе повпредства СРСР, а після повернення із закордону призначений начальником 4-го (зовнішніх зносин) відділу й одночасно помічником начальника РУ штабу РСЧА.

Закінчив вечірні курси удосконалення вищого і старшого начскладу при Розвідуправлінні Червоної армії. Знав французьку, німецьку і англійську мови.

У 1928–1937 рр. працював у розпорядженні Наркомвійськмора і голови РВР СРСР (потім наркома оборони СРСР) з особливо важливих доручень, був вченим секретарем редакції Радянської військової енциклопедії.

Репресований у червні 1937 р. Реабілітований у 1956 р.

Після закінчення у 1915 р. фізико-математичного факультету Варшавського університету **Стефан Владиславович Жбіковський** (псевдонім Ян, Алоїс, 1891–1937), уродженець Седлецької губернії, працював викладачем реальної гімназії у Москві. Згодом був покликаний на військову службу, навчався у Віленському військовому училищі в м. Полтаві. Прапорщик, молодший офіцер 194-го і 41-го запасних полків.

У роки Громадянської війни командир Варшавського червоного полку, командир 1-ї бригади Західної стрілецької дивізії, комісар цієї ж дивізії у м. Тамбові, на Південному фронті, у Москві.

Від грудня 1918 р. до квітня 1921 р. – один із керівників військового відділу Комуністичної робітничої партії Польщі, редактор нелегальної газети “Солдат-робітник”. Відбував покарання у Мокотувській в’язниці Варшави, повернувся до Москви внаслідок обміну.

У подальшому секретар польської секції ВККІ, на підпільній

роботі в Берліні, Данцігу, Бреслау, резидент РУ штабу РСЧА в Данцігу, помічник резидента в Берліні, а також представник військового апарату КППН.

Із травня 1923 р. – віце-консул повпредства РРФСР у Празі та резидент РУ Червоної армії, далі очолює резидентури в Берліні та Лондоні, перебуває на спеціальній підпільній роботі по лінії КППН у Берліні.

У серпні 1927 р. – вересні 1930 р. С. Жбіковський – начальник сектору РУ штабу РСЧА і одночасно очолює військово-політичну школу Комінтерну. “Він один із основних будівників нашої розвідки на Заході”, – так охарактеризував його в 1928 р. керівник радянської військової розвідки Я. Берзін.

Із жовтня 1930 р. знову на нелегальній роботі в Німеччині, а потім у Китаї, де керував діяльністю резидентури.

У 1934 р. закінчив основний факультет Військової академії ім. М. В. Фрунзе, там же викладав на кафедрі організації та мобілізації військ.

Нагороджений орденом Червоного Прапора. Репресований у червні 1937 р. Реабілітований у 1955 р.

У липні 1924 р. випускник Військової академії РСЧА **Олександр Максиміліанович Іодловський** (псевдоніми Ян Кивальський, Віцек, Бірке, Бенц; 1900–1937), уродженець м. Варшави, стає начальником Розвідвідділу штабу Західного військового округу. А вже у жовтні наступного року його спрямовують на нелегальну роботу до Польщі помічником резидента Варшавської резидентури. Керував групою 10–15 агентів, “які висвітлювали військову промисловість Польщі”. У лютому 1926 р. заарештований поліцією разом зі своїми зв’язківцями, його діяльність на користь СРСР не була доведена. Засуджений спочатку до п’яти, а потім до чотирьох років в’язниці. Перебував у місцях позбавлення волі у Варшавському арсеналі і в’язниці в Равичі. У березні 1931 р. звільнений, повернувся до Москви і був призначений начальником сектору інформаційно-статистичного відділу РУ штабу РСЧА.

Із лютого 1933 р. до лютого 1935 р. служив у військах командиром батальйону і начальником штабу Ульяновської бронетанкової школи.

Влітку 1935 р. полковник Іодловський виїхав до Берліна як легальний резидент під прикриттям посади заступника завідувача прес-бюро повпредства СРСР у Німеччині. Відкликаний до Москви у липні 1937 р. Тоді ж репресований, реабілітований у серпні 1956 р.

Нагороджений орденом Червоного Прапора “за особливі подвиги, особистий героїзм та мужність”.

У 1922–1927 рр. відповідальні завдання радянської військової розвідки як військового радника у Китаї виконував уродженець м. Львова **Йосип Якович Зенек** (псевдоніми Бачич, Зембровський; 1894–1937). Зокрема, він консулював керівництво Гуанчжоуської групи, працював у школі Вампу, де готували офіцерські кадри для китайської армії, брав участь у бойових операціях в Гуандані та північному поході, був радником при 2-му корпусі генерала Тань-Янь-Кая.

Після повернення до СРСР як кадровий військовий (закінчив Військову академію РСЧА) був призначений начальником оперативної частини 15-ї стрілецької сиваської дивізії, потім помічником начальника 3-го відділу 2-го управління штабу РСЧА.

У жовтні 1928 – травні 1932 р. – помічник військового аташе при повпредстві СРСР у Німеччині, а також перебував у розпорядженні РУ штабу Червоної армії.

Далі служив на командних посадах у військах, помічником командира механізованої бригади ім. Калініна, начальником штабу Ленінградської школи танкових техніків, начальником навчального відділу і помічником начальника тієї ж школи.

Полковник **Й. Я. Зенек** нагороджений орденом Червоного Прапора.

Репресований у травні 1937 р. Реабілітований у 1956 р.

У 20-х рр. ХХ ст. у збройних силах Польщі діяв радян-

ський військовий розвідник, польський комуніст **Броніслав Янович Овсієнко** 1900 р.н., уродженець Варшави. У 1924 р., рятуючись від переслідувань поліції, виїхав до СРСР.

За розпорядженням “Залізного Фелікса” направлений до прикордонних військ командиром загону, який охороняв одну з ділянок радянсько-китайського кордону на Далекому Сході. Згодом навчався у Вищій прикордонній школі ОДПУ, де познайомився з керівником радянської розвідки А. Х. Артузовим. Служив у Ленінградському військовому окрузі та місцевому ДПУ. Після закінчення Військової академії механізації та моторизації ім. Сталіна запрошений Артузовим на роботу до Розвідуправління Червоної армії.

У 1936 р. військового інженера 2-го рангу Б. Я. Овсієнка призначили резидентом до Португалії. Поставлені перед ним завдання стосувалися, переважно, допомоги республіканській Іспанії. Відкликаний до Москви в 1937 р., тоді ж репресований. Повернувся до Польщі в 1948 р., у званні полковника служив безпосередньо у військах, Генштабі, Головному політичному управлінні. Із 1964 р. в запасі.

Варто зазначити, що кураторство діяльністю радянської військової розвідки саме в цей період здійснював 1-й заступник голови ВНК-ДПУ **Йосип Станіславович Уншліхт** (1879–1938 рр.), уродженець м. Млава Плоцької губернії. Радянський державний, партійний та військовий діяч.

Учасник революції 1905–1907 рр. (в Польщі), Жовтневої 1917 р. (в Петрограді), член Військово-революційного комітету. У 1919 р. – член РВР Західного фронту, керував агентурною мережею, яка отримала назву “організація Уншліхта” і мала резидентури у Мінську, Вільно, Ново-Свечанах та Варшаві.

З 1923 року очолював Особливе бюро з дезінформації (Дезінфбюро) при ДПУ, на яке покладалися завдання розробки та інформаційного забезпечення акцій таємного впливу, скерованих на політичну і військово-стратегічну дезінформацію урядів і командування збройних сил іноземних держав.

В подальшому на керівних військових і господарських посадах. Із лютого 1935 р. – секретар Союзної Ради ЦВК СРСР. Нагороджений орденом Червоного Прапора. Репресований у 1937 р. Реабілітований.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності розвідки Червоної армії у другій половині 20-х рр. стала військово-технічна розвідка. Серед тих, хто активно працював на цій ділянці, був і **Стефан Назарович (Тадеушович) Узданський** (1898–1937) – нелегальний резидент у Франції з березня 1926 р.

Народився у Варшаві. Закінчив Олексіївське військово-училище в Москві (1917 р.), Військову академію РСЧА (1923 р.) і оперативний факультет Військової академії ім. М. В. Фрунзе (1933 р.). Знав німецьку і французьку мови.

Учасник Громадянської війни і придушення Кронштадтського заколоту. У 1922–1924 рр. – військовий аташе повпредства СРСР у Польщі, помічник резидента військової розвідки, згодом – на розвідувальній роботі в Австрії. Із 1925 р. до 1926 р. – начальник технічного бюро 3-го відділу РУ штабу РСЧА.

Під час роботи у Франції Узданський за допомогою французьких комуністів створив широку агентурну мережу в оборонній промисловості цієї країни, яка пропрацювала понад рік, отримав багато цінної інформації. Заарештований французькою поліцією в квітні 1927 р., чотири роки провів у французькій в'язниці, у 1931 р. повернувся до СРСР. Нагороджений орденом Червоного Прапора. Полковник С. Узданський репресований у 1937 р., реабілітований у 1955 р.

Видатний радянський розвідник **Станіслав Мартинівич Глінський** (псевдонім Петро; 1894–1937) народився у Варшаві в сім'ї робітника-залізничника. У 1904 р. його

батька за революційну діяльність було засуджено до чотирьох років каторги і вислано до Іркутської губернії.

У 1913 р. С. Глінський разом із матір'ю, сестрами і братами вирушає з Варшави до батька в Сибір. Тут його залучають до роботи більшовицького підпілля, він перевозить партійну літературу, листівки та заклики партії. Декілька разів був заарештований поліцією.

Після Лютневої революції у травні 1917 р. добровольцем вступив до армії, служив на північному фронті під Ригою, був обраний головою полкового комітету 17-го Сибірського полку. Брав участь у встановленні радянської влади в Челябінському районі та бойових діях проти військ отамана Дутова.

Із листопада 1918 р. – уповноважений з інфомації, начальник Особливого відділу Катеринбурзької НК. У війні з Польщею – помічник начальника Особливого відділу з агентурної роботи 16-ї армії червоних.

Від 1921 р. працював у чекістських органах Білорусії начальником особливого відділення, уповноваженим Ударної групи з розробки іноземних місій у Білорусії, начальником Заславського прикордонного особливого відділення. Активний учасник операції “Синдикат-2”.

У подальшому, до кінця 1924 р., Глінський був заступником начальника Особливого відділу ОДПУ у м. Мінську, а згодом став помічником (другим заступником) голови ДПУ Білорусії.

У 1925 р. його переведено до Іноземного відділу і вже на початку 1926 р. направлено до Данціга помічником резидента зовнішньої розвідки, а через деякий час він став резидентом у Польщі. Також успішно керував резидентурами у Фінляндії, Латвії, Чехословаччині та Франції. Брав безпосередню участь у викраденні керівника Російського загальновійськового союзу генерала Є. Міллера.

Робота “Петра” отримала високу оцінку Центру, і йому було присвоєно звання старшого майора держбезпеки (генерал-майор). Нагороджений двома орденами Червоного Прапора і знаком “Почесний співробітник ВНК-ДПУ”.

Улітку 1936 р. Глінський повернувся до Москви і продовжував роботу в центральному апараті зовнішньої розвідки.

30 серпня 1937 р. заарештований за особистим розпорядженням наркома Єжова. Звинувачений у шпигунстві на користь Польщі та в участі в Польській організації військовій. Разом із ним було репресовано його дружину Ганну, яка тривалий час була його помічницею у розвідувальній роботі. 9 грудня 1937 р. С. М. Глінського розстріляли за постановою особливої “трійки”. Реабілітований у 1956 р.

Вікентій Ілінич (псевдоніми Віктор Антонович Ілінич, Лебедев, № 113; 1892–1937), уродженець Могилівської губернії, поляк, із сім’ї шляхтичів. У званні прапорщика російської армії брав участь у Першій світовій війні. Із 1918 р. служив у польській армії, був членом Польської організації військової, створеної Ю. Пілсудським у 1914 р.

У подальшому керував торгівельною конторою, Банком польських механіків, організатор і директор ігорних закладів у Вільно, Варшаві, редактор видання “Канун весни” – “лівого органу пілсудчиків”.

У 1924–1929 рр. по лінії РУ РСЧА перебував на нелегальній зарубіжній роботі у варшавській резидентурі, яку очолювала М. В. Скаковська. Заарештований польською поліцією в липні 1925 р. і засуджений до шести років каторги.

У документах польської розвідки та в місцевій пресі саме він називався главою резидентури, а Скаковська – лише його зв’язковою.

На початку січня 1928 р. повернувся до СРСР в результаті обміну політв’язнями. Працював по лінії РУ штабу РСЧА у Москві і зарекомендував себе енергійним і дисциплінованим працівником.

У травні 1929 р. В. Ілініча звільнили з Червоної Армії в довготермінову відпустку, після чого він працював за-

ступником начальника фінансового управління ВО “Союзцукор”.

З вересня 1931 р. – співробітник Іноземного відділу ОДПУ–НКВС СРСР, неодноразово перебував у закордонних відрядженнях, зокрема у вільному місті Данцігу та у Берліні. Працював у Польщі вербувальником і був джерелом переважно політичної інформації, низку його відомостей оцінювали як цінні.

Репресований у листопаді 1936 р. У 1957 р. в його повній реабілітації родичам було відмовлено (залишилися звинувачення у великих розтратах).

Кароль Сверчевський (в СРСР Карл Карлович Сверчевський; псевдонім Вальтер; 1897–1947) народився у Варшаві в сім’ї робітника.

У грудні 1917– квітні 1918 рр. воював у складі 1-го Московського загону особливого призначення Червоної гвардії на Україні та в Білорусії. На фронтах громадянської війни був червоноармійцем, командиром взводу, роти й батальйону. Викладач із володіння зброєю московських курсів червоних командирів.

Від 1922 р. служив у Московському ВО в кавалерійських частинах командиром взводу і команди кіннотних розвідників.

У 1924–1927 рр. навчався на основному факультеті Військової академії ім. М. В. Фрунзе, після закінчення якої призначений начальником штабу 7-го кавалерійського Чернігівського Червоного козацтва полку 2-ї кавалерійської дивізії, який дислокувався у м. Старокостянтиніві теперішньої Хмельницької області.

Із січня 1928 р. – помічник начальника Розвідвідділу штабу Білоруського ВО, начальник сектора 2-го (агентурного), 3-го (інформаційно-статистичного) відділів РУ штабу РСЧА. У червні 1931 р. – листопаді 1936 р. К. Сверчевський начальник і викла-

дач військово-політичної школи Комінтерну, в якій читали лекції Я. К. Берзін, Б. Б. Бортовський та інші відомі військові розвідники.

Під час спецвідрядження до Іспанії (листопад 1936 р. – травень 1937 р.) воював у складі республіканської армії, командував 14-ю інтербригадою, 35-ю піхотною дивізією, а також корпусом і чотирма різними оперативними групами.

У травні 1938 р. – червні 1939 р. перебував у розпорядженні Управління по начскладу РСЧА у зв'язку з арештом рідного брата – М. К. Сверчевського. Згодом призначений викладачем кафедри загальної тактики Військової академії ім. М. В. Фрунзе, а потім начальником курсів особливої групи тієї ж академії. Доктор військових наук.

У роки Великої Вітчизняної війни командував 248-ю стрілецькою дивізією, у боях під Харковом отримав важке поранення. Після одужання командував запасною стрілецькою бригадою Сибірського ВО, очолював Київське піхотне училище в м. Ачинськ (тепер Красноярський край), був начальником філії Вищих стрілецько-тактичних курсів удосконалення командного складу “Постріл” у м. Новосибірську.

Із серпня 1943 р. заступник командира 1-го польського армійського корпусу, 1-ї Польської армії – 1-ї армії Війська Польського. У вересні–грудні 1944-го формував на Україні як командувач 3-ю Армію Війська Польського. Від грудня 1944 р. до серпня 1945 р. командував 2-ю армією Війська Польського. Воював на Західному фронті, звільняв Польщу та Чехословаччину, брав участь у Берлінській наступальній операції.

Учасник Параду Перемоги в Москві 24 червня 1945 р.

За деякими відомостями, після закінчення війни Сталін буцімто пропонував К. Сверчевському очолити органи державної безпеки Польщі, однак той відмовився, запевняючи, що “завжди був військовим і ніколи – жан-дармом”.

У подальшому генерал-полковник Червоної армії Сверчевський (мав також звання генерал броні Війська Польського) був генеральним інспектором військових

поселень Польщі, командувачем військами Познанського ВО, заступником міністра національної оборони.

Вбитий озброєною бандою ОУН під час інспекторської поїздки у війська поблизу м. Балігруд, Польща.

Нагороджений двома орденами Леніна, трьома – Червоного Прапора, орденом Суворова 1-го ступеня, медалями, орденами ПНР, Іспанії та ЧРСР.

Одним із фундаторів створення підрозділів оперативної розвідки у перших військових формуваннях Радянської України був поляк **Роман Войцехович Лонгва** (1891–1938). Син дрібного торговця з Варшави, закінчив місцеве комерційне училище, а потім у 1915 р. Олексіївське військове училище.

Учасник Першої світової війни. Служив у 66-му Бутирському піхотному полку. Штабс-капітан. Проводив революційну пропаганду серед солдат-поляків.

Брав участь у придушенні корніловського заколоту і Жовтневій революції у Петрограді. В жовтні 1917 р. – липні 1918 р. – комендант пошти і телеграфу, завідувач військовим відділом польського комісаріату Наркомату у справах національностей РРФСР.

Під час Громадянської війни обіймав посади начальника штабу Західної стрілецької дивізії, командира 1-ї стрілецької бригади, начальника 52-ї Західної стрілецької дивізії, 2-ої стрілецької дивізії.

Із серпня 1920 р. командувач 1-ої Польської Червоної армії, яка формувалася, потім очолював 5-ту стрілецьку дивізію.

У листопаді 1920 р. переходить у військову розвідку, призначений начальником 1-го (зведення даних) відділення Інформаційного відділу Реєструпу Польового штабу РВР Республіки, а із листопада 1921 р. – начальник РУ штабу Збройних Сил України та Криму й одночасно член Колегії ДПУ УРСР. У подальшому начальник і

комісар Розвідвідділу штабу Українського РО, помічник начальника, начальник штабу того ж округу.

Від листопада 1924 р. до серпня 1926 р. Р. Лонгва секретар Китайської комісії ЦК ВКП(б). У 1926–1927 рр. виконував завдання РУ штабу РКЧА на посаді військового аташе при повпредстві СРСР в Китаї.

Після повернення із закордонного відрядження був командиром і комісаром 43-ї стрілецької дивізії, інспектором військ зв'язку РСЧА, 1-м заступником і начальником Управління зв'язку Червоної армії.

Комкор. Нагороджений орденами Червоного Прапора і Червоної Зірки.

Репресований у травні 1937 р. Реабілітований у 1956-му.

Перша Країна рад, яка для багатьох з них стала другою батьківщиною і задля якої вони обрали нележку, але почесну розвідницьку долю, віддячила їм, за деяким винятком, жорстокими репресіями, що мали місце під час неодноразових “чисток” радянських органів держбезпеки. Та їх імена навечно вписані в героїчні сторінки літопису вітчизняних розвідувальних служб.

Із початком Другої світової війни, коли фашистська Німеччина окупувала Польщу, її територія стала головним форпостом агресії проти Радянського Союзу. Це вимагало від радянської розвідки посилення своєї присутності в зазначеному регіоні. Так, керівником розвідгрупи в районі Кельце в 1939–1941 рр. був активний діяч польського профспілкового руху, який тісно співпрацював з компартією Польщі, **Станіслав Давидович**, 1911 р. н. (інших відомостей немає).

У вересні 1939 р. під час наступу німців він евакуювався до Львова, де був залучений до співробітництва радянською військовою розвідкою. Після короткого навчання, у середині жовтня того ж року, прибув у Кельце та почав створювати розгалужену розвідувальну організацію. До червня 1941 р. до Радянського Союзу надходила важлива інформація за допомогою кур'єрів, а також із використанням радіозв'язку. Група мала своїх інформаторів на металообробних заводах у Скражисько, металургійному

заводі “Людвікув”, фабриці “Грант” у Кельці, ремонтних майстернях німецької армії, на станції Кельце і Ченстоховському залізничному вузлі. У червні 1941 р. Давидович і радист Станіслав Пендик отримали повідомлення про їхнє нагородження медалями “За відвагу”.

У 1966 р. відділ зовнішніх зв'язків Міністерства оборони СРСР підтвердив факт співробітництва Станіслава Давидовича з Радянською Армією.

У 1941 р. в СРСР було сформовано декілька резидентур із колишніх офіцерів польської армії, які висловили бажання служити в Червоній армії. Але закріпитися в Польщі змогла лише одна з них – група “Міхала”, командиром якої був **Миколай Арцишевський**. Він народився 1908 р. в м. Вільно (тепер Вільнюс) у сім'ї шляхтичів. Вивчав право у Познанському університеті, займався журналістикою в Гдині. У серпні 1939 р. як офіцера запасу його призвали до польської армії та призначили командиром роти. Брав участь у боях із гітлерівськими військами в районі Тчева і Свеце, в обороні Варшави. Після капітуляції столиці разом із декількома офіцерами добрався на човні до Вільно, де вони були інтерновані. Після входу Литви до складу СРСР їх перевели в м. Козельськ Калужької області.

М. Арцишевський очолив розвідгрупу з 5-ти осіб, яка пройшла двотижневу підготовку і в серпні 1941 р. була закинута до Польщі. Створена нею агентурна мережа охоплювала переважно залізничні станції (від Жешува і Кракова до Гданська, з центром у Варшаві). Багато років по тому Генеральний штаб Радянської армії відзначив, що дані “Міхала” брали за основу під час визначення кількості військ ворога, що дислокувалися на території т. зв. генерал-губернаторства.

Миколай Арцишевський був заарештований гестапо 25 липня 1942 р. разом з іншими членами групи та наявними засобами радіозв'язку в Юзефові під Варшавою. На допитах нікого не видав. Розстріляний у травні 1943 р. в руїнах Варшавського гето.

У січні 1942 р. до Польщі з СРСР переправили Ініціативну групу польських комуністів, яка повинна була від-

родити польську компартію та розгорнути антифашистську діяльність. Один з “ініціативників” – **Якуб Александрович**, 1909 р.н., отримав завдання не тільки від Комінтерну, але й від Розвідупру Генштабу Червоної армії.

У 1936 році Александрович вступив до компартії Польщі й тоді ж поїхав до Іспанії, де воював у складі інтербригади. Після поразки республіканців утік до Франції, був інтернований.

У 1940 р. за допомогою радянських дипломатів прибув до СРСР. Навчався в школі Комінтерну в Пушкіно під Москвою і в Кушнарєнково Башкирської АРСР, де викладали не тільки партійні дисципліни, а й навчали розвідувально-диверсійній справі. До того часу він вже знав шість мов: французьку, іспанську, німецьку, українську, російську, італійську.

Місцем діяльності групи, якою керував “Алек”, був визначений Люблін і Полясе. Вони передавали до СРСР відомості щодо дислокації та складу німецьких гарнізонів, про перекидання військ і озброєння на Східному фронті, наміри окупантів тощо. Через свої численні знайомства серед інтербригадівців “Алек” отримував інформацію з Італії, Франції та Німеччини. Так, наприклад, з Берліна йому передали докладні відомості про нове обладнання для зенітних гармат. 22 листопада 1942 р. заарештований німцями, на допитах тримався мужньо і нікого не видав, а через півроку був звільнений загоном Армії Крайової, коли його етапували з Любліна до Варшави. Розвідувальну та партійну роботу продовжував до своєї загибелі в грудні 1943 р., коли на його партизанський загін напала банда “аківців”.

У статті начальника ГРУ Генерального Штабу Збройних Сил СРСР (1963–1987 рр.) Героя Радянського Союзу генерала армії Петра Івашутіна під назвою “Доповідала точно” серед перших польських патріотів, які надавали безцінну допомогу радянській розвідці, значиться ім’я **Юзефа Собєсяка** (1914–1971 рр.). Він походив із Люблінського воєводства. Другу світову війну зустрів у вересні 1939 р. рядовим роти зв’язку. Брав участь у боях із гітлерівцями, опинився у полоні Червоної армії. Певний час працював у

Києві, потім у Маневичах на Волині; у 1941 р. керував Ковельською МТС. Із приходом німців створив партизанську групу переважно з осіб польської національності, яка згодом переросла в загін ім. Фрунзе. У березні 1944 р. Ю. Собесьяк (“Макс”) був призначений командиром 2-ої Польської партизанської бригади “Грюнвальд”, котра підпорядковувалася Українському штабові партизанського руху. Взаємодіючи з іншими партизанськими формуваннями, бригада Ю. Собесьяка на території Західної України та Польщі провела значну роботу в тилу ворога щодо розвідки німецьких угруповань, здійснення диверсійних акцій на залізницях та різноманітних військових об’єктах. Здобуті ними розвідувальні відомості відіграли важливу роль у плануванні та проведенні операцій радянськими військами при звільненні Польщі.

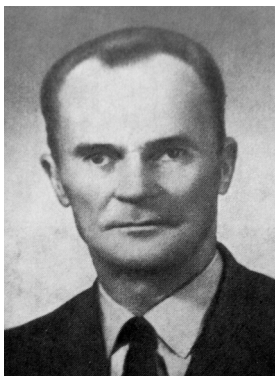

У повоєнні роки Ю. Собесьяк обіймав керівні посади у Війську Польському, кавалер багатьох польських і радянських нагород, в т.ч. орденів Леніна, Червоного Прапора, Вітчизняної війни I-го ступеня та інших.

Про відважних соратників легендарного командира розвідувально-диверсійної групи, яка діяла у складі партизанського загону спеціального призначення “Переможці”, Героя Радянського Союзу М. І. Кузнецова – поляків **Яна Камінського і Мечислава Стефаньського** збереглося небагато відомостей.

Уродженець с. Житин Рівненського району Рівненської області Я. Камінський народився у 1917 р. в селянській родині. До війни і в період окупації працював у Рівному пекарем у пекарні механічного заводу. Був членом підпільної організації польських патріотів.

Із 1943 р. в загоні “Переможці”.

Мечислав Стефаньський народився у Варшаві. У 1939 р., коли Гітлер обрушився на польські землі, був покликаний в армію. Але незабаром трагічна доля країни була вирішена, і він під м. Сокаль, що на Львівщині, перейшов на територію радянської України, де стає бійцем невидимого фронту.

Вісім разів, за завданням радянської розвідки, зустрічався на території окупованої Польщі з патріотами та вірними людьми.

З початком Другої світової війни залишений у м. Рівно, де колись проходив дійсну військову службу, влаштувався опалювальником у гебітскомісаріаті.

У листопаді 1943 р. на нього вийшов Кузнецов. І з того часу він стає активним членом його “команди”. Як і Камінський, у її складі брав участь у ризикованих акціях зі знищення і захоплення вищих чинів німецької армії та адміністрації на західноукраїнських землях.

В подальшому Стефаньський був розвідником загону “Переможці”, командував підрозділом автоматників, ходив на бойові операції. Потім служив офіцером у Війську Польському.

Я. Камінський, за офіційною версією, у березні 1944 р. разом із М. Кузнецовим та І. Беловим загинув у сутичці з членами банди ОУН поблизу с. Боратин Бродівського району Львівської області. Проте, обставини смерті героїв-розвідників до кінця не встановлені.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1943 р. за зразкове виконання спеціальних бойових завдань у тилу німецько-фашистських загарбників і виявлені при цьому відвагу і мужність, Я. Камінський і М. Стефаньський, серед інших розвідників спецзагону “Переможці”, нагороджені орденами Леніна.

Німецькі антифашисти – опора радянської розвідки у боротьбі з вермахтом

У 1930-ті роки зі встановленням нацистського режиму в Німеччині розпочався період різкого загострення міжнародної обстановки. Саме тоді на Заході посилювалися антифашистські настрої. Не лише пересічні громадяни, але й представники вищих кіл суспільства, демократичної інтелігенції дивилися на Радянський Союз із надією, як на силу, яка може протистояти фашизму та агресії.

Саме на таких людей опиралася радянська розвідка і знаходила серед них тих, хто погоджувався на співробітництво на ідейно-патріотичній основі. Одним із них був **Ріхард Зорге**, якого у всесвітній історії розвідок вважають унікальною особистістю.

Він народився 4 жовтня 1895 р. у сім'ї тридцятирічного пруського підданого, фахівця з видобування нафти, якого запросили для роботи на промислах у районі м. Баку, і простої російської жінки – Н. С. Кобелевої.

У зв'язку з погіршенням здоров'я Зорге-батька сім'я в 1897 р. повернулася з Росії до Німеччини. Упродовж 1902–1914 рр. Зорге-молодший навчався у реальному училищі в Берліні, яке закінчив екстерном. Виховувався у дусі всенімецького патріотизму. У вересні 1914 – травні 1916 рр. служив у кайзерівській армії, учасник Першої світової війни в артилерійських частинах, унтер-офіцер. Отримав декілька поранень. Нагороджений Залізним хрестом II-го ступеня. Демобілізований з армії в січні 1918 р.

Після війни брав активну участь у революційному русі, одночасно навчався на факультеті філософії та державної економіки Берлінського університету ім. Фрідріха Вільгельма, а потім на факультеті суспільних наук Кільського університету. У 1919 р. в Гамбурзькому університеті захистив докторську дисертацію “Імперські тарифи Центральної спілки німецьких споживчих товариств”.

У жовтні 1919 р. стає членом Комуністичної партії Німеччини (КПН). Викладач політкурсів і редактор партійної газети, завідує партійною касою і відповідає за зберігання окружної картотеки обліку членів КПН.

Із жовтня 1924 р. працював у СРСР у Виконавчому комітеті Комуністичного інтернаціоналу референтом Інформаційного відділу, секретарем Д. Мануїльського, інструктором оргвідділу, співробітником Секретаріату. Як

інструктор Комінтерну, відвідав багато закордонних країн, у тому числі Данію, Швецію, Норвегію, Англію, Ірландію, неодноразово бував у Німеччині. Окрім того, робота оргвідділу за кордоном часто перетиналася з діяльністю розвідників. Під час поїздок до Берліна Зорге познайомився з резидентом радянської військової розвідки Костянтином Басовим (справжнє ім'я Ян Абелтинь), якому повідомив про своє серйозне бажання стати бійцем невидимого фронту.

Листування між Басовим і начальником Розвідувального управління РСЧА Яном Березіним засвідчило про велику зацікавленість особою Зорге. Після особистої зустрічі та бесіди з очільником військової розвідки Р. Зорге у жовтні 1928 р. стає її співробітником як громадянин Радянського Союзу і член ВКП(б).

Своє перше відрядження за кордон вже як розвідник ("вербувальник-інформатор") Зорге (мав псевдоніми І. Зонтер, Рамзай, Інсон та ін.) здійснив у Китай в січні 1930 р.

Перед цим він пройшов спеціальну підготовку в СРСР під керівництвом помічника начальника 2-го (східного) відділу РУ штабу РСЧА, досвідченого розвідника В. Т. Сухорукова, уродженця м. Луганська, який закінчив Військову академію Червоної армії і майже чотири роки пропрацював у Китаї.

Для забезпечення своєї легенди – журналіста з економічним ухилом – Зорге напередодні поїздки до Китаю відвідав Німеччину й США, де отримав рекомендаційні листи й акредитацію декількох газет.

Після того, як керівник однієї з основних резидентур Розвідупра РСЧА О. Улановський після провалу був змушений залишити Китай, на його місце призначили Р. Зорге. Перед ним поставили завдання створити в Шанхаї повноцінну резидентуру і відновити агентурну мережу в інших районах Китаю.

Потрібно зазначити, що, незважаючи на складну обстановку, Зорге ціною значних зусиль вдалося розширити склад резидентури, відшукати корисних людей, створити розгалужену агентурну мережу для отримання цінної інформації. У початковий період до складу розвідгрупи Зорге, окрім нього, увійшли радисти **Йозеф Вайнгарт** (Вайнгартен, псевдоніми Зепп, Зеппл; в СРСР – Манес Сепель Фрідріхович), німець, із робітників. У Червоній армії з 1928 р., військовий технік 1-го рангу. До Китаю перебував на розвідроботі в Австрії. Після повернення до СРСР у 1933 р. – викладач радіосправи школи РУ РСЧА, в 1935–1948 рр. знову радист і радіоінструктор в Китаї.

У 1943–1944 рр. радянський розвідник у Німеччині, працював у Берліні. За деякими відомостями заарештований гестапо і страчений.

Іншим радистом був **Вільгельм Давидович Шталь** (1896–1938, псевдонім Шотфрід), уродженець м. Підволочиська теперішньої Тернопільської області, німець, із робітників. У Червоній армії з 1921 р., інтендант 2-го рангу. Закінчив два курси електротехнікуму, курси удосконалення комскладу при РУ штабу РСЧА, військовий факультет Інженерно-технічної академії зв'язку ім. Подбельського. У Китаї перебував до 1933 р. Репресований у 1938 р.

Через деякий час до них приєднався **Марк Готфрід Фрідріх Клаузен** (1899–1970), уродженець німецького міста Худум. Учасник Першої світової війни в корпусі зв'язку на Західному фронті. Після демобілізації в 1919 р. працював радистом на кораблях торгового флоту, брав

участь у робітничому русі. Із жовтня 1928 р. проживав в СРСР, тоді ж став співробітником РУ РСЧА, пройшов підготовку як радист.

Після повернення до СРСР у 1933–1935 рр. під прізвищем Раутман проживав із дружиною в Саратовській області, де працював механіком МТС. Влітку 1935 р. за проханням Р. Зорге скерований радистом нелегальної розвідувальної організації “Рамзай” у

Токію. Після прибуття до Японії зумів налагодити регулярний радіозв'язок з Москвою, Хабаровськом і Владивостоком. Офіційно займався бізнесом.

Заарештований японцями в жовтні 1941 р. і засуджений до довічного ув'язнення. Звільнений через чотири роки і відправлений з дружиною до СРСР. Від 1946 р. вони проживали в Німеччині – НДР під прізвищем Христіансен, потім Христіансен-Клаузен.

Нагороджений орденом Червоного Прапора, орденами НДР – Карла Маркса і “За заслуги перед Вітчизною” в золоті.

Його дружина Ганна Клаузен (уроджена Жданкова, псевдонім Еммі Кеніг, 1899–1978), росіянка, співробітниця військової розвідки з 1929 р., була зв'язківцем групи Зорге у Китаї, а потім кур'єром в Японії.

Заарештована японською таємною поліцією у жовтні 1941 р. і засуджена на сім років в'язниці. Звільнена разом із чоловіком.

Нагороджена орденом Червоної Зірки і орденом НДР “За заслуги перед Вітчизною” в золоті.

У 1930-х рр. посилюється вплив Японії, виникає необхідність створення у цій країні радянської розвідмережі. До того часу жодному радянському розвідникові не вдалося організувати резидентуру в Японії. Отримавши таку пропозицію, Зорге засумнівався: його європейська зовнішність обов'язково викличе прискіпливу увагу з боку

японців. Але Я. Берзін переконав його, що робота під маскою німецького журналіста буде добрим прикриттям. Зорге повернувся до Німеччини і став кореспондентом “Бьорзен кур’єр” і “Франкфуртер цайтунг”, вступив до лав нацистської партії, налагодив зв’язки з представниками німецької розвідки.

Незабаром він прибув у Токіо в якості німецького журналіста, успішно зробив собі ім’я ведучого кореспондента і через деякий час зайняв посаду прес-аташе при німецькому посольстві.

Поступово Зорге сформував агентурну мережу з місцевих жителів та іноземних громадян. Але найбільш результативним джерелом інформації, без сумніву, був німецький військовий аташе Є. Отт, з яким Р. Зорге перебував у дружніх стосунках.

Одним із надійних помічників “Рамзая” був японець **Іотоку Міягі** (псевдоніми: Джо, Інтеллі; 1903–1943). До 16 років він проживав із батьками на батьківщині, а потім разом з ними переїхав до США. Закінчив Каліфорнійську школу образотворчого мистецтва в Сан-Франциско і Публічну школу мистецтв у Сан-Дієго. Був членом Товариства пролетарського мистецтва, зв’язаного з компартією США. За звинуваченням у комуністичній пропаганді декілька місяців утримувався у слідчій в’язниці США.

На початку 30-х років став співробітником РУ штабу РСЧА. У 1933 р. направлений на розвідроботу в Японію до складу групи “Рамзай”. Систематично аналізував спеціальний японський часопис “Військова справа і військова техніка”.

У жовтні 1941 р. заарештований, після спроби самогубства кинутий до в’язниці без суду та слідства і вбитий.

Нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня.

Близьким соратником Зорге

став серб **Бранко Вукелич** (псевдоніми: Жиголо, Інд; 1905–1945), син полковника австро-угорської армії. Навчався на медичному факультеті Загребського університету, а потім перейшов на будівельну кафедру Вищої технічної школи. Учасник революційного руху, співпрацював із комуністами, був заарештований. Півроку провів у м. Брно (Чехословаччина), де навчався в Академії мистецтв.

У 1926–1933 рр. жив у Парижі, організував страйк місцевих типографських робітників, за що відбував тюремне покарання. Потім працював у електротехнічній компанії графа де ля Рока, брата лідера французьких фашистів. Одночасно навчався на юридичному факультеті Сорбоннського університету в Парижі, який закінчив у 1930 р., займався журналістською діяльністю.

Із 1932 р. радянський військовий розвідник, у лютому 1933 – жовтні 1941 рр. працював у групі Зорге в Японії. Прикриттям слугувала журналістика: був кореспондентом югославської газети “Політика” і французької “La rie”, співробітником французького інформаційного агентства “Гавас” у Токіо.

У жовтні 1941 р. засуджений до довічного ув’язнення. Помер у японській в’язниці.

Нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Його рідний брат **Славомир** (в СРСР Андрій Михайлович Маркович; 1907–1940), випускник Вищої електротехнічної школи в Парижі, у 1936–1938 рр. перебував на службі в РУ РСЧА, радист і радіоконструктор в Іспанії, зокрема допомагав налагоджувати зв’язок по лінії Лісабон–Москва. Після повернення до Радянського Союзу був заарештований, ув’язнений.

Помер після операції в шпиталі НКО в Лефортово.

Радистами групи були уже згадуваний М. Клаузен, а також **Бруно Віндт** (1895–?), німець, з 1929 р. співробітник РУ штабу РСЧА, який упродовж двох років здійснював безперервний нелегальний зв'язок Токіо–Москва, потім служив радіоконструктором Розвідуправління. Подальша його доля невідома.

У січні 1936 – жовтні 1937 рр. помічником Зорге була **Айно Андріївна Куусінен** (псевдонім Інгрид; 1893–1970), фінка, уродженка м. Гельсінкі. Закінчила народне училище. Знала російську, німецьку, англійську, норвезьку, данську та італійську мови.

Прихильниця лівого крила соціал-демократичної партії Фінляндії.

У 1921–1933 рр. співробітниця Комінтерну, багато часу провела на нелегальній закордонній роботі у Німеччині, Швеції, Фінляндії, Канаді та США. Із 1922 р. проживала в СРСР, працювала референтом по Скандинавії у ВККІ. Тоді ж вийшла заміж за видатного діяча міжнародного комуністичного руху Отто Куусінена.

У 1933 р. стає співробітником військової розвідки. В одній зі службових характеристик “Інгрид” відзначалося: “Знання багатьох мов і знання всіх умовностей “вищого” товариства дозволяє їй успішно легалізуватися під виглядом “заможної дами” і набувати зв’язків у “вищих” колах іноземців. Знайома з журналістською роботою в такій мірі, що може з успіхом виступати як журналістка-письменниця. Має знання з питань літератури, живопису, мистецтва загалом, завдяки чому може набувати зв’язків серед працівників преси і мистецтва, які становлять інтерес”.

У жовтні 1937 р. відкликана до Москви, заарештована і засуджена до 8 років ВТТ. Другий раз засуджена у травні 1949 р. на 15 років позбавлення волі. Реабілітована у 1955 р.

Повернулася до Фінляндії лише після смерті О. Куусінена (лютий 1965). Автор спогадів.

На початку 1941 р. до складу резидентури “Рамзая” входило 40 осіб: 33 японці, 4 німці, 2 югослави та один британський підданий. Особисто резидент підтримував контакти лише з 9-ма з них. Слід зауважити, що діяльність групи “Рамзая” обійшлася радянській розвідці в 40 тисяч доларів – суму досить символічну. Підлеглі Зорге жили переважно за рахунок прибутків від своєї легальної діяльності.

Як і чимало інших радянських розвідників, Зорге одним із перших отримав відомості про підозрілі дії німецьких збройних сил стосовно Радянського Союзу і взяв розвиток подальших дій у цьому плані на постійний контроль.

6 травня 1941 р. радянському політичному і військовому керівництву було надано повідомлення Зорге з Токіо: “Посол Німеччини в Японії заявив, що Гітлер сповнений рішучості розгромити СРСР, отримати європейську частину Радянського Союзу як сировинну базу і для контролю над всією Європою. Гітлер і його генерали впевнені, що війна з СРСР ніскільки не завадить веденню війни проти Англії”.

Відомо, що Й. Сталін негативно, а пізніше роздратовано і навіть з почуттям гніву став реагувати на всі без винятку джерела інформації, які надавали повідомлення про можливий напад Німеччини на СРСР, оскільки вважав їх провокацією. Такої позиції він дотримувався навіть у той момент, коли вже точилися жорстокі бої на радянсько-німецькому кордоні. Зорге не був винятком серед інших. Напередодні війни йому наказали прибути в СРСР у “відпустку”, на що він неодноразово відповідав, що з причин серйозного стану, який виник останнім часом, вважає недоцільним переривати розпочату справу. Звичайно ж, він розумів, нащо його викликали до Москви, але продовжував працювати... Ріхард Зорге назвав точну дату вторгнення фашистської Німеччини на радянську територію.

І все ж головною метою групи “Рамзай” було недопущення війни між Японією та СРСР.

Перед урядом Японії постав вибір: нападати на Радянський Союз, змусити його воювати на два фронти чи спрямувати агресію проти США.

Дослідники вважають, що Зорге не лише надав точну інформацію про плани уряду Японії, але й завдяки своїм зв'язкам особисто допоміг не допустити військову агресію цієї країни стосовно Радянського Союзу. Доказом є те, що у 1951 р. Конгрес США в ході слухання справи Зорге довів, що очолювана ним резидентура "Рамзай" практично перенацілила агресію Японії на Тихий океан, проти США. Так СРСР вдалося уникнути війни на два фронти.

Фактично до жовтня 1941 р. Зорге систематично доповідав про позиції Японії, а також військовий та військово-економічний стан Німеччини.

18 жовтня він разом з іншими своїми помічниками був заарештований японською поліцією. Слідство тривало декілька років, сам Зорге стверджував, що він не був ворогом Японії, а, навпаки, робив усе, щоб не допустити війни між народами СРСР та Японії. Японське правосуддя досить лояльно поставилося до радянського розвідника. Незважаючи на те, що Зорге винесли смертний вирок, виконання його всіляко відтягувалося. У в'язниці були створені непогані умови для життя, арештанту навіть повністю відновили зуби, які він вибив під час однієї з численних аварій. За деякими відомостями, Японія нібито розраховувала обміняти Зорге на свого резидента, але Й. Сталін не дозволив цього зробити.

7 листопада 1943 р. Зорге страшили.

У документі ГРУ Генштабу Збройних Сил СРСР за 1964 р. "Досвід організації та діяльності резидентури "Рамзай" сказано: "Оцінюючи "Рамзая" з точки зору його ділових якостей, слід визнати, що він був енергійним і талановитим розвідником, який вмів правильно орієнтуватися в складній обстановці, знаходити в ній головне і вирішальне й цілеспрямовано та настирливо досягати наміченої мети. Заслуга "Рамзая" в тому, що він у важких умовах, у маловивченій обстановці в Японії вишукав шляхи створення агентурної розвідувальної організації

та впродовж довгих восьми років вів ефективну розвідувальну діяльність”.

Японці вважають Ріхарда Зорге одним із найкращих розвідників світу і до цього часу йому глибоко симпатизують. Генерал Уїллоубі писав: “Група, керована блискучим винахідливим Ріхардом Зорге здійснила дійсно чудеса. Упродовж восьми років вона діяла сміливо, рішуче й успішно, працюючи на свою духовну батьківщину – Радянський Союз. Почавши буквально на порожньому місці, в країні, про яку він мав туманне уявлення, Зорге зумів створити найблисकुчішу організацію, яку тільки знала історія японської розвідки”.

У СРСР ім'я Зорге стало широко відоме лише в 1964 р., коли М. С. Хрущов наполіг, щоб розвіднику присвоїли звання Героя Радянського Союзу. Це сталося напередодні 20-річчя Великої Перемоги.

Комісар держбезпеки 2-го рангу **Роман Олександрович Пілляр** (справжнє прізвище Ромуальд Піллар фон Пільхау, 1894–1937) народився у м. Лапи Белостоцької губернії в сім'ї інженера-залізничника. За походженням остезейський німець, барон. Двоюридний племінник Ф. Дзержинського.

Закінчив приватну гімназію в м. Вільно, реальне училище в м. Цюрих (Швейцарія), військове училище у Москві.

Один із засновників компартії Литви та Білорусії. Із січня 1919 р. член Президії і секретар ЦВК Литовсько-Білоруської республіки. Тоді ж, після захоплення поляками штаб-квартири робітничих представників у м. Вільно, намагався покінчити життя самогубством (застрілитися), проте залишився живим (куля потрапила в легені). У травні 1919 р., після окупації Вільно польськими військами і падіння рад, був заарештований і засуджений до смерт-

ної кари, однак випадково залишився живим. У грудні того ж року в результаті обміну полоненими прибув до Радянської Росії й незабаром був призначений заступником голови Комісії НКЗС РРФСР з обміну політв'язнів у Польщі.

Із жовтня 1920 р. Р. Пілляр особливоуповноважений Особливого відділу ВНК Західного фронту, далі перебував на підпільній роботі у Верхній Сілезії (Німеччина).

У березні 1921 р. призначений начальником 15-го (країни "Великої Антанти") відділення ОВ ВНК. Із липня того ж року 2-й помічник начальника зазначеного відділу, одночасно із грудня 1921-го помічник начальника ІНВ ВНК-ДПУ.

Із липня 1922 р. до грудня 1925 р. заступник начальника Контррозвідувального відділу ДПУ-ОДПУ. Під час Генуезької конференції (1922) забезпечував безпеку радянської делегації. У 1924–1925 рр., поряд з А.Х. Артузовим, брав безпосередню участь в розробці та здійсненні відомих контррозвідувальних операцій "Трест" і "Синдикат-2".

З грудня 1925 р. по грудень 1929 р. очолював ДПУ БРСР, одночасно був повноважним представником ОДПУ по Західному (Білоруському краю) БВО.

У подальшому – Повноважний представник ОДПУ по Північно-Кавказькому краю, по Середній Азії, начальник УНКВС Середньої Азії, начальник УНКВС по Саратовському краю (Саратовській області).

16 травня 1937 р. знятий з посади. У ніч з 16 на 17 травня заарештований як учасник т. зв. Польської організації військової та агент польських розвідорганів і 2 вересня того ж року засуджений до розстрілу. Реабілітований у липні 1957 р.

Р. О. Пілляр нагороджений орденом Червоного Прапора, двома знаками "Почесного працівника

ВНК-ДПУ”, іменною зброєю і Почесною грамотою від Колегії ОДПУ.

Німець (за іншими даними австрієць) **Отто Оттович Штейнбрюк** (1892–1937), уродженець м. Оршово, Австро-Угорщина, шкірянку чекіста одягнув у 1921 р., коли був призначений уповноваженим відділення Особливого відділу ВЧК по країнах Антанти, трохи пізніше стає особливоуповноваженим закордонного відділення Іноземного відділу.

У 1917 р. капітан австро-угорської армії Отто Штейнбрюк потрапив у російський полон. Через рік повернувся до Угорщини, один із активних учасників створення Угорської Червоної армії, був помічником командира корпусу, офіцером для доручень при Б. Куні. У 1919–1920 рр. на нелегальній роботі в Німеччині, за революційну діяльність притягнувся до відповідальності, згодом висланий до Радянської Росії.

Від 1923 р. до 1935 р. був одним із керівників військового апарату КППН, резидентом радянської зовнішньої розвідки в Швеції. Після повернення до СРСР – начальник 8-го (німецького) відділення Контррозвідувального відділу ОДПУ, начальник контррозвідки повпредства ОДПУ по Західній області в м. Смоленську, начальник 3-го відділення ІНВ ОДПУ, помічник начальника зазначеного відділу.

Із 1935 р. – начальник відділу (агентурна розвідка в країнах Європи) Розвідуправління РСЧА. 21 квітня 1937 р. корпусний комісар О. Штейнбрюк був заарештований співробітниками НКВС СРСР і через чотири місяці розстріляний на Донському цвинтарі в Москві. Реабілітований у вересні 1957 р. Нагороджений двома нагрудними знаками “Почесний співробітник ВНК-ДПУ”, іменною зброєю і срібним годинником від Колегії ОДПУ.

Уродженець м. Кенігсберга **Ріхард Штальман** (справжнє прізвище Артур Ільнер, псевдоніми Еберхард, Розенталь, в СРСР Ріхард Павлович, 1891–1974) у 1923–1924 рр. очолював партійний Військовий апарат КПН у Східній Пруссії в період “Німецького Жовтня”, працював у Військовому апараті ЦК КПН в Берліні. Незабаром емігрував до СРСР, де отримав радянське громадянство, пройшов курс навчання у Військово-політичній школі Комінтерну.

Із 1925 р. перебував на нелегальній роботі по лінії військового апарату Оргвідділу ВККІ й одночасно Розвідупру РСЧА. До 1931 р. побував у Китаї, Чехословаччині, Великій Британії, Нідерландах, Франції. Після повернення до Москви викладав у міжнародній Ленінській школі ВККІ.

У 1932 р. знову направлений за кордон, був помічником Георгія Димитрова, займався балканськими справами, працював у Берліні. З приходом до влади нацистів займався розвідроботою у Відні та Парижі. Потім декілька місяців перебував у Москві, звідки був відряджений на Піренейський півострів.

В Іспанії командував партизанським загonom, який згодом увійшов до складу 14-го корпусу республіканської армії. З Мадрида Р. Штальман через Москву знову потрапляє в Париж, де впродовж 1938–1940 рр. відає балканським напрямком Комінтерну. У 1940 р. його переводять до Стокгольма, там він стає членом Закордонбюро КПН. У 1943 р., через арешт шведською поліцією декількох своїх соратників, змушений повернутися до СРСР. Служив у німецькому відділі ГРУ Червоної армії інструктором, проводив роботу серед німецьких військовополонених.

У 1946 р. виїхав до Німеччини, став членом партійного керівництва землі Мекленбург, де налагоджував роботу поліції та контррозвідки. У подальшому очолював оргвідділ, потім відділ зовнішніх зв'язків ЦК СЄПН, який також займався нелегальними зв'язками з організаціями КПН у Західній Німеччині. Від 1951 р. начальник оперативно-технічної служби і контрольно-інструкторської групи зовнішньополітичної розвідки НДР, керівник спе-

ціального і навчального кабінету відділу кадрів і навчання Головного управління розвідки МДБ НДР. Полковник.

Нагороджений срібним і золотим орденами “За заслуги перед Вітчизною”, орденами “Прапор праці” та Карла Маркса.

Одіозною особистістю в історії радянської зовнішньої розвідки є **Вільям Август Генріхович Фішер** (1903–1971), більше відомий як Рудольф Іванович Абель.

Народився в Англії у сім’ї обрусілого німця, політемігранта з Росії. У 16-річному віці Фішер вступив до Лондонського університету і став британським підданам. 1921 р. сімейство Фішер повернулося до Росії. У період підготовки до 3-го Конгресу Комінтерну Вільям разом зі своїм старшим братом працювали перекладачами у Відділі міжнародних зв’язків ВККІ. Після його завершення був креслярем у Комітеті Північного морського шляху при НКЗТ, потім знову в Комінтерні.

У 1924 р. вступає на іноземне відділення Московського інституту сходознавства ім. Наріманова, а у 1925 р., після закінчення 1-го курсу, покликаний на військову службу в 1-й радіотелеграфний полк МВО. Після демобілізації працював у НДІ ВПС Червоної армії.

У 1927 р. В. Г. Фішера прийняли на роботу в ОДПУ, де призначили помічником уповноваженого Іноземного відділу.

Першим його завданням у 1931 р. стало спецвідрядження до Англії радистом нелегальної резидентури під керівництвом відомого радянського розвідника “Шведа” (О. М. Орлов-Нікопольський). Під час відрядження побував у Данії та, ймовірно, інших скандинавських країнах, де організував мережу таємних радіоточок.

У подальшому працював у Бельгії та Норвегії, а після повернення до Москви в Центральному апараті радянської зовнішньої розвідки.

У 1938 р. розвідника направили у м. Чернівці для організації і здійснення зв'язку з агентурою, завербованою серед німців, поляків і місцевих українців.

Тоді ж був звільнений з НКВС без пояснення причини та мотивів. Працював інженером у Всесоюзній торговельній палаті, а потім на авіазаводі.

Із вересня 1941 р. знову служив в органах держбезпеки, очолював відділення радіозв'язку ОМСБОП 4-го управління НКВС СРСР. Готував радистів для партизанських загонів і розвідгруп, які засилялися в тил ворога і в окуповані Німеччиною країни.

У 1942–1944 рр. керував радіотехнічним забезпеченням низки радіоігор, у тому числі широко відомими операціями “Монастир” і “Березіно”.

Із 1945-го співробітник відділу нелегальної розвідки 1-го Управління НКДБ/МДБ СРСР. Беручи до уваги досвід, рівень підготовки та ділові якості Фішера, після закінчення війни керівництво приймає рішення скерувати його на найбільш відповідальну ділянку роботи, у США, для отримання інформації про американські ядерні об'єкти. У жовтні 1948 р. Фішер під оперативним псевдонімом “Марк” виїхав на нелегальну роботу. Він і не здогадувався, що це відрядження триватиме 14 років.

У 1950 р. “Марк” легалізувався у Брукліні як художник і фотограф Еміль Голдфус, господар майстерні, який був відмінним спеціалістом своєї справи, фантастично обдарованою натурою: володів різноманітними техніками малювання, грав на декількох музичних інструментах, захоплювався математикою і вищою фізикою, був чудовим електротехніком, а також легко справлявся із слюсарним та столярним інструментом. Подієюють, що він володів 137 навичками і спеціальностями.

Із часом Фішер створив дієву нелегальну резидентуру, розробив систему кодів, завербував нових агентів, встановив постійний зв'язок із Центром.

У групі “Марка” довгий час працювали подружжя Моріс і Леонтина Коен (про них йтиметься нижче), які проявляли чудеса винахідливості та хоробрості, отримуючи інформацію з ядерного центру Лос-Аламос, завдяки якій

були скорочені терміни створення атомної бомби в Радянському Союзі.

21 червня 1951 р., в результаті зради радиста резидентури Р. Хейханена (“Вік”), В. Г. Фішер був заарештований ФБР. Щоб повідомити Центр про арешт, видав себе за покійного товариша-розвідника Р. І. Абеля.

У ході слідства та на суді заперечував свою причетність до радянської розвідки, відмовився від надання показань, звів нанівець усі спроби ФБР залучити його до співпраці.

У листораді 1957 р. засуджений до 30-ти років ув'язнення. Після винесення вироку відбував термін у федеральній виправній в'язниці м. Атланта. 10 лютого 1962 р., згідно з досягнутою урядами СРСР і США домовленістю, на кордоні між Західним Берліном і НДР був проведений обмін Фішера-Абеля на засудженого в Радянському Союзі американського пілота-шпигуна полковника Ф. Пауерса.

Від 1962 р. Вільям Фішер працював у Центральному апараті зовнішньої розвідки КДБ при РМ СРСР.

Відомий американський письменник, автор книги “Тамна війна”, писав: “Абель – рідкісний тип особистості... Його ідеалом було знання. Ми можемо лише жалкувати, що така дивовижна людина вийшла не з лав розвідки Сполучених Штатів.” А колишній керівник ЦРУ США Ален Даллес у своїй книзі “Мистецтво розвідки” шкодував з приводу того, що американське секретне відомство не має таких розвідників, як Рудольф Абель: “Все, що Абель робив, він здійснював за переконанням, а не за гроші. Я б хотів, щоб ми мали трьох-чотирьох людей, таких, як Абель у Москві.”

Заслуги полковника Фішера були відзначені орденом Леніна, трьома орденами Червоного Прапора, двома орденами Трудового Червоного Прапора, орденами Вітчизняної війни 1-го ступеня, Червоної Зірки та багатьма медалями, він був почесним співробітником держбезпеки. І тільки після закінчення “Холодної війни” радянська зовнішня розвідка офіційно повідомила, що під прізвиськом радянського розвідника-нелегала Рудольфа Абеля працював Вільям Генріхович Фішер.

Активний діяч революційного і профспілкового руху в Німеччині у 1920–1924 рр., випускник Королівської учительської семінарії в м. Ессені **Вільгельм Цайссер** (в СРСР – Вільгельм Карлович Цайсер; псевдоніми: Вернер Райснер, Гомес; 1893–1958) після закінчення військово-політичної школи ВККІ на станції Баковна під Москвою став співробітником Відділу міжнародних зв'язків Комінтерну і РУ РСЧА. У 1925–1932 рр. виконував спеціальні завдання в Палестині, Німеччині, Маньчжурії та Чехословаччині, де, зокрема, займався організацією розвідгруп у чехословацькій армії.

Повернувшись до Москви, почав викладати в Міжнародній ленінській школі Комінтерну, Комуністичному університеті нацменшин Заходу.

Під час війни в республіканській Іспанії був військовим радником 5-го полку республіканської армії, потім у званні генерала (Гомес) командував 13-ю інтербригадою, був начальником бази інтербригад в Альбасете.

У подальшому знову проживав у Москві, працював редактором німецької секції “Видавництва літератури на іноземних мовах”.

Згідно з інформацією радянської військової контррозвідки: “Цайссер з політичного боку характеризується негативно... Незадоволений своїм станом (після генерала в Іспанії), іронічно оцінює все, що його оточує”. Проте і з такою характеристикою він увійшов до складу робочої групи ЦК КПН, метою якої було посилення діяльності руху опору та антифашистської агітаційної роботи.

Від 1943 р. до 1946 р. В. Цайссер викладав у розвідшколі в м. Красногорську під Москвою, займався перевихованням німецьких військовополонених.

До Німеччини повернувся в лютому 1947-го, служив начальником поліції, міністром внутрішніх справ і за-

ступником прем'єр-міністра землі Саксонія-Анхальт, віце-президентом Управління внутрішніх справ Східної Німеччини.

У 1950–1953 рр. очолював міністерство державної безпеки НДР, був членом ЦК і Політбюро ЦК СЄПН, депутатом Народної палати НДР.

У 1953 р. виключений з Політбюро і ЦК, а у 1954 р. з лав партії, працював перекладачем Інституту марксизму-ленінізму в Берліні.

Посмертно реабілітований у квітні 1993 р. Нагороджений орденом Карла Маркса.

Одні називають **Ернста Вольвебера** (1898–1967) великим диверсантом двадцятого століття. Інші вважають, що всі розповіді про його надзвичайні пригоди не більше, ніж міф.

Він народився в німецькому місті Ганновер-Мюнден у сім'ї столяра і став моряком. Під час роботи кочегаром на імперському лінкорі “Гельголанд” був одним із організаторів повстання моряків у Кілі 28 жовтня 1918 р., яке знаменувало початок німецької революції та падіння імперії кайзера Вільгельма.

Роль, яку Вольвебер відіграв у зазначеному повстанні, була відома лідерам Комінтерну, і на Ернеста звернули увагу. Один із лідерів цієї організації Дмитро Мануїльський, який займався вербуванням агентури в різних країнах, під час чергового візиту до Німеччини переконав Вольвебера поїхати на навчання до Радянської Росії.

Отримавши у Москві відповідну політичну і спеціальну освіту, наприкінці 20-х років Вольвебер знову прибув до Німеччини. У 1928 р. його обрали членом прусського Ландтагу, а у 1932 р. він стає депутатом німецького рейхстагу. Одночасно керує розвідувально-контррозвідувальною службою КПН. Після захоплення влади Гітлером і розпуску рейх-

стагу в березні 1933 р. перейшов на нелегальне становище й емігрував до Копенгагена, де відтворив підпільний апарат партії під дахом комерційної фірми. Тоді ж обраний секретарем ЦК Інтернаціоналу моряків, докерів і портових робітників.

У 1934 р. прибув до Ленінграда і за завданням радянської розвідки створив та очолив Міжнародний клуб моряків, який мав заважати перевезенням по морю військ та озброєння, що могли бути використані проти СРСР, залучати агентуру та кур'єрів у кожному великому порту й шантажувати уряди відповідних країн погрозами страйків моряків і портових робітників, вести відповідну розвідувально-диверсійну діяльність.

Повернувшись у Данію в 1936 р., почав створювати судноплавну компанію "Адольф Зеєло", під прикриттям якої посилив диверсії проти суден Німеччини та її сателітів. У 1937–1939 рр. 900 німецьких суден були знищені або пошкоджені в німецьких та інших іноземних місцях базування і на морі, незважаючи на суворі заходи безпеки та спеціальну охорону, яку організовували гестапо і СС.

У 1939 р. він створив спеціальні групи диверсантів у Стокгольмі та трьох інших шведських портах, що дозволило "загальмувати" своєчасне постачання місцевої руди до Німеччини.

Розгнівані німці пригрозили уряду Швеції вторгненням, якщо він не наведе порядок у своїх портах. Шведи змушені були поступитися і заарештувати Вольвебера та декількох його помічників. Але диверсії не припинилися. Німецьке командування вимагало видати їм розвідника. Проте той зумів довести шведам, що в 1933 р. був позбавлений німецького громадянства, а тому не може бути виданий німцям.

У грудні 1944 р. Е. Вольвебер, завдяки втручання посла СРСР О. М. Коллонтай, отримав радянське громадянство і був вивезений на територію Радянського Союзу. Після відпочинку та лікування працював у Москві.

Загалом після початку Другої світової війни диверсанти під керівництвом Вольвебера (він же "Антон", "Фрюлінг", "Андерсон", "Зоммер", "Шульц", "Мюллер", "Мат'є")

потопили 70 німецьких, італійських та японських суден у портах Німеччини й окупованої нацистами Європи, в нейтральних країнах та на морі. Окрім того, було знищено багато суден інших держав, які перевозили вантажі до Німеччини. Ще понад 100 кораблів отримали серйозні пошкодження, було зруйновано ряд портових споруд, доків, судноверфей і залізничних шляхів.

У 1945 р. Вольвебер повернувся до Східної Німеччини і радянською окупаційною владою був призначений на посаду “комісара з транспорту та судноплавства” (з утворенням у 1949 р. НДР ця посада стала міністерською). За дорученням радянської розвідки під прикриттям зазначеного відомства намагався відновити диверсійну мережу в акваторії Балтійського та Північного морів.

Після придушення червневого повстання 1953 р. Вольвебер керував статс-секретаріатом держбезпеки МВС НДР, а в 1955 р. очолив міністерство держбезпеки. Із притаманною йому енергією зумів активізувати роботу зазначеного відомства, особливо зовнішньої розвідки та контррозвідки. На чолі першої було поставлено досить здібного учня Вольвебера і його радянських господарів Маркуса Вольфа (колеги з КДБ називали останнього “Міша Вольф”). Саме Вольвебер зумів впровадити у “нервовий центр” західнонімецької розвідки свого агента, колишнього есесівця Фельфе, який став правою рукою її шефа Р. Гелена.

У жовтні 1957 р. “за участь у фракційній групі” відсторонений від займаної посади та відправлений у відставку “за станом здоров’я”. Призначений членом Комісії із загальнонімецьких питань Центральної ради Спілки вільних німецьких профспілок.

Із 1958 р. перебував на пенсії. Коли він помер, у ЦРУ, БНД та інших західних розвідслужбах полегшено зітхнули, а в КДБ щиро співчували.

Керівник Берлінського комсомолу в середині 20-х років минулого століття **Артур Хюбнер** (1899–1962) за фахом був художником-плакатистом. Знав шість мов. У 1931 р. закінчив курси радистів РСЧА, після чого направлений по лінії військової розвідки на батьківщину. Прикриттям

для розвідгрупи, яку він очолив, слугував придбаний ним магазин радіотоварів у Берліні. За завданням РУ Червоної армії виїздив також до Швеції, Данії, Норвегії та Румунії. У 1939 р. повернувся до СРСР, через два роки репресований і засуджений до 8 років позбавлення волі за звинуваченням у шпигунстві.

Після закінчення терміну покарання направлений на спецпоселення до Сибіру. Звільнений у травні 1956 р., наступного року реабілітований.

Одразу ж виїхав на постійне місце проживання до НДР, де працював головним конструктором і партсекретарем зовнішньоторгівельного підприємства “Електротехнік”.

Нагороджений срібним орденом “За заслуги перед Вітчизною”.

Курт Фішер (в СРСР – Курт Готгардович Фішер; псевдонім Моритц; 1900–1950), уродженець м. Галле, у 1917 р. закінчив офіцерські курси і перебував на військовій службі в німецькій армії. Демобілізувався влітку 1918 р. у званні лейтенанта, а згодом його понизили у званні за революційну пропаганду.

У 1918–1921 рр. навчався в Учительських інститутах міст Айслебене та Мерзебург, учасник революційного руху і “збройної боротьби німецького пролетаріату”.

У 1921 р. за рішенням ЦК КСМ Німеччини виїхав до СРСР, працював вчителем у школі з німецькою мовою у Петрограді.

Після оголошення амністії повернувся до Німеччини, редагував газети ЦК КПН в містах Ессені та Касселі.

Через загрози арешту в 1923 р. знову виїхав до Радянського Союзу. Був політруком педагогічного технікуму, завідувачем німецької секції губернського відділу народної освіти в Одесі, потім перебував у розпорядженні Комінтерну.

У 1923–1924 рр., за завданням ЦК Компартії Німеччини працював на батьківщині 2-м секретарем обласного комітету КПН в Ростоці, а потім знову прибув до СРСР. До серпня 1928 р. К. Фішер завідував німецькою секцією Наркомату освіти СРСР, був референтом інформаційного відділу ВККІ.

З 1928 р. в лавах Червоної армії. Закінчив східний факультет Військової академії ім. М. В. Фрунзе. Знав англійську мову.

У травні 1932 р. направлений у розпорядження Розвідуправління штабу РСЧА. Працював у Маньчжурії, Китаї, на Балканах, був заарештований у Відні й 9 місяців провів у в'язниці. Потім викладав у військово-політичній школі Комінтерну в Москві.

Із листопада 1934 р. до червня 1939 р. здійснював розвідроботу в Японії та Китаї, певний час був військовим радником лідера КПН Мао Цзедуну. У подальшому старший викладач кафедри розвідки Вищої спеціальної (розвідувальної) школи Генштабу РСЧА. Підполковник.

У роки Великої Вітчизняної війни викладав військові та військово-санітарні дисципліни в Куйбишевській військово-медичній академії, доцент, начальник військової кафедри Казанського університету ім. В. І. Ульянова-Леніна, член національного комітету “Вільна Німеччина”, займався антифашистською пропагандою серед німецьких військовополонених.

У травні 1945 р. повернувся до Німеччини, де обіймав посади бургомістра Дрездена, віце-президента земельного керівництва, міністра внутрішніх справ землі Саксонія, начальника Головного управління німецької народної поліції.

Нагороджений орденом Червоного Прапора “за активну участь у боротьбі проти фашизму, допомогу Радянському Союзу в період Великої Вітчизняної війни і виявлену при цьому мужність, ініціативність та стійкість”.

Член компартії Німеччини з 1927 р. **Хелена Бернер** (в СРСР Олена Алабанівна Вельнер; псевдоніми Лені, Лора; 1904–1992) посаду директора Інституту ортопедичної гімнастики (1931–1935 рр.) поєднувала з нелегальною партійною роботою у військовому апараті КПН, була співробітником “прикордонної служби” партії (нелегальні перекидання людей до Чехословаччини). Тоді ж співпрацювала з радянською військовою розвідкою.

У Німеччині в 1933 р. заочно була засуджена до смертної кари й у 1935 р. за рішенням ЦК КПН емігрувала до

Чехословаччини, а потім через Туреччину до СРСР. Напередодні нападу Німеччини на Радянський Союз її включили в гестаповський список “СРСР”, куди входили найбільш розшукувані особи.

Служила в РУ РСЧА, а з 1940 р. працювала на військовому факультеті 2-го Московського інституту іноземних мов, радіокомітеті Комінтрену, була слухачкою його ж школи в Кушнаренково під Уфою, проходила спецпідготовку під Москвою для розвідувальної діяльності в Німеччині. Проте отримала направлення в розпорядження політуправління 2-го Прибалтійського фронту, де стала викладачем антифашистської школи для військовополонених і перебіжчиків.

До Німеччини повернулася з частинами Червоної армії, викладала в таборі військовополонених в м. Рюдедорфі та антифашистській школі Радянської військової адміністрації в Німеччині, вела значну роз’яснювальну роботу серед населення.

Після демобілізації у 1949 р. перейшла на роботу в Товариство німецько-радянської дружби, потім обіймала відповідальну посаду в МЗС НДР, була директором Центрального будинку Товариства дружби НДР-СРСР в Берліні.

Нагороджена радянським орденом Вітчизняної війни, орденом НДР “За заслуги перед Вітчизною”.

Йогана Венцеля (псевдоніми: Хорст, Герман, Професор, 1902–1969) радянська розвідка “взяла на олівець” наприкінці 1930-х. Син робітника з передмістя Данціга (тепер Гданськ у Польщі) після закінчення сільської школи став працювати учнем слюсаря і коваля, трудився на заводах в Рурській області, вугільних шахтах і підприємствах Круппа і Ессена. Був активістом Червоного спортивного руху, членом Спілки червоних фронтовиків (“Рот-Фронт”).

У 1930 р. декілька місяців навчався на військово-політичних курсах Комінтерну в Москві, після чого став інструктором військового апарату в Берліні, потім Гамбурзі, Бремені, районах Нижнього і Середнього Рейну. У грудні 1931 р. його заарештували, проте через місяць звільнили за недостатністю доказів. Тоді ж став активно працювати з радянською військовою розвідкою у Німеччині. Поряд із партійною роботою особисто займався розвідувальною діяльністю, мав на зв'язку декількох агентів.

Перебуваючи у 1935–1937 рр. в СРСР, успішно пройшов радіорозвідувальну підготовку. Добре знав російську, французьку, англійську та нідерландську мови. У подальшому працював переважно в Бельгії та Нідерландах, одночасно виїздив із завданнями до Німеччини, Австрії, Франції. Ефективно керував розвідгрупою, а також готував радистів для резидентур Л. Треппера (“Отто”) і А. Гуревича (“Кент”), допомагав у роботі керівникові нідерландської агентурної мережі радянської військової розвідки К. Єфремову (“Паскаль”), передавав інформацію до Москви за допомогою трьох рацій.

У вересні 1942 р. був заарештований гестапо в Брюсселі, дав згоду на радіогру, але зміг подати в Центр сигнал тривоги і 18 листопада втік з-під контролю німців. Став учасником Руху Опору на території Бельгії.

У жовтні 1944 р. зустрівся з радянським уповноваженим з репатріації і був переправлений до Парижа, а звідти під виглядом репатріанта доставлений у Москву.

У 1946–1955 рр. перебував у місцях позбавлення волі, згодом реабілітований. Після звільнення Й. Венцель повернувся на батьківщину. Трудився в одній із МТС, а потім радіотехнічній службі інформаційного агентства АДН.

Після закінчення Королівського Баварського педагогічного училища **Отто Браун** (Карл Вагнер, Оскар Шумані, Карл Тесс, Артур

Берендт, Лі Де, Хуа Фу, професор Альберт Ліст; 1900–1974) служив у піхотному полку та прикордонному батальйоні, брав участь у молодіжному русі та спілці “Спартак” у Гамбурзі, підробляв приватними уроками.

Від 1921 р. займався розвідувальною роботою в нелегальному військовому апараті ЦК КПН і одночасно був співробітником РУ штабу РСЧА. У складі групи комуністів брав участь у нападі на квартиру колишнього полковника російської імператорської армії Френберга, який займався вербуванням російських емігрантів для служби у військах Білої армії в Сибіру. Був заарештований і у травні 1922 р. засуджений до семи місяців в’язниці, але відбувати покарання не з’явився.

Продовжував займатися розвідувальною діяльністю на посадах співробітника прес-служби ЦК КПН, викладача партшколи в Йені, редактора партійної газети “Фольксвілле”, оргсекретаря району Тюрингія і контррозвідувальної служби КПН.

У 1926 р. повторно заарештований у Берліні, відбував термін покарання за попереднім вироком, потім його справу скерували до суду. У квітні 1928 р. за допомогою подруги Ольги Бернаріо і декількох товаришів втік із зали Берлінського кримінального суду і через певний час його переправили до Радянського Союзу.

Працював у Комінтерні, у 1926–1928 рр. навчався в Міжнародній ленінській школі.

У 1932 р. О. Браун закінчив основний факультет Військової академії ім. М. В. Фрунзе і по лінії Комінтерну скерований до Китаю (Харбін), одночасно призначений резидентом Розвідуправління Червоної армії. У подальшому до 1939 р. був радником ЦК КПК і Китайської Червоної армії, керував Військовою академією КЧА, був членом Дальбюро ВККІ у Шанхаї.

Наприкінці 1939 р. відкликаний до Москви, де працював редактором і перекладачем у “Видавництві літератури іноземними мовами”. Під час Другої світової війни – політичний інструктор у таборах для німецьких і японських військовополонених, член Національного комітету “Вільна Німеччина”. Потім викладав у Центральній анти-

фашистській школі у м. Красногорську під Москвою, займався літературною діяльністю.

Із червня 1954 р. проживав у НДР, працював науковим співробітником Інституту марксизму-ленінізму при ЦК СЄПН, у 1961–1964 рр. очолював Спілку письменників НДР.

Нагороджений орденами “За заслуги перед Вітчизною”, Карла Маркса (НДР), радянським орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня. Лауреат національної премії НДР.

Син релігійного проповідника з м. Лейпцига **Ганс Кіппенбергер** (псевдоніми Ернст Вольф, Алекс, 1898–1937) у 1915–1919 рр. перебував на службі у німецькій армії, обер-лейтенант, учасник Першої світової війни.

У 1922–1924 рр. один із керівників Гамбурзького повстання. Після його поразки перейшов на нелегальний стан і виїхав до СРСР. Пройшов навчання у військово-політичній школі Комінтерну в Москві, одночасно відвідував Комуністичний університет нацменшин Заходу.

У 1925 р. повернувся до Німеччини, очолював і розвивав нелегальний військово-політичний спеціальний апарат КПН, який включав у себе партійну розвідку та контррозвідку. Був членом Гамбурзького парламенту. У 1928–1933 рр. – депутат рейхстагу, від 1929 р. – кандидат у члени ЦК КПН.

Співробітник і один із засновників агентурної мережі радянської військової розвідки в Німеччині. Керівний працівник закордонного апарату КПН у Парижі в 1933–1934 рр.

З 1935 р. проживав у Москві, перед арештом працював на заводі друкарських машинок ім. Е. Тельмана.

Репресований у листопаді 1936 р. Реабілітований у 1958 р.

Уродженець м. Лаутерберге **Еріх Альбертович Такке** (1894–1937) після закінчення реального училища пра-

цював у декількох банківських установах Німеччини, а з 1914 р. – у Російсько-азіатському банку в Петербурзі. З 1919 р. член компартії Німеччини, три роки перебував на нелегальній роботі по лінії Комінтерну.

У 1923–1924 рр. – співробітник Розвідуправління штабу РСЧА, з червня 1924 р. – в ІНВ ОДПУ, працював у резидентурах в Шанхаї та Харбіні. Від 1928 р. до 1935 р. заступник резидента радянської зовнішньої розвідки в Німеччині,

займався активною вербувальною роботою, підтримував контакти з цінною агентурою. У зв'язку з можливим провалом у серпні 1935 р. повернувся до Москви. Про ймовірний арешт його попередив агент радянської розвідки в гестапо “Брайтенбах”. Проте заарештували, безпідставно, свої “діячі” з НКВС. 2 вересня 1937 р. Е. Такке був засуджений до вищої міри покарання за звинуваченням в участі у контрреволюційній терористичній організації і в той же день страчений. Реабілітований у червні 1959-го.

Його дружина **Юнона Йосипівна Такке** (дівоче прізвище Пшепелінська, 1898–1937), полячка, уродженка Галичини, в зовнішній розвідці почала працювати з 1924 р. Виконувала обов'язки оперативно-технічного співробітника і зв'язківця резидентури. Брала участь у складних і небезпечних оперативних заходах.

Разом із чоловіком упродовж семи років працювала в Німеччині. Характеризувалася як сміливий і винахідливий співробітник, висококваліфікований фотограф.

Розстріляна у серпні 1937-го, реабілітована 27 грудня 1957 р.

Напередодні Другої світової війни розгалужену розвідувальну мережу в Словаччині, яка мала також джерела інформації у Західній Європі та на Балканах, створили німецькі комуністи **Генріх Фомфerra** (1895–1979) і **Ганс Шварц** (1909–1944). У них за плечима була багаторічна

школа нелегальної партійної роботи і участь у війні в Іспанії. У 1938 р. їх запросили на роботу в радянську військову розвідку, вони пройшли курс навчання у військово-політичній школі Комінтерну в Москві.

Спочатку їх направили із завданням до Угорщини з метою створення розвідувальної мережі для роботи проти Німеччини, але через ненадійність документів вони залишили країну.

У жовтні 1940 р. Шварц приїхав до Братислави як представник базельської хімічної фірми. За допомогою людей, названих йому в Москві, незабаром “обріс” численними помічниками, серед яких була велика група залізничників, яка постійно надавала інформацію про перекидання німецьких військ і техніки в бік радянського кордону й на Балкани. Зв’язок з Москвою Шварц підтримував по радіо.

На початку 1941 р. у м. П’ештяни (70 км від Братислави) на лікування з дружиною приїхав данський барон Карл Малькер (Генріх Фомферра). Особистим лікарем дружини барона став співробітник групи доктор Тома, який допоміг залучити до співробітництва багатьох своїх знайомих. Завдяки цьому до барона постійно надходили цінні розвідвідомості. Так, перед початком війни була викрита система і оснащення німецьких аеродромів у Словаччині, про що негайно був поінформований Центр.

Коли розпочалася війна, група Фомферри, згідно з інструкціями Розвідупра, приступила до акцій саботажу. Диверсії здійснювалися переважно на залізниці за допомогою саморобної вибухівки.

На початку 1942 р. поліції вдалося впровадити свого агента в одну з ланок організації і таким чином вийти на її керівників та частину їхніх помічників.

Крайовим судом у Братиславі Шварц і Фомферра були засуджені до 12-ти років позбавлення волі. Звільнені з в’язниці партизанами у серпні 1944 р. Воювали у складі партизанської бригади “Ярошик”, брали участь у Словацькому національному повстанні. Ганс Шварц загинув у бою 2 вересня 1944 р., а Генріх Фомферра після війни працював у системі лісового господарства, служив у на-

родній поліції НДР, мав звання полковника.

Активний комсомольський і партійний функціонер Комуністичної спілки молоді (КСМ) Німеччини і КПН, син каменяря з містечка Фовінкель **Фрідріх Діккель** (1913–1993), з жовтня 1936 р. брав участь у громадянській війні в Іспанії. Командував розвідпідрозділом в одному з міжнародних батальйонів, потім 2-ю і 4-ю ротами у батальйоні

ім. Е. Тельмана 11-ї інтербригади. У квітні 1937-го відряджений до Москви, де два роки проходив спецпідготовку. Для роботи у Розвідупрі РСЧА його, як і деяких інших інтербригадівців, відібрав відомий радянський розвідник, майбутній Герой Радянського Союзу і генерал ГРУ, а на той час майор Хаджи-Умар Мамсуров.

Як радянський військовий розвідник-нелегал Ф. Діккель виконував завдання у Фінляндії під час “зимової” радянсько-фінської війни і деякий час після її завершення, а потім у 1941–1943 рр. працював у Шанхаї (Китай).

У середині 1943 р. був заарештований японською поліцією і засуджений військовим судом. До Москви Фрідріх повернувся через Владивосток у травні 1946-го, а звідти відбув на батьківщину, де обіймав керівні посади в органах поліції та держбезпеки.

З 1956 р. Діккель служив у Національній народній армії: заступником міністра національної оборони – начальником Головного політуправління, 1-м заступником міністра національної оборони. У грудні 1957 – жовтні 1959 р. – слухач Військової академії Генерального штабу Радянської армії. За наступними посадами: заступник міністра національної оборони – начальник Управління тактики і озброєння, співробітник штабу Ради національної оборони НДР, де займався створенням державного кордону в Берліні (“Берлінська стіна”).

Із 1961 р. міністр внутрішніх справ і глава Німецької народної поліції, одночасно керівник цивільної оборони НДР, Член ЦК СЄПН (1967–1989), депутат народної палати НДР (1967–1990). У листопаді 1989 р. Ф. Діккель в званні генерала армії вийшов у відставку.

Нагороджений радянськими відзнаками – двома орденами Леніна, орденами Жовтневої революції, Червоного Прапора, Вітчизняної війни, Дружби народів. Герой НДР.

Один із організаторів і учасників боїв в період Листопадової революції в Берліні, керівник військової організації Берлін–Брандербург–Лаузіц **Йозеф Гуче** (псевдоніми: Рудольф Мюллер, Зепль, 1895–1964) у 1924 р. закінчив військово-політичну школу Комінтерну в Москві.

Повернувшись до Німеччини, був заарештований поліцією і ув'язнений за звинуваченням у державній зраді. Після відбуття терміну покарання від 1927 р. співробітник агітпропвідділу Берлінського окружкому КПН, технічного апарату ЦК партії, член керівництва військової організації КПН.

Із 1930 р. проживав у Радянському Союзі. Співробітник РУ штабу РСЧА–РУ Генштабу Червоної армії (1931–1942), працював у Китаї та інших країнах. Разом з сином воював у складі 1-ї та 2-ї Мінських партизанських бригад, був розвідником.

У 1945 р. повернувся до Німеччини. Працював в адміністрації м. Дрездена, був директором промислової організації, президентом Карного розшуку землі Саксонія, потім обіймав керівні посади в земельних органах і центральному апараті держбезпеки. Генерал-майор МДБ НДР.

Його син **Рудольф** (1917–1989) у 1931 р. емігрував до СРСР. У 1931–1933 рр. перебував на нелегальній розвідувальній роботі в Китаї. Прослухав курс розвідшколи і пройшов підготовку в якості радиста-розвідника. У 1935–1938 рр. – радист нелегальної розвідгрупи у Китаї, потім викладав радіосправу у військво-учбових закладах, у тому числі й тих, де готували кадри для розвідки.

У 1943–1944 рр. – партизан і розвідник на окупованих територіях Білорусії та України.

Від 1945 р. у Німеччині. Працював у народній поліції м. Лейпцига перекладачем та викладачем. У подальшому на керівній роботі в земельних органах і центральному апараті МДБ НДР.

У 1928 р. **Віллі Ром** (псевдоніми: Йон Гетцінгер, Якоб Ліберськ, Віктор Форсгрєн та ін.; 1911–1999), син робітника з м. Франкфурта-на-Майні вступив до німецького комсомолу.

Брав участь у революційних подіях в країні, перебував на партійній роботі у Франції та Данії, у 1936–1937 рр. інтербригадівєць в Іспанії у складі батальйону ім. Е. Тельмана.

У 1939 р. закінчив розвідувальну школу в Москві й був направлений на нелегальну роботу до Швеції. Збирав і передавав до Центру цінну інформацію, допомагав створювати шведські антинацистські розвідувально-диверсійні групи. Одна з них підірвала гітлерівський ешелон з 20 вагонів поблизу шведського м. Крюльбо.

У жовтні 1941 р. заарештований шведською поліцією і в липні 1942 р. за звинуваченням у шпигунстві засуджений до 8 років виправних робіт. У 1945 р. йому вдалося втекти.

У 50-ті роки розвідник-нелегал ГРУ в ФРН. Коли один з його тайників випадково був виявлений лісником, повернувся до СРСР. Мав військове звання підполковника Радянської Армії.

З 1963 р. у відставці. Жив із сім'єю у НДР.

Болгарські комуністи і радянська розвідка

Болгарські комуністи, які працювали в радянській розвідці, зробили вагомий внесок в перемогу над фашизмом у передвоєнні роки та під час Другої світової війни.

Одним із перших серед болгар радянським розвідником став **Христо Боев** (повне ім'я Христо Беев Петрашов; в СРСР – Христо Боевич Петрашов, Федір Іванович Русев, Христофор Іванович Димов), який народився 1895 р. У с. Одерне під Плевною (Болгарія) в сім'ї службовця. Після закінчення гімназії в м. Габрове вчителював у рідному селі.

Від жовтня 1914 р. до вересня 1918 р. служив у болгарській армії. Брав участь у Першій світовій війні як командир роти 57-го полку 9-ї дивізії, капітан.

Після поразки відомого Владайського повстання в болгарській армії у вересні 1918 р. втік до Росії, спочатку прибув до Одеси, а згодом перебрався до Москви.

Обирався секретарем Болгарської комуністичної групи в Москві і Центрального бюро болгарських комуністичних груп у Радянській Росії. У травні 1919 р. за завданням Комінтерну направлений у Болгарію, де організував канал зв'язку Софія–Варна–Одеса–Севастополь, по якому здійснювалося перекидання зброї для потреб Болгарської компартії.

Після повернення до СРСР упродовж 5-ти місяців навчався у Військовій академії РСЧА. Знав німецьку, англійську, французьку та сербську мови.

У серпні 1921 р. – червні 1923 р. очолював нелегальну резидентуру РУ штабу Червоної армії в Софії, створив розгалужену агентурну

мережу, яка проникла в державний апарат, керівництво “білої” еміграції, посольства закордонних країн. Допомогу групі Боева надавала й розвідслужба військової організації Болгарської компартії.

У подальшому змушений був емігрувати з країни і до 1925 р. результативно працював у Австрії та Югославії.

Із червня 1925 р. до грудня 1926 р. – резидент в Чехословаччині під прикриттям посади віце-консула постпредства СРСР. Після провалу деякі агенти Боева були заарештовані, а його вислали з країни. Згідно з даними чехословацької поліції зв’язки його резидентури тяглися до Австрії, Італії та Франції.

В СРСР понад рік очолював сектор у 2-му (агентурному) відділі РУ штабу РСЧА, а у 1928–1931 рр. керував резидентурою радянської військової розвідки в Туреччині під виглядом австрійського бізнесмена.

У 1931–1932 рр. на розвідроботі в Італії, Австрії, Польщі та Німеччині.

Після закінчення навчання на промисловому факультеті Військової академії механізації і моторизації ім. Й. В. Сталіна у квітні 1936 р. направлений резидентом у Китай, по дорозі виконував завдання в Німеччині та Франції. Облаштувався в Шанхаї під прізвиськом німецького комерсанта Юліуса Бергмана, працював там до грудня 1938 р.

Під час масових “чисток” НКВС в Червоній армії військового інженера 2-го рангу Х. Боева у травні 1939 р. звільнили в запас. Працював військовим перекладачем. Окрім того, був одним із упорядників низки видань щодо збройних сил Німеччини.

Із початком Великої Вітчизняної війни увійшов до складу ОМСБОП, готував підпільників для роботи в Болгарії, служив у Розвідвідділі Чорноморського флоту. У 1943–1945 рр. – редактор болгарської літератури у “Видавництві іноземної літератури” в Москві.

У липні 1945 р. повернувся до Болгарії. Обіймав відповідальні посади в МВС і органах держбезпеки – заступника директора держбезпеки, заступника міністра внутрішніх справ, один із засновників Болгарської зовніш-

ньої розвідки, її начальник у 1949–1952 рр. Генерал-майор НРБ. Отримував радянську військову пенсію за 25 років служби в РСЧА.

У різні роки його призначали послом НРБ у Великій Британії, НДР, Польщі, Японії. Нагороджений радянським орденом Леніна і орденами НРБ.

Помер у Софії в 1968 р.

Нікола Янков (Жан, Яблін, Микола Янкович, 1896–1977) народився у м. Айтос Бургаського округу в Болгарії в сім'ї службовця.

У 1915–1918 рр. проходив службу в болгарській армії, після демобілізації працював телеграфістом в Айтосі та Ямболі, на Софійській радіостанції, де група службовців-комуністів, в т. ч. й Янков, встановила та підтримувала зв'язок за допомогою радіо з Комінтерном. У листопаді 1920-го члени організації були заарештовані поліцією, але у зв'язку з відсутністю доказів звільнені. Одночасно з роботою на радіостанції Янков був співробітником Софійського міськкому, райкому БКП. Після поразки Вересневого повстання 1923 р. втік до Австрії.

У Відні Х. Боев залучив його до співпраці з радянською військовою розвідкою. Після нетривалого перебування у Москві в РУ штабу РСЧА його направили до Німеччини, де в 1924–1928 рр. працював під керівництвом відомих розвідників Августа Песса і Броніслава Бортновського. Займався розробкою короткохвильових передавачів і налагодженням зв'язку з Центром, військово-технічною розвідкою, навчався у Паризькій інженерній школі. Радіозв'язок по мосту Берлін-Київ-Мінськ-Москва було встановлено у 1925 р. Прикриттям для роботи “Жана” і його групи слугував магазин радіотоварів у Берліні. Він також отримував необхідну допомогу з боку керівництва компартії Німеччини.

У Радянському Союзі навчав радіосправі закордонних громадян (серед яких був Макс Клаузен) у Москві, в Білоруському та Київському ВО, випробовував нову радіоапаратуру. Був членом НТК Управління зв'язку РСЧА, помічником начальника відділу Науково-випробувального інституту зв'язку і електромеханіки Червоної армії.

У 1935–1938 рр. навчався на військовому факультеті Інженерно-технічної академії зв'язку ім. Подбельського. Іntenдат 3-го рангу.

Репресований у 1938 р. Відбував покарання на Колимі. Після звільнення у 1948 р. повернувся до Болгарії. Працював у системі Міністерства зв'язку НРБ, директор радіо “Свобода”, один із піонерів болгарського телебачення.

Весною 1930 р. до Європи були направлені декілька військових розвідників на чолі з **Іваном Вінаровим** (“Март”). Його призначили головним резидентом в Австрії, звідки він мав керувати розвідроботою в Польщі, Чехословаччині, Румунії, Болгарії, Югославії, Туреччині та Греції. Згодом Центр досить високо оцінив трирічну роботу мережі “Марта”. В одному з документів відзначалося, що “Вінаров організував розвідувальні групи на чеських військових заводах і заводі “Шкода”. Він отримав вичерпну інформацію про стан авіаційної промисловості, яка характеризувалася як особливо цінна. За його допомогою Центр отримав необхідні 17 грецьких паспортів. Від Вінарова надходили виключно цікаві відомості, джерела яких знаходяться в Бухаресті, Белграді, Афінах та Софії”.

Іван Цолов Вінаров народився 1896 р. у болгарському місті Плевен в робітничій сім'ї.

За завданням Болгарської соціал-демократичної робітничої партії займався вилученням зброї для її потреб зі складів Союзної контрольної комісії, активний співробітник нелегального каналу зв'язку Варна–Севастополь–Одеса. Восени 1921 р. був заарештований, а в грудні 1922 р. втік до СРСР. Закінчив Комуністичний університет ім Я. Свердлова, особливий факультет Військової академії ім. М. В. Фрунзе.

У складі групи Розвідуправління штабу РСЧА займався постачанням зброї для БКП (1924–1925),

яка готувала збройне повстання і розгортала партизанський рух.

Від 1926 р. до 1929 р. радник із питань розвідки в Китаї. Зв'язковою групою була дружина Вінарова – Г. П. Лебедева, яка працювала шифрувальницею в радянських представництвах у Пекіні та Харбіна. Брав участь у розвідопераціях в Китаї під час ліквідації збройного конфлікту на Китайській Східній залізниці.

У 1936–1938 рр. керував розвідувальною організацією в Парижі, одним із головних завдань якої була організація допомоги республіканській Іспанії.

У липні 1938 року полковник І. Вінаров був звільнений з кадрів РСЧА. У червні 1940 року наказ було відмінено, і тоді ж його призначили викладачем загальної тактики Військової академії ім. М.В. Фрунзе.

Учасник Великої Вітчизняної війни, займався підготовкою болгарських політемігрантів для партизанської війни в цій країні, виконував завдання в Туреччині, був командиром інтернаціонального полку ОМСБОП, неодноразово закидався в тил ворога.

З 1944 р. проживав у Болгарії, брав участь у створенні та розбудові Болгарської народної армії. Генерал-майор. У 1949–1964 рр. – помічник міністра, міністр шляхів сполучення і будівництва, начальник Головного управління шляхів сполучення при Раді Міністрів НРБ.

Нагороджений орденом Червоного Прапора, Герой соціалістичної праці НРБ. Автор спогадів про роботу радянських розвідників “Бійці тихого фронту”. Помер у 1969 р.

Чехословацьку нелегальну резидентуру, яку “опікував” Вінаров, у травні 1930 р. очолив **Іван Крекманов** (“Шварц”), 1895 р.н., із селян, болгарський комуніст, радянський розвідник з 1929 р. Резидентура “Шварца” створювалася досить швидко завдяки його широким зв'язкам серед болгарських, чехословацьких та югославських комуністів. Окрім того, Крекманову “стали в нагоді” “партійні групи сприяння”, створені в 1927 р. за рішенням Болгарської компартії у Відні, Празі та Брно. Допомогу Крекманову надавав також лідер чехословацьких комуністів К. Готвальд.

Результати роботи резидентури “Шварца” вражають. Від членів його організації були отримані таємні військово-ві накази, креслення та схеми, відомості про французьку агентуру в Чехословаччині, креслення легкого кулемета “Брен”, 75-мм гаубичної гармати... Через багато років Крекманов писав, що “один із чеських винаходів, на вигляд дуже простий і зроблений буцімто між іншим, породив у радянських фахівців ідею створення зовсім нової зброї. Це були знамениті “катюші”, які дійсно здивували світ під час Великої Вітчизняної війни.”

У 1933–1938 рр. І. Крекманов успішно працював у декількох країнах Європи, зокрема Німеччині. Репресований у 1938 р., до травня 1941 р. утримувався в таборі, звільнений за клопотанням Г. Димитрова.

Під час Великої Вітчизняної війни воював у складі ОМСБОП. У 1941 р. побував із завданням у Туреччині. Улітку 1945 р. повернувся до Болгарії. Під час правління В. Червонкова був репресований. Реабілітований.

Нагороджений орденом “Народна Республіка Болгарія” I-го ступеня.

Помер у 1978 р.

Із 1930 р. в групі Івана Вінарова перебував **Христо Велков Генчев** (в СРСР – Христо Волкович Генчев; псевдонім Крісто), уродженець болгарського міста Пирдоп, із селянської родини, член БКП з 1920 р.

У 1918–1922 рр. вивчав право у Софійському університеті, одночасно був секретарем контрольної комісії БКП.

Із липня 1923 р. в СРСР, співробітник радянської військової розвідки. У 1927–1930 рр. виконував завдання РУ штабу РСЧА в Австрії та Чехословаччині.

Про нього І. Вінаров дещо пізніше писав: “Надзвичайно цінним помічником у мене був кадровий розвідник, болгарин Христо Генчев”. Після відкликання Вінарова до Москви, у 1933 р. призначений резидентом, розширив організацію. Серед його вдалих операцій – отримання креслень нового озброєння за допомогою головного інженера заводів Круппа.

У листопаді 1933 р. заарештований австрійською поліцією і у жовтні наступного року висланий з країни.

Після повернення до Радянського Союзу працював у Комінтерні, викладав історію ВКП(б) у вузах, закінчив аспірантуру Комуністичного університету національних меншин Заходу.

Репресований у лютому 1938 р. Помер у м. Саратові 20 червня 1943 р. Реабілітований в СРСР – у 1956 р., в Болгарії – у 1989 р.

У 1936 р. нелегальним резидентом у Польщу (м. Краків) був направлений болгарський комуніст і радянський військовий розвідник **Нікола Василев Попов** (справжнє прізвище – Зідаров; в СРСР – Микола Васильович Попов; псевдоніми — Чорний, Стоян Владов, Станко, Кукець та ін.).

Він народився 1888 р. у с. Мадлеш Бургаського округу Болгарії в сім'ї священнослужителя. Закінчив Русенське військово училище машиністів Дунайської флотилії, працював за фахом на залізниці в Софії. Один із організаторів і керівників збройної боротьби в Бургаському окрузі під час Вересневого повстання 1923 р. Після його поразки втік до Туреччини, а звідти в СРСР.

Закінчив Тамбовську військову школу. Згодом по лінії Комінтерну працював у Югославії, завідував однією з дільниць партійного каналу зв'язку Софія–Белград–Відень.

На початку 1927 р. переїхав до Парижа, працював у радянському торгпредстві, створив розвідмережу з числа політемігрантів у Франції. Після повернення до Москви у 1931–1935 рр. працював у Комінтерні, одночасно навчаючись у Військовій академії ім. М. В. Фрунзе.

Із жовтня 1935 р. виконував завдання у Франції, Австрії, Німеччині та Болгарії.

Прибувши до Польщі за завданням РУ штабу Червоної армії, створив нелегальну резидентуру “Монблан” і завдяки широкій агентурній мережі, яка знаходилась не лише в Польщі, але й також у Німеччині, Австрії, Чехословаччині та Угорщині, постійно передавав у Центр цінну інформацію.

Із початком Великої Вітчизняної війни група втратила зв'язок з Москвою і діяла в рамках польського Руху

Опору. Зв'язок з нею був поновлений у серпні 1942 р., й інформація, яка надходила, отримала позитивну оцінку керівництва радянської військової розвідки.

У січні 1943-го Попов був заарештований гестапо, незважаючи на тортури, нікого не видав. Перебував у концтаборах Освенцім і Маутхаузен, де й загинув у липні 1944 р.

Елефтер Лефтеров Арнаулов (псевдоніми: Левчо, Аллюр) народився 1904 р. у болгарському місті Сілістра в сім'ї вчителя.

Середню освіту отримав у м. Русе. У 1922–1924 рр. вивчав електро- і радіосправу в Німеччині, однак через нестачу коштів був змушений повернутися на батьківщину.

Працював у компанії “СКФ і Сіменс” та в залізничних майстернях в Софії, а також навчався на філологічному факультеті Софійського університету. Знав російську, німецьку й англійську мови. Одночасно займався радіотехнікою, в 1934 р. відкрив власне радіоательє “Марконі”.

У 1939 р. став радянським військовим розвідником, радистом групи Павла Шатаєва (оперативні псевдоніми “Штіле”, “Коста”, завербований в 1921 р. резидентом радянської військової розвідки в Болгарії Б. Базаровим), заарештований поліцією в жовтні 1941 р.

Арнаулов підтримував зв'язок із резидентами радянської військової розвідки й військовими аташе в Болгарії О. І. Бенедиктовим та І. Ф. Дергачовим. У грудні 1941 р. отримав завдання Центру сформувати нову розвідувальну групу, яку він мав очолити, залишаючись при цьому радистом.

Створена “Аллюром” організація (в складі понад 20 осіб), передала в Центр декількасот радіограм про військово-політичний стан Болгарії, німецькі військові частини та спецслужби в Софії, військові аеродроми на території країни та їхнє використання німецькою авіацією.

Одним із найближчих помічників Арнаулова й другим радистом від 1941 р. став Нікола Бонев, сержант надстрокової служби, льотчик-винищувач. Останнім у 1942 р. були отримані вичерпні відомості про шифри метеозведень болгарської авіації стосовно погоди в європейських

країнах, які становили інтерес для командування Червоної армії.

2 квітня 1943 р. в результаті пеленгації Арнаудова та декількох його помічників було заарештовано. Німці намагалися з його допомогою організувати радіогра з Москвою, проте радисту вдалося передати в Центр сигнал безпеки і гра провалилася.

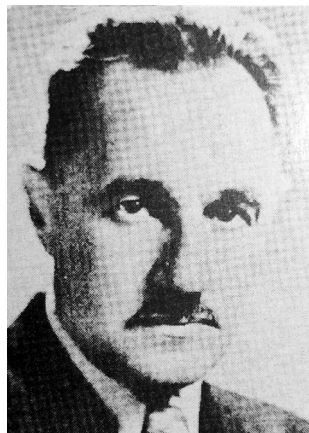
З групою соратників Е. Арнаудова розстріляли в червні 1943 р. на стрілецькому полігоні 57-го піхотного полку в Софії.

Резидентура “Аллюра” поставлені перед нею завдання виконала з честю.

Наприкінці 1939 р. співробітником і головним інформатором розвідувальної групи “Серпень” (псевдонім К. Белева) став **Олександр Костаки Пеев**, який народився 1888 р. у болгарському місті Пловдив. Закінчив військове училище (1909), отримав вищу юридичну освіту в Брюсселі (Бельгія).

Учасник Балканської війни в 1912–1913 рр., Першої світової війни, під час якої командував ротою 43-го піхотного Пловдивського полку. Поручник.

На початку 20-х – наприкінці 30-х років перебував на партійній роботі, займався адвокатською практикою, видавав і редагував газету “Правда”, декілька разів його арештовувала поліція. Був начальником служби економічних і фінансових досліджень Болгарського земельного блоку в Софії, юрисконсультом Національного кооперативного банку.

Весною 1941 р. Пеев очолив розвідгрупу. За час своєї роботи передав у Центр понад 400 радіограм. Азам розвідувальної діяльності його навчав уже згадуваний І.Ф. Дергачов. Серед наданої ним інформації слід відзначити повідомлення про наближення війни, про те, що болгарська армія в ній участі не братиме, що німці не

збираються нападати на Туреччину, а японці — на СРСР.

Заарештували О. Пеева 17 квітня 1943 р. в результаті радіопеленгації і 22 листопада того ж року розстріляли разом з членами групи – радистом Емілем Поповим і Іваном Владковим.

Через півтора року після перемоги Вересневого повстання 1944 р. газета “Роботнічесько дело” писала про О. Пеева: “ Напередодні Другої світової війни і ще до нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, він ... включається в антифашистську боротьбу, прикладаючи всі свої здібності тонкого спостерігача і точного політика, щоб бути корисним Червоній армії в її битві за перемогу...”

Посмертно нагороджений орденами “Георгій Димитров” (НРБ) і Леніна (СРСР).

Радянським військовим розвідником наприкінці 30-х років став **Стефан Іванов Богданов** (псевдонім Арбатов), який народився 1910 р. у с. Трявна Дряновської околиці в Болгарії в робітничій сім’ї. 17-річним вступив до Болгарської компартії. Закінчив чоловічу гімназію в м. Велико-тирново і Міжнародну ленінську школу в Москві. До арешту в 1936 р. займався партійною роботою в ЦК БКП та Сливенському окружкомі партії.

Із 1937 р. виконував завдання радянської розвідки як “груповод ланки в Софії, Варні, Пловдиві”. Спочатку за-

ймався розвідроботою сам, а згодом упродовж року створив широку організацію (понад сто чоловік), центрами якої були Софія (С. Богданов), Варна (В. Попов) і Пловдив (П. Нончев).

Резидентура “Арбатова” контролювала пересування, озброєння, чисельність і дислокацію німецьких військових частин в регіоні Варни, як на суші, так і на морі: постійно отримувала інформацію про окупацію в країні, а також в районі кордону з Руму-

нією, про що за допомогою радіозв'язку постійно “поставала” Центр актуальними розвідданими.

15 вересня 1942 р. болгарська поліція здійснила наліт на радянське консульство у Варні й захопила частину документів, що стосувалися діяльності розвідгруп. Наприкінці року С. Богданов та декілька соратників були заарештовані і в січні 1943 р. засуджені до довічного ув'язнення. У ході Вересневого повстання (1944) був звільнений з Плевенської в'язниці.

Після війни Богданов обіймав керівні посади в центральному апараті Держбезпеки НРБ: начальника контррозвідуального відділу, помічника директора Держбезпеки і начальника слідчого відділення. Він був заарештований по справі змови, організованої Трайчо Костовим, й засуджений у 1951 р. на 12 років позбавлення волі. Через п'ять років його звільнили і реабілітували.

У подальшому працював заступником начальника управління кінематографії Болгарії, директором установи “Болгарська Фотографія”. У 1968 р., будучи болгарським торгпредом у Швейцарії, висловив протест проти вводу військ Варшавського договору у Чехословаччину і отримав за це партійне стягнення. А у 1976 р. виключений з лав БКП за передачу на Захід спогадів Благоя Попова, соратника Г. Димитрова по Лейпцизькому процесу в 1933 р. Помер С. Богданов у ФРН в 1986 р.

Аналогічно “Арбатову” на початку 1940 р. була сформована й інша організація на чолі з **Капріелом Саркізом Капрієловим**, болгарським вірменином, 1904 р.н., уродженцем м. Варна, який закінчив місцеву чоловічу гімназію і був членом БКП із 1922 р. Завдання радянської розвідки почав виконувати ще на початку 20-х років, будучи членом партійно-розвідувальної групи, яка забезпечувала функціонування нелегальних каналів зв'язку Варна–Одеса, Варна–Севастополь, Варна–Констан-

тинополь. Завдяки отриманій ним тоді інформації було недопущено замах дашнаків на президента Туреччини Кемаля Ататюрка.

З 1924 р. Капрієлов – співробітник Військового відділу ЦК КПБ. Заарештований у 1925 р., засуджений до смертної кари, але через неповноліття вирок замінено на 15 років в'язниці. Амністований у 1932 р.

Після виходу на волю працює секретарем окружних комітетів партії у Варні та Старій Загорі, був членом ЦК КПБ. Заарештований у 1935 р. і засуджений на 10 років позбавлення волі, звільнений через п'ять років.

У 1940–1944 рр. – керівник розвідгрупи, яка діяла в Софії, Варні та Бургасі. Двічі був інтернований в концтаборах “Гонда Вода” і “Кристо Поле”.

Після війни Капрієл Капрієлов працював у Держбезпеці, МВС і ЦК КПБ, став Героєм Соцпраці НРБ, генерал-майором, у 1966 р. нагороджений орденом Леніна “за успішне виконання завдань Головного командування Радянської армії під час Великої Вітчизняної війни”. Помер у 1978 р.

Активним помічником Капрієлова під час виконання розвідувальних завдань була його дружина Йорданка, яка по закінченні війни займала відповідальні посади в Міністерстві інформації, Комітеті державного контролю, Міністерстві зовнішньої торгівлі, їй, як і чоловікові, присвоєно звання Героя Соціалістичної праці НРБ, Йорданка нагороджена радянським орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Георгі Пирванов Дам'янов (в СРСР – Георгій Дем'янович Белов, Георгій Петрович Дом'янов) народився 1892 р. у сім'ї селянина в с. Лонушна, тепер Михайлоградського округу в Болгарії. Закінчив Врачанську гімназію, школу офіцерів запасу в Болгарії, Військову академію ім. Фрунзе, Військо-академічні курси в Москві. Знав французьку і німецьку мови.

Участь у болгарському революційному русі брав ще з часів навчання в гімназії, коли розпочав відвідувати марксистський гурток “Ізгрев”. Працював вчителем у сільській школі, телеграфістом на поштовій станції.

У Першу світову війну воював у Сербії та Добруджі, командир взводу, роти 35-го Врачанського піхотного полку, телефонної дружини в Софії. Демобілізований у жовтні 1918 р. у званні поручника.

У подальшому перебував на партійній роботі за місцем народження. Під час Вересневого повстання 1923 р. був командиром місцевої дружини і головою ревкому. Болгарська влада двічі заочно засуджувала його до смертної кари.

У 1923–1925 рр. політемігрант і партійний працівник в Югославії та Австрії.

У жовтні 1925 р. за рішенням партії емігрував до Радянського Союзу, де вступив у військову академію.

Після закінчення навчання стажувався на посаді командира роти в 151-му стрілецькому полку 51-ї Перекопської дивізії в Одесі, начальника штабу 239-го стрілецького полку в Слов'янську на Донеччині.

У 1931–1934 рр. – викладач, старший викладач кафедри хімічного захисту Військової академії ім. М.В. Фрунзе.

Із листопада 1934 р. в розпорядженні РУ РСЧА, працював у Болгарії, виконував також завдання, отримані від ВККІ. Під час громадянської війни в Іспанії (1936–1937) заступник командира 12-ї інтернаціональної дивізії, начальник та інструктор Базисної формивання інтербригад в Альбасте.

Потім до 1943 р. був викладачем Міжнародної Ленінської школи, заступником завідувача, завідувачем відділу кадрів ВККІ. Під час Великої Вітчизняної війни в 1941 р. брав участь у створенні ОМСБОП. Займався також підбором людей для роботи в розвідувальних органах комуністичних партій. Член Закордонного бюро ЦК КПБ.

У Червоній армії мав звання полковника. Генерал-лейтенант БНА.

Від листопада 1944 р. до листопада 1958 р. Г. Дам'янов був завідувачем військового відділу ЦК БКП, міністром національної оборони, головою Президії Народного зібрання НРБ. Член ЦК і Політбюро ЦК КПБ. Депутат усіх складів Народного зібрання.

Помер у 1958 р. Нагороджений орденом Леніна, двома болгарськими орденами "Георгій Димитров", орденом "Дев'яте вересня" 1-го ступеня. Герой соціалістичної праці НРБ.

У 1941 р. полковник Червоної армії **Цвятко Колов Радойнов** (в СРСР – Андрій Костянтинович Радіонов чи Родіонов) був направлений на службу в НКВС СРСР. Разом із групою, яку йому належало очолити, пройшов спеціальну розвідпідготовку в Москві та Севастополі.

У ніч на 11 серпня 1941 р. розвідників було висаджено з радянського підводного човна біля берегів Болгарії. Встановивши зв'язок з керівництвом БКП, Радойнов очолив військову комісію партії, налагодив контакти з надійними людьми в армії й активно зайнявся організацією партизанського руху та розвідувальних груп на території країни. Проте в результаті провалу у військовій організації БКП у квітні 1942 р. був заарештований. Захоплені були й 27 його соратників, через два місяці 18 з них (в тому числі й Радойнова) військово-польовий суд засудив до розстрілу.

Біографія славного сина болгарського народу багато в чому схожа з долею вже перелічених розвідників.

Він народився 1895 р. в сім'ї службовців у с. Крин Старозаводського округу. Закінчив народне педагогічне училище в м. Казанлиці (Болгарія).

Учасник Першої світової війни (1915–1918 рр.) у складі 29-го Ямбоського полку. Проводив антивоєнну пропаганду серед солдатів. Отримав важке поранення, деякий час служив у інтендант-

ській частині у Русе, а потім демобілізувався у званні підпоручника.

Вчителював у селах Бургаського округу, активно займався партійною роботою. На чолі озброєного загону брав участь у Вересневому повстанні.

Після його придушення перейшов на нелегальне становище і через Туреччину прибув до Радянського Союзу.

У 1923–1926 рр. працював на Московському пивоварному заводі ім. Д. Бедного, організував і керував сільсько-господарською комуною (артіллю) болгарських політемігрантів ім. Д. Благоева в Полтавській губернії.

У 1926–1929 рр. навчався у Військовій академії ім. М. В. Фрунзе. Його дипломна робота була присвячена діяльності партизанських загонів з використанням досвіду боротьби болгарського народу з османським ярмом та повстання 1923 р. Після закінчення навчання проходив службу начальником штабу стрілецького полку, викладачем тактики Курсів удосконалення керівного складу РСЧА в м. Новочеркаську, викладачем і начальником курсу Військової академії механізації і моторизації РСЧА ім. Й. В. Сталіна.

Від серпня 1936 р. до жовтня 1938 р. по лінії РУ Червоної армії перебував у спецвідрядженні в Іспанії, був інформаційним працівником при Головному Радникові, відомому керівникові радянської військової розвідки Янові Берзіні. Воював під Гвадалахарою і Теруелем, у долині річки Ебро.

Після повернення до СРСР – викладач кафедри загальної тактики Військової академії ім. М. В. Фрунзе (1938–1941). Один із п'яти авторів підручника “Розвідувальна служба стрілецького полку” (М., 1939).

У 1946 р. йому посмертно присвоєно звання майора Болгарської народної армії.

Нагороджений радянськими орденами Червоного Прапора, Червоної Зірки, болгарським “За заслуги” 2-го ступеня (посмертно).

26 листопада 1940 р. парусно-моторна шхуна “Дельфін” доставила на болгарську землю групу розвідників, які пройшли спецпідготовку в РУ Генштабу РСЧА і Роз-

відвідділі штабу Чорноморського флоту, на чолі з **Гіню Георгієвим Стойновим** (псевдоніми: Дро, Петро Мірчев). Він народився 1908 р. у с. Бейджилер на території Туреччини, за національністю болгарин. З 1927 р. жив у Варні, “ходив” кочегаром на торгівельних суднах.

У 1930–1931 рр. проживав у Стамбулі, де став співробітником радянської військової розвідки, окрім того, виконував партійні доручення.

Від січня 1932 р. до березня 1935 р. служив у болгарській армії в топографічному підрозділі. Щомісяця за допомогою шифрованих листів переправляв у Центр карти побережжя і схеми мінних загороджень, інші матеріали та зйомки.

У травні 1935 р., коли поліція заарештувала майже весь склад окружкому БКП у Варні, перейшов на нелегальний стан і в 1936 р. емігрував до СРСР. Закінчив Міжнародну ленінську школу і курси військової розвідки в Москві.

Очолювана ним розвідувальна група “Дро” після легалізації діяла у Варні, Добриче і Пловдіві, передаючи в Центр “багато цінних відомостей” за допомогою трьох рацій. Після провалу резидентури в результаті пеленгації, в лютому 1943 р. Стойнов пішов у гори до партизанів. Загинув у бою в травні 1944 р.

7 листопада 1944 р. останки Гіню Стойнова – розвідника і партизана – були урочисто поховані в центрі Софії, в парку Свободи.

У 1966 р. посмертно нагороджений радянським орденом Леніна і болгарським орденом “Народна Республіка Болгарія” 1-го ступеня.

Радисткою групи “Дро” була дружина Г. Стойнова – **Свобода Михайлова Анчева** (в СРСР – Мілка Владимиrowa Мірчева, псевдонім Віра). Вона народилася в робітничій сім’ї у болгарському місті Гевилі. У 1925 р., після арешту за революційну діяльність її батька, відправлена в дитячий будинок Міжнародної організації пролетарських революціонерів (МОПР) до Німеччини, а у квітні 1928 – до СРСР. У Москві закінчила середню школу та станко-інструментальний інститут. Член Болгарської компартії з 1940 р. Знала німецьку мову.

Із атестації С. Анчевої: “Впродовж усієї війни перебувала в тилу ворога, виконуючи завдання особливої державної ваги. Своєю чесною і бездоганною роботою, пов’язаною щоденно з надзвичайним ризиком ... своєчасно і регулярно інформувала командування із зацікавлених питань, активно допомагала розгрому німецько-фашистських загарбників.”

У лютому 1943 р. була заарештована поліцією. 8 вересня 1944 р. звільнена з в’язниці партизанами.

Після війни працювала в системі Міністерства шляхів сполучення, стала першою жінкою-інженером нової народної Болгарії. С. М. Анчева була удостоєна вищої нагороди Радянського Союзу – ордена Леніна. На батьківщині нагороджена двома орденами Г. Димитрова. Герой соціалістичної праці НРБ.

Померла у 1999 році.

Селянський син **Андрій Іванович Емільєв** (справжнє прізвище: Сава Драганов Контров, Сава Драганов; псевдонім К. Шміт) народився 1899 р. у болгарській сім’ї на території Румунії. У 1924 році закінчив гімназію у Варні, а потім факультет технічної хімії університету в м. Грац (Австрія). Знав декілька мов.

Із молодих років входив до складу нелегальної партійної групи сприяння БКП, вони створювалися для допомоги СРСР в разі війни.

Радянським військовим розвідником став у 1930 р. Одразу ж направлений в Австрію співробітником резидентури І. Вінарова, потім працював у центральному апараті РУ РСЧА та інших країнах Європи.

Із 1935 р. – начальник відділення школи, секретний уповноважений Спеціального відділення “А” (активні заходи) Розвідуправління Червоної армії. У липні 1937 р. – липні 1938 р. на “спеціальній роботі” в Іспанії як вій-

ськовий радник партизанських підрозділів Республіканської армії, 14-го (партизанського) корпусу.

Із липня 1939 р. начальник навчального відділення Центральної школи підготовки командирів штабу (ЦШПКШ) при РУ РСЧА. За наступним призначенням начальник курсу 3-го факультету Вищої спеціальної (розвідувальної) школи Генштабу Червоної армії. Військовий інженер 1-го рангу.

У роки Великої Вітчизняної війни рекомендації Ємільєва, як спеціаліста-хіміка, передавала для підпільників і партизан Болгарії нелегальна радіостанція “Христо Ботев”.

В останні роки життя працював заступником завідувача кафедри рідкісних мов вищих курсів іноземних мов МЗС СРСР.

Нагороджений трьома радянськими орденами, у тому числі Червоного Прапора, і медалями.

Помер у Москві в 1970 р.

Помітний слід в історії радянської зовнішньої розвідки залишив **Борис Манойлович Афанасьєв** (Атанасов), який народився 1902 р. у багатодітній сім’ї пекаря в болгарському місті Лом. З 14-ти років працював чорноробом на цегельному заводі та виноградних плантаціях. Закінчив початкову і середню педагогічну школу. У 1918 р. вступив у болгарський комсомол, а у 1922 р. в Болгарську комуністичну партію. Вів активну пропагандистську роботу в рідному місті, був заарештований поліцією за звинуваченням в організації замаху на міністра освіти. У вересні 1922 р., за рішенням партії, нелегально емігрує до СРСР і вступає на факультет суспільних наук Академії комуністичного виховання. У 1923 р. переводиться до лав РКП(б).

Після закінчення навчання працює заступником завідувача агітпропкабінету Краснопреснен-

ського райкому партії, а потім науковим співробітником Комуністичного університету ім. Свердлова. Закінчив аспірантуру названого вузу і почав викладати там історію партії. У 1931–1932 рр. – заступник завідувача кафедри історії партії в цьому інституті. Одночасно вів курс історії партії та ленінізму в центральній школі ОДПУ.

У березні 1932 р. Б. Афанасьєв стає співробітником Іноземного відділу ОДПУ і незабаром направляється на нелегальну роботу до Відня.

Із 1936 р. працює керівником нелегальної групи у Франції, перед якою було поставлене завдання щодо проникнення в керівну ланку троцькістської організації в Парижі на чолі з сином “демона революції” Л. Сєдовим. Із кінця 1936 р. до початку 1938 р. група здійснила низку успішних операцій, у результаті яких були вилучені так звані “архів Троцького”, старий і сучасний архіви Сєдова, архів Міжнародного секретаріату стосовно організації ІV Інтернаціоналу.

Разом зі своїм товаришем Володимиром Правдіним (про нього йтиметься нижче) у жовтні 1937 р. в передмісті Лозанни (Швейцарія) особисто виконав вирок стосовно зрадника – співробітника ІНВ Ігнатія Рейса-Порецького, брав активну участь в операції щодо викрадення білогвардійського генерала Є. Міллера – лідера “Російського визвольного союзу”.

У березні 1941 р. призначений начальником відділення 1-го Управління (зовнішня розвідка) НКДБ СРСР. У червні того ж року прибув до Берліна для поновлення важливих для розвідки зв'язків (у т. ч. для спроби виходу на рейхсляйтера НСДАП Мартіна Бормана). Проте у зв'язку з початком війни разом з іншими радянськими громадянами був інтернований з Німеччини і депортований в СРСР.

У Велику Вітчизняну війну – один із керівників розвідувально-диверсійної роботи в тилу німецьких окупантів. Разом із тим, перебував у короткотривалих закордонних відрядженнях. У 1947 р. його звільняють з органів МДБ “у зв'язку з негативною характеристикою”. Із лютого 1948 р. до березня 1949 р. Афанасьєв працює

начальником Управління наукової інформації “Видавництва іноземної літератури”.

Після смерті Й. В. Сталіна його повертають на службу в щойно створений 9-й (диверсійний) відділ МВС СРСР і присвоюють звання полковника. Однак після арешту керівника підрозділу генерала Павла Судоплатова Афанасьєва знову звільняють з органів держбезпеки. Упродовж року він працює позаштатним літературним співробітником часописів “Новое время” і “Военная мысль”.

У 1958–1963 рр. Б. М. Афанасьєв – відповідальний редактор часопису “Произведения и мнения” (французькою мовою), упродовж 1963–1965 рр. виконує обов’язки заступника головного редактора часопису “Советская литература”, а з 1961 р. і до смерті (квітень 1981) був заступником редактора цього ж часопису.

Нагороджений орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни 1-го ступеня, Червоної Зірки, “Знак Пошани”, “Народна Республіка Болгарія” 2-го ступеня і медалями. Заслужений працівник культури РРФСР.

Євреї, які народилися за межами російської імперії та колишнього СРСР – на службі радянської розвідки

Випускник юридичного факультету Львівського університету **Семен Якович Ляймберг** (1891–1938), який народився у м. Тернополі (на той час територія Австро-Угорщини) в сім'ї продавця оптики, у 1914 р. закінчив прискорені курси офіцерської школи австро-угорської армії й розпочав службу в званні поручика у радіочастині 15-го полку в м. Львові.

В роки існування ЗУНР очолив загін єврейської міліції у Тернополі.

У 1918–1919 рр. боровся з поляками у складі Української Галицької армії, командував ударним єврейським курунем (батальйоном). Потім служив у військових формуваннях С. Петлюри та А. Денікіна. Штабс-капітан.

Згодом перейшов на бік більшовиків, у 20-ті роки помічник, старший помічник інспектора військ зв'язку РСЧА.

Від 1930 р. начальник 2-ї (виробничої) частини РУ штабу Червоної армії, що згодом стала окремою лабораторією і займалася організацією та забезпеченням радіозв'язку військової розвідки. Окрім того, там навчали радіосправи співробітників управління, розробляли і виготовляли відповідну апаратуру та обладнання.

У 1933 р. С. Ляймберга заарештували і засудили до трьох років позбавлення волі. Перед другим арештом працював завідувачем радіовузла Білбалткомбінату.

Повторно репресований у жовтні 1937 р. Реабілітований.

Легендою радянської розвідки була уродженка с. Ржавинці теперішнього Заставнянського району Чернівецької області **Єлизавета Юліївна Зарубіна** (вона ж Вардо, Ерна, Горська, Гутшнакер, Анна Дейч, Ліза Іоельївна Ро-

зенцвейг, Кочек, 1901–1987). Її батько був орендатором і керуючим лісгоспом у маєтку польського поміщика Гаєвського. Навчалася у Паризькому і Віденському університетах, опанувала багато іноземних мов. У 1924 р. набула громадянства СРСР, в 1925-му завербована ІНВ ОДПУ. Працювала у Віденській резидентурі, а також Туреччині, де стала громадянською дружиною одного із перших радянських розвідників Я. Г. Блюмкіна. Із 1928 р. – у штаті Іноземного відділу. Сприяла встановленню конфіденційного зв'язку Блюмкіна з Л. Д. Троцьким, а також арешту свого колеги та коханця. У 1929 р. вийшла заміж за співробітника ІНВ ОДПУ В. М. Зарубіна, в майбутньому генерал-майора, одного з керівників радянської зовнішньої розвідки.

У 1930 р. подружжя Зарубіних із чехословацькими паспортами на прізвище Кочек відбули до Парижа. Там розвідниця завербувала стенографістку німецького посольства (псевдонім “Ханум”). У грудні 1933 р. Зарубіни переїхали до Німеччини, Єлизавета Юліївна підтримувала зв'язок із цінними агентами “Вітерфельдом” (дипломат) і “Брайтенбахом” (високопосадовець гестапо).

У 1937 р. розвідники виїхали до США. Після повернення на батьківщину Є. Зарубіна виконувала розвідувальні завдання у Таллінні, Парижі та Лондоні. 1939 р. звільнена з лав НКВС, однак через рік відновлена на посаді. Із листопада 1940 р. до 29 червня 1941 р. двічі працювала в Берліні. У 1941 р. подружжя Зарубіних знову відрядили на чотири роки до США, де розвідниця відповідала в резидентурі за політичну розвідку. Вийшла на прямий контакт з інженером-конструктором атомної бомби Р. Опенгеймером.

Хоча її професійні досягнення не поступаються, а в багатьох випадках навіть перевершують успіхи нелегалів-чоловіків із хрестоматійними нині іменами, буковинська дівчина Ліза Розенцвейг, на відміну від багатьох суперзірок радянського шпигунства, не провалилася жодного разу. І ніколи не намагалася втекти, хоча смертельна небезпека з боку своїх регулярно загрожувала їй під час багатьох “чисток” органів держбезпеки.

Вийшла у відставку у званні підполковника у серпні 1953 р. Нагороджена орденами Вітчизняної війни 2-го ступеня і Червоної Зірки, багатьма медалями, знаком “Почесний співробітник ВНК-ДПУ”.

Трагічно загинула у ДТП під колесами автобуса.

Земляк Є. Зарубіної – **Манфред Штерн** (в СРСР – Манфред Сальманович Стерн, псевдоніми: Марк Зільберт, Херб, М. Фред, генерал Еміліо Клебер; 1899–1954) народився у селянській сім’ї в с. Волока на Північній Буковині (тепер Чернівецька область).

Закінчив I-шу державну гімназію в Чернівцях. Вивчав медицину у Віденському університеті. Приєднався до революційного руху.

Під час Першої світової війни служив в австро-угорській армії молодшим офіцером санітарної служби, командиром взводу. У січні 1916 р. потрапив до російського полону під час наступу росіян на Південно-Західному фронті. Утримувався спочатку в Троїцько-Савському, потім у Березовському таборах для військовополонених, валив ліс, будував бараки, батрачив у багатіїв.

У липні 1918 р. вступив до інтернаціонального загону військовополонених Нижньої Березовки, який воював на боці червоних проти Чехословацького корпусу і військ Білої армії на Нижнеузинському фронті.

В одному з боїв потрапив у полон і був ув’язнений в Іннокентіївський концтабір, звідки звільнений під час повстання проти колчаківців у м. Іркутську в грудні 1919 р.

У подальшому М. Штерн служив у НДА ДСР командиром роти, батальйону, комісаром партизанського загону, під Читою його поранило, після одужання повернувся на фронт. За списком більшовиків обирався заступником голови Установчих зборів ДСР (січень 1921). Командував зведеним загonom, який на території Монголії воював з

бандами барона Р. Унгерна, батальйоном у 5-й армії ДСР, був начальником прикордонного району Східної Даурії.

У 1921–1925 рр. перебував у розпорядженні Розвідуправління Червоної Армії як співробітник резерву 2-го (агентурного) відділу.

Від 1921 р. до 1923 р. начальник оперативного відділу групи (резидентури) у Німеччині, військовий радник ЦК КПН, учасник революційних подій у Німеччині, радник штабу знаменитого Гамбурзького повстання, на чолі якого стояв Е. Тельман.

У січні–квітні 1925 р. помічник начальника 3-ї (військово-політичної) частини 3-го відділу РУ РСЧА й одночасно викладач особливих військових курсів для закордонних комуністів. Навчався у Військовій академії ім. М. В. Фрунзе, добре знав німецьку, французьку і англійську мови. У 1927–1929 рр. працює у тій же академії начальником навчально-лабораторної частини загально-академічного навчального відділу.

У 1930–1932 рр. – нелегальний резидент військової розвідки у США. Опісля член Далекосхідного бюро ВККІ, головний військовий радник ЦК компартії Китаю у Шанхаї, помічник завідувача Східного лендер-секретаріату ВККІ.

У березні 1936 р. звільнений з РСЧА “в атестаційному порядку за службовою невідповідністю”.

Під час громадянської війни в Іспанії з вересня 1936 р. до жовтня 1937 р. військовий радник ЦК компартії Іспанії у Валенсії, командир 11-ї інтербригади під іменем генерала Еміліо Клебера. Його небезпідставно називали людиною, яка “врятувала Мадрид”. Також командував 45-ю піхотною дивізією.

У 1937–1938 рр. працював у секретаріаті Комінтерну.

Засуджений в 1938 р. до 15-ти років виправно-трудових таборів. Реабілітований у 1956 р.

Його рідний брат **Вольф Штерн** (псевдонім Стефан Вольф; 1897–1961) у 1918–1920 рр. навчався на філософському факультеті Чернівецького університету, був одним із організаторів компартії Буковини.

Чотири роки виконував “спеціальні завдання” радян-

ської розвідки у прикордонному районі, округ Снятин (тепер місто на Івано-Франківщині). У 1924 р. змушений втекти до Відня, працював редактором прес-бюро повпредства СРСР в Австрії, виконував доручення ВМЗ ВККІ.

У 1926–1936 рр. співробітник радянської військової розвідки в Австрії. Звідси його направили до Іспанії, де боровся його брат. Воював у лавах одного із партизанських підрозділів, який пізніше увійшов до складу 14-го корпусу республіканської армії.

У лютому 1939-го приїхав до Москви, де працював старшим викладачем Інституту іноземних мов та в МДУ.

З перших днів Великої Вітчизняної війни пішов добровольцем до Червоної армії, служив в ОМСБОП НКВС СРСР. Від 1943 р. майор В. Штерн був уповноваженим Головного управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС–МВС СРСР, працював з німецькими військовополоненими у таборах Лунево, Войково та ін.

Після демобілізації був перекладачем і редактором часописів “Радянська література” і “Новий час”, які виходили російською мовою, також працював у Всесоюзній торговій палаті СРСР.

У вересні 1956 р. виїхав до НДР, займав посади начальника Політуправління Міністерства національної оборони, заступника начальника Наукової ради з військової історії і начальника Інституту військової історії у Дрездені, начальника Інституту німецької військової історії у Потсдамі.

Ще одним буковинцем, ім'я якого золотими літерами вписано в істрою радянської розвідки, був **Ян Петрович (Янкель Пінхусович) Черняк** (псевдонім Джек; 1909–1995). Він народився у м. Чернівці на Буковині, яка тоді перебувала під румунським прапором. Його мати була угоркою, а батько – євреєм, вихідцем із Чехії. Дитинство Яна було без-

радiсним. Він рано втратив батьків і виховувався у сиротинці, який став університетом його життя. І все ж йому вдалося закінчити середню школу, а потім Вище технічне училище в Празі та Берлінський політехнічний інститут.

У 1930 р. стає співробітником РУ штабу РСЧА. Пройшов річну військову службу в румунській армії у штабі кавалерійського полку в званні сержанта, мав доступ до таємних документів, які передавав до СРСР.

В 1936 рр. закінчив спеціальну розвідувальну школу Розвідупру Червоної армії. Володів рідкісними здібностями швидко встановлювати контакти з різними людьми і вміння підтримувати з ними дружні стосунки. Молодий розвідник був сміливим, винахідливим та обережним.

Виконував відповідальні завдання в Німеччині та Швейцарії під офіційним прикриттям кореспондента ТАРС, потім у Франції та Бельгії. Йому доручали добувати документальну технічну інформацію з найбільш перспективних напрямків розвитку авіаційної і танкової промисловості Німеччини та інших європейських держав. Росію також цікавили відомості про створення новітніх артилерійських систем, авіаційних бомб, стрілецької зброї, радіоелектроніки та радіолокації. Особлива увага зверталася на добування відомостей про роботу німецьких військових по створенню хімічної зброї, застосованої німецькою артилерією ще під час Першої світової війни.

Резидентура Черняка (агентурна група “Крона”) отримувала цінну інформацію з усіх важливих напрямків створення нових систем зброї та військової техніки, а також матеріали з новітніх технологій, що застосовувалися в авіабудівництві. Велику цінність становили відомості про німецьку ракетну техніку “ФАУ-2”. Важливим моментом в цей період було те, що ракетну програму Гітлер визначив як пріоритетну. Це рішення на деякий час знизило інтерес німецьких генералів до створення атомної зброї, про що Черняк повідомив Рарянський Союз ще у 1943 р.

Робота його резидентури була дуже інтенсивною. Тільки у 1944 р. Центр отримав від розвідника 12500 аркушів технічної документації і 60 зразків апаратури. Особисто

Я. Черняк залучив 22 агенти, жоден із яких не потрапив у поле зору німецьких та інших спецслужб.

У 1941–1945 рр. “Джек” перебував на нелегальній роботі в Англії, а в 1945–1946 рр. у США. За завданням командування ГРУ залучив до співпраці з радянською військовою розвідкою англійського фізика Алана Нанна Мея, від якого отримав значну кількість матеріалів щодо англійського атомного проекту.

Своєю самовідданою участю у розвідувальній роботі Ян Черняк захищав усіх тих, кому загрожували і німецькі нацисти, і англо-американські змовники, які за спиною свого союзника СРСР таємно створювали атомну бомбу. Черняк, як він розповідав, розумів, для досягнення якої мети у 1942–1945 рр. створювалася ця нова страшна зброя, аналогів якій у світі в ті часи не існувало.

Після війни Ян Петрович до 1950 р. працював референтом у центральному апараті ГРУ, а потім влаштувався перекладачем в ТАРС, де й трудився до виходу на пенсію у 1969 р. Але, як співробітник цього поважного телеграфного агентства, Черняк ще не раз на прохання керівництва ГРУ виїздив у нелегальні відрядження, зустрічався зі своїми джерелами, безкорисно допомагаючи військовій розвідці розв’язувати її складні оперативні ситуації.

14 грудня 1994 р. “За мужність і героїзм, виявлені при виконанні спеціальних завдань” Черняку Яну Петровичу присвоєно звання Героя Російської Федерації з врученням медалі “Золота Зірка”.

Кітті Харріс (1899–1966) народилася у Лондоні в єврейській сім’ї. Коли їй виповнилося 8 років, у пошуках щастя родина переїхала до Канади у м. Вінніпег, де батько майбутньої розвідниці працював чоботарем.

Отримавши професію кравчині, Кітті вступила до лав компартії США. На той час вона мешкала в Чикаго і незабаром стала секре-

тарем місцевого відділу профспілки швейників. Навчалася на різноманітних курсах, в тому числі й опанувала стенографію.

У 1928 р. вийшла заміж за секретаря ЦК компартії США Е. Браудера і за завданням Комінтерну була направлена з ним до Китаю. Уже тоді почала набувати досвіду підпільної роботи: їй доручали перевозити кошти та документи для молодих профспілок у південно-східну Азію, а також партійну літературу до Гонконгу, Батавії, Маніли.

У 1929 р. Харріс повернулася до Нью-Йорку, працювала в Американському негритянському робітничому конгресі, стала активною учасницею руху проти расизму. У 1931 р. радянський розвідник А. Ейнгорн (оперативний псевдонім “Тарас”) залучив її до розвідувальної роботи. На той час Кітті пішла від Браудера і незабаром виїхала до Берліна для роботи у нелегальній резидентурі. Під прізвищем Девіс вона змогла вступити на факультет німецької мови для іноземців Берлінського університету й продовжувала успішно виконувати доручення кур’єра по Європі та Америці.

Та все ж незабаром її терміново відкликали з Данії, що було пов’язано зі значним провалом радянської розвідки, коли через злочинну недбалість були захоплені 4 резиденти та 10 агентів із різних держав.

Деякі місяців розвідниця провела в Москві й після відповідної підготовки повернулася до Німеччини під крило розвідувальної мережі, створеної та очолюваної В. М. Зарубіним. Тут їй довелося працювати по лінії науково-технічної розвідки, виїздити до Данії, Швеції, Чехословаччини та Франції.

У той же час Кітті вивчала в Москві особливості роботи в нелегальних умовах, засвоювала рацію, тонкощі оперативної фотосправи, криптографію. Її навчанням займався вже згадуваний В. Г. Фішер.

Після завершення додаткової розвідпідготовки К. Харріс направили до Франції для роботи у нелегальній резидентурі Т. Маллі (про нього йтиметься нижче), а коли останнього перевели до Лондона, відбула туди ж як хазяйка конспіративної квартири. Незабаром її безпосереднім

керівником став А. Дейч. У будинку Кітті він зустрічався з агентами Кембриджської п'ятірки, при цьому вона не забувала свою основну функцію, продовжувала працювати зв'язківцем, виконувала інші доручення керівництва.

Початок Великої Вітчизняної війни застав розвідницю в Парижі, звідки одному із резидентів вдалося переправити її до Москви.

У перші ж дні війни Кітті вимагала направити її на фронт радисткою, але їй наказали відбути до Мексики. Це був ризикований крок, адже американцям стало відомо, що вона співробітник радянської розвідки. Її зрадили член керівництва компартії США Гітлоу і колишній співробітник ІНВ В. Кривицький.

І все ж керівництво пішло на такий ризик. У США Кітті працювала цілий рік, здобувала цінні матеріали з "атомної проблематики" у Лос-Анджелесі, потім її переправили до Мексики, де вона організовувала отримання оригіналів документів для нелегалів, які прибували до цієї країни.

У липні 1946 р. повернулася до Москви, а вже в лютому 1947-го як іноземка була виселена до Риги, де проживала у комунальній квартирі. Заарештована МДБ Латвійської РСР 29 жовтня 1951 р. як соціально небезпечний елемент і в лютому 1952-го направлена на примусове лікування в Горьківську психіатричну лікарню МВС СРСР. Звільнили К. Харріс у 1953 р. за прямою вказівкою М. С. Хрущова.

До самої смерті вона проживала в м. Горькому, де їй виділили помешкання і нарахували пристойну пенсію.

Під час похорону біля її труни стояла почесна варта, на одному з вінків проглядався напис: "Славному патріоту Батьківщини від друзів по роботі".

Майор держбезпеки **Яків Михайлович Бодесько-Міхалі** (1892–1937) народився у с. Сальва округу Бестерця провінції Трансільванія (Австро-Угорщина) в сім'ї дрібного торговця. Закінчив 5 класів гімназії, працював конторником.

Із 1912 р. служив у австро-угорській армії, унтер-офіцер. Учасник Першої світової війни. У серпні 1914 р. потрапив у полон до росіян. Утримувався в таборах для військовополонених в Забайкаллі. За антивійськові виступи

перед солдатами направлений до штрафного батальйону на залізничній станції Даурія. В грудні 1917-го втік з табору, організував червоногвардійський загін із числа військовополонених-інтернаціоналістів. Вступив до Спілки есерів-максималістів Забайкальської області. Був членом облвиконкому, начальником загону особливого призначення, інструктором з організації Червоної гвардії серед іноземних військовополонених.

Від 1918 р. – заступник голови Надзвичайної комісії Забайкальської області. Після падіння радянської влади у цьому регіоні працював у підпіллі у м. Благовещенську, був заарештований колчаківською контррозвідкою, за допомогою підпільників втік до партизанів.

У 1920-му – завідувач військово-розвідувальним відділом Амурської області й одночасно голова Амурської обласної НК, ад'ютант головнокомандувача Амурської армії. У жовтні того ж року вступає до лав РКП(б).

З 1921 р. Яків Бодесько-Міхалі працює начальником оперативного відділу Розвідувального управління Народно-революційної армії ДСР, а вже у вересні того ж року за викликом ЦК РКП(б) виїхав до Москви в розпорядження президії ВНК, призначений уповноваженим, потім помічником начальника 15-го спеціалізованого відділення Особливого відділу. У 1923-му – помічник начальника 2-го відділення Контррозвідувального відділу ОДПУ. Виїздив у спецвід'ядження до Німеччини.

Із жовтня 1924 р. особливоуповноважений ІНВ, тривалий час знаходився на нелегальній роботі в Греції. Знав угорську, німецьку, румунську та сербську мови.

У 1926–1929 рр. – начальник обласного відділу ДПУ АРСР німців Поволжя, звідки переведений на аналогічну посаду в Бурят-Монгольську АРСР. Із травня 1933 р. – начальник 2-го (питання виїзду та в'їзду до СРСР) відділення Іноземного відділу ОДПУ.

Нагороджений знаком “Почесний працівник ВНК-ДПУ”, іменною зброєю.

Репресований у вересні 1937 р. Реабілітований в 1957 р.

В історії радянської розвідки німецький дипломат **Рудольф фон Шеліа** (“Арієць”) займає почесне місце. Він

входив до переліку тих, хто попередив Москву про агресивні плани Берліна.

Його “хрещеним батьком” був кадровий співробітник військової розвідки Червоної армії **Рудольф Гернштадт** (1903–1966), який народився у м. Гляйвіц в “дрібнобуржуазній сім’ї”, за національністю єврей. Закінчив місцеву гімназію, вивчав право в університетах Берліна і Гейдельберге.

Із 1924 р. працював редактором одного з видавництв у столиці Німеччини, був редактором газети “Берлінер тагеблатт”, її кореспондентом у Празі, Варшаві та Москві.

У 1933–1939 рр. працював у польській столиці, де керував розвідгрупою РУ РСЧА. У 1937 р. йому вдалося завербувати радника посольства Німеччини у Польщі Рудольфа фон Шелія.

Усупереч розповсюдженій думці “Арієць” співпрацював з Москвою не стільки з ідеологічних, а більше з меркантильних причин. Так, він дійсно був противником нацистів, але при цьому й не дуже симпатизував Радянському Союзу.

Було б дивним чекати від цього потомственного аристократа, нестримного авантюриста, переконаного консерватора, пристрасного наїзника, який звик жити не своїм коштом і постійно потребував грошей, лояльного ставлення до СРСР. Однак Р. Герштадт втягнув барона в сумнівні валютні операції з одним із цюрихських банків, який був зв’язаний з радянською розвідкою. Як результат – Шелія потрапив не лише в повну фінансову залежність від свого нового “друга”, але й міг стати жертвою шантажу з боку “Арвіда” (оперативний псевдонім Герштадта). У лютому 1938 р. на швейцарський банківський рахунок “Арійця” надійшов перший гонорар від радянської розвідки. Новий агент виявився цінним придбанням Москви. Зокрема, наприкінці 1940 р. повідомив про розробку “Ди-

рективи 21” (плану нападу на СРСР, більш відомого під назвою “Барбаросса”).

З початком Другої світової війни Шелія повернувся до Міністерства іноземних справ, де очолив Відділ інформації реферата XI, постійно займаючись “боротьбою з жахливою ворожою пропагандою.” “Арієць” мав доступ до найважливіших документів, до того ж він брав участь у щоденних конференціях реферативного керівництва, де йшлося про актуальні питання діяльності МЗС Німеччини. Його подальша доля склалася трагічно. У 1942 р. гестапо затримало кур’єра, якого радянська розвідка скерувала до “Арійця” і через цього зрадника вийшло на Рудольфа фон Шелія. У грудні того ж року “Арійця” стратили.

Ну, а Рудольф Гернштадт у 1939-му покинув Варшаву, працював у центральному апараті РУ Червоної армії, апараті Комінтерну.

У 1943–1945 рр. був членом Національного Комітету “Вільна Німеччина” і головним редактором його органу “Вільна Німеччина”. На початку 1944 р. увійшов до складу робочої комісії Політбюро ЦК КПН. Від 1945 р. до 1949 р. – головний редактор газети “Берлінер цайтунг”. Із 1950 р. член ЦК і кандидат в члени Політбюро СЄПН.

Разом із вже згадуваним В. Цайссером звинувачений на 15-му пленумі ЦК СЄПН (липень 1953) у фракційній діяльності, скерованій на розкол партійного керівництва та виключений з ЦК і Політбюро, а у січні 1954 – з партії.

У 1954–1966 рр. – науковий співробітник Марзебурзького відділення Німецького центрального архіву.

Влітку 1938 р. у Бельгію як резидент радянської розвідки з паспортом канадійця Адама Міклера прибув **Леопольд (Лев) Захарович Треппер** (псевдоніми: Отто, Лео; 1904–1982), уродженець м. Нови-Тарг (тепер Польща), єврей, із сім’ї службовця.

Із квітня 1924 р. проживав у Палестині. Профспілковий діяч, відповідальний працівник компартії Палестини. Досвідчений партійний нелегал, він і раніше виконував окремі завдання радянської розвідки. Від 1932 р. проживав у Москві, навчався в Комуністичному університеті нацменшин Заходу, працював у редакції газети “Дер Емес” (“Правда”).

Перед ним було поставлене завдання — створити організації й налагодити отримання і відправлення до СРСР інформації щодо Німеччини. Перш за все він подбав про прикриття для роботи розвідгруп резидентури за допомогою фірм “Король каучуку” та “Відмінний закордонний плац”. Значна робота була проведена щодо створення допоміжних пунктів зв’язку. Окрім численних агентів, залучених до співпраці на місці, на допомогу “Отто” з Москви прибули Анатолій Гуревич (“Кент”), Михайло Макаров (Хемниць), Костянтин Єфремов (“Паскаль”). Усі вони були новачками у військовій розвідці (з 1938–1939 рр.), які пройшли прискорене навчання розвідувальній справі, що в подальшому і позначилося на ефективності їхньої роботи в умовах закордону.

У серпні 1940 р., після окупації Бельгії, Л. Треппер та його помічник Л. Гросфогель перебралися до Франції, а резидентом у Бельгії залишився “Кент”. Зважаючи на нові умови, резидентура “Отто” налагоджує діяльність нових фірм, які слугують прикриттям і одночасно джерелом інформації, оскільки активно співпрацюють з підрозділами німецької армії. На початку 1941 р. до Москви були надіслані відомості про підготовку Німеччини до війни з СРСР. У середині травня 1941-го Треппер повідомив про передислокацію до Фінляндії та Норвегії не менш ніж 500 тис. німецьких військовослужбовців, про переїзд декількох військових будівельних організацій вермахту до Польщі, про нові ешелони німецьких військ, що просувалися до радянського кордону. “Отто” попереджав, що до наступу все готово, він може розпочатися 20–25 травня.

Л. Треппер був заарештований гестапо у Парижі в листопаді 1942 р. З його допомогою нацисти намагалися розпочати радіограу з радянською розвідкою, але у верес-

ні 1943-го “Отто” вдалося втекти і по каналах компартії Франції попередити Центр про провал. До звільнення Парижа він перебував на нелегальному становищі.

У січні 1945 р. прилетів до Москви, був заарештований і підданий інтенсивним допитам. У липні 1947 р. засуджений до 15 років позбавлення волі.

Звільнений після смерті Сталіна у травні 1954 р. й через три роки переїхав на проживання до Польщі. Під прізвищем Леопольд Домб очолював культурно-просвітницьку організацію польських євреїв. У 1973 р. емігрував до Франції, а потім в Ізраїль.

Перед початком Другої світової війни на території Франції діяли дві потужні резидентури Розвідуправління РСЧА. Однією з них керував **Генрі Робінсон** (оперативний псевдонім Гаррі, справжнє прізвище – Арнольд Шнее; 1897–1944). Єврей, народився у м. Брюсселі в сім’ї торговця. Пізніше переїхав до Франції, отримав громадянство цієї країни й у 1920 р. вступив до ФКП. Вивчав юриспруденцію в Цюрихському університеті, вільно спілкувався англійською, німецькою, італійською, французькою та російською мовами. Був одружений з Кларою Шаббель (1894–1943), німецькою комуністкою, а згодом агентом і співробітницею РУ штабу РСЧА, мали сина Лео. Оскільки вона постійно мешкала в Берліні, то зустрічалися вони досить рідко. Перші контакти “Гаррі” з радянською розвідкою відносяться до 1923–1924 рр.

За розвіддільність у Рурській області французький суд заочно засудив його до 10 років ув’язнення. А з 1930 р. його прізвище фігурувало у німецькому “Бюлетені розшуків”.

У 1933 р. Робінсон за особистою вказівкою начальника Розвідуправління Червоної армії Я. Берзіна був завербований резидентом військової розвідки в Німеччині Оскаром Стриггою і з того часу виконував обов’язки заступника резидента, а потім нелегального резидента у Франції. За деякими відомостями, у цей період він пройшов короткочасну підготовку в РУ штабу РСЧА.

У 1937–1939 рр. йому вдалося створити велику й добре законспіровану агентурну мережу, яка здобувала ви-

ключно важливу інформацію. Агенти Робінсона працювали в Англії, Франції, Італії та інших країнах.

Слід зазначити, що "Гаррі" не завжди повідомляв у Радянський Союз прізвища своїх джерел. Так, одного разу з Москви йому надіслали повідомлення, в якому сказано: "Ви жодного разу не написали нам, від кого отримуєте ці матеріали. Неясність навколо цього питання нас дещо хвилює". Відповідь Робінсона була категоричною: "Стосовно джерела ... можу повідомити наступне: цей друг зробить безоплатно все, що зможе, я знаю його впродовж 20 років і повідомлю його ім'я тільки усно".

До початку Великої Вітчизняної війни резидентура "Гаррі" була зорієнтована переважно на добування військово-технічної інформації, котра носила, як правило, документальний характер.

Виконуючи завдання, він надсилав до Москви матеріали щодо виробництва нових гармат, магнітної торпеди, розривних снарядів, кисневих пристроїв для пілотів, зразки броні нових французьких танків і німецьких протигазів і т. ін.

Окрім того, його інформатори отримали доповідь про часткову мобілізацію в Англії у вересні 1938 р., матеріали про заходи в галузі авіаційних озброєнь і підготовці англійських збройних експедиційних сил для перекидання до Франції "Міністерства економічного ведення війни" з 500 офіцерів, які мали доступ до матеріалів розвідки.

Із початком Великої Вітчизняної група Робінсона була спрямована на роботу проти Німеччини. Тепер його повідомлення стосувалися передусім перекидання німецьких військ і підготовки вермахту до війни з Радянським Союзом. Окрім того, в його завдання входило інформування Москви про те, якою мірою Німеччина використовує французьку промисловість, людські та сировинні ресурси Франції.

Ось лише одне з багатьох повідомлень, відправлених резидентом в цей період до Москви: "11.XI.1940. 4/5 моторизованих сил Німеччини перекинуті до Польщі. На минулому тижні 12 потягів інженерних військ проїхали з вокзалу Ромілли до Німеччини. Упродовж двох днів

весь залізничний рух навколо французького узбережжя Ла-Маншу було призупинено, доставлено 6 тисяч вагонів спорядження. Джерело: дирекція залізничної німецької адміністрації та льотчики”.

До початку Другої світової війни резидентура Робінсона була повністю готова для роботи в умовах військового часу. Її агенти були добре законспіровані, а для зв'язку з Москвою мали два радіопередавачі”.

... У 1944 р. Робінсон був страчений. Перші відомості про його долю після арешту Москва отримала наприкінці жовтня 1944 р., коли невідомий передав у радянське представництво в Софії таку записку: “Французький товариш Анрі Робінсон “Гаррі” був заарештований гестапо в жовтні 1942 р. у своєму домі. Його видала особа, котра отримала його адресу в Москві. Його дружина і син були піддані тортурам і ув'язнені, а потім страчені. Сам “Гаррі” перебував в одиночній камері, а згодом відправлений до Берліна, Гауптзихерхайтсат (РСХА) Принц-Альбрехштрассе, де утримується у великій таємниці в камері № 15 в очікуванні смертного вироку.

Той, хто пише ці рядки, бачив його востаннє 20 серпня 1943 р. в день виходу із сусідньої камери 16 і обіцяв передати його повідомлення ... (Далі йде опис подробиць арешту і поведінки окремих осіб).

... Усі зв'язки до французького міністерства і генштабу в безпеці, так як були відомі лише Га...

Відрубають голову чи розстріляють, перемога все одно буде за нами. Ваш “Гаррі”.

Довгий час про долю Робінсона нічого не було відомо. Ходили навіть чутки, що він живий і продовжує працювати на радянську розвідку. І лише через багато років точно встановили, що він загинув у 1944 р.

З осені 1940 р. в Англії почала свою роботу радянська розвідниця **Урсула Кучинські** (псевдонім Соня; 1907–2000). Це було її п'яте закордонне відрядження. До цього часу вона встигла попрацювати в Китаї, Маньчжурії, Польщі та Швейцарії, була досвідченою розвідницею, радистом і резидентом.

Народилася у м. Фриденау (Німеччина). Активістка ні-

мецького комсомолу і компартії Німеччини. Працювала в одному з книжкових магазинів у Берліні та видавництві Ульштейн в Німеччині й США, куди переїхала на проживання у 1928 р.

У 1930 р. разом із першим чоловіком Рольфом Гамбургером перебралася до Китаю, де він отримав посаду архітектора у Шанхайській муніципальній раді. Тоді ж “Сося” була залучена до розвідроботи Ріхардом Зорге. Спочатку виконувала завдання

останнього, а потім К. Римма (“Пауль”), який змінив Зорге на посаді резидента у Шанхаї. У 1933–1934 рр. пройшла курс розвідпідготовки в Москві. Потім знову працювала в Китаї – Мукдені та Пекіні, була радистом резидентури.

У 1935–1938 рр. виконувала відповідальні завдання в Польщі під керівництвом вже згаданого болгарина Н. В. Попова.

Очолювала резидентуру в Швейцарії (1938–1940 рр.), один із членів якої, Леон Чарльз Бертон, став її новим чоловіком.

Надала значну допомогу у створенні “Червоної капелі”. У 1939 р. за наказом Москви входила до складу групи Ш. Радо (про нього буде сказано нижче).

Із 1940 р. проживала з чоловіком в Англії, коли контакт із Центром перервався, була зв’язковою між легальною резидентурою військової розвідки та її агентами в країні. Серед них був вчений-атомник Клаус Фукс. Незабаром, після його арешту в березні 1950 р. виїхала до НДР. Працювала в періодичній пресі та системі зовнішньої торгівлі. Під іменем Урсули Бертон видала декілька книг з економічних питань.

Від 1956-го письменниця, автор низки творів, які публікувала під іменем Рут Вернер.

Полковник Радянської армії. Нагороджена двома орденами Червоного Прапора.

Наприкінці 20-х і на початку 30-х років минулого століття у багатьох європейських столицях серед власників і продавців магазинів дитячих іграшок було добре відоме ім'я Давида Фукса.

Під виглядом цього “бізнесмена” за кордоном діяв радянський розвідник **Бертольд Карлович Ільк** (1896–1937). Він народився у м. Підволочиську (Австро-Угорщина, нині – Тернопільська область). Отримав хорошу освіту, закінчив гімназію, а потім Експертну академію у Відні. Вільно розмовляв німецькою, польською, англійською і російською мовами.

Із 1919 р. був членом КП Галичини та КП Австрії. Перебував на нелегальній партійній роботі в Німеччині, Австрії та Угорщині. Неодноразово його заарештовувала поліція. У 1925 р. емігрував до СРСР.

У червні 1926 р. зарахований до штату ІНВ ОДПУ й одразу ж направлений нелегальним розвідником до Німеччини.

Бертольд Ільк поселився в Берліні під іменем датчанина Давида Фукса, і, звичайно, окрім заняття бізнесом, мав і широкий розвідувальний інтерес.

На початку 1930 р. завдяки цілеспрямованій роботі резидентура Б. Ілька яка діяла з позицій м. Гамбурга, вже мала чітко окреслену організаційну структуру і таку кількість помічників та агентів, яка дозволяла висвітлювати широке коло питань, які цікавили Москву. Бертольд Карлович особисто здійснював керівництво великими резидентурами і компактними нелегальними групами, які у передвоєнні часи діяли в Німеччині, Польщі, прибалтійських країнах, Франції та Англії. За допомогою кваліфікованої агентури, серед якої були вчені, дипломати, журналісти, студенти, пацифісти та інші категорії громадян, здобувалася надзвичайно цінна розвіду-

вальна інформація, проводилися успішні активні заходи.

Зрештою Москва прийняла рішення, яке давно назрівало, – про поділ нелегальної резидентури “Беєра” (оперативне псевдо Б. Ілька), що діяла у 15 країнах і вже налічувала близько півсотні агентів, на кілька самостійних. Ільк зосередив у своїх руках роботу по Німеччині, Франції і Англії.

Після повернення до СРСР у травні 1935 р. працював на керівних посадах в органах контррозвідки.

29 квітня 1937 р. Б. Ілька заарештували за звинуваченням у шпигунстві, а вже 19 червня засудили до розстрілу.

30 жовтня 1958 р. Військова колегія Верховного Суду СРСР винесла рішення про відміну вироку і припинення справи за відсутністю складу злочину.

Його рідний молодший брат, який в історію розвідки увійшов під ім'ям **Михайла Васильовича Уманського** (справжнє прізвище Гюнзберг Маврикій Карлович; 1899–1937), уродженець м. Тернополя, також був співробітником ІНВ ВНК-ОДПУ-НКВС. Він працював за кордоном у Франції та деяких інших країнах, брав участь у постачанні зброї до республіканської Іспанії. Старшого лейтенанта держбезпеки М. Уманського, який на час арешту був заступником завідувача відділу фотохроніки “Союзфото”, розстріляли 21 червня 1937 р. Він прожив на два дні довше за старшого брата. Реабілітований у вересні 1961 р.

Василь Львович Спіру (справжнє прізвище Гутшнекер Юліус; 1898–1969) народився у м. Лузана (Австрія) в сім'ї лікаря. Закінчив гімназію. У 1915 р. заарештований у Відні за участь в революційному русі. У роки Першої світової війни був мобілізований до австро-угорської армії. Брав участь у боях на італійському фронті, лейтенант.

У березні–серпні 1919 р. служив у Червоній армії Угорської

радянської республіки. Після поразки – на нелегальній роботі. У 1919–1920 рр. член Керівного комітету компартії Буковини. Неодноразово заарештовувався в Австрії, Чехословаччині, Румунії.

Від 1922 р. до 1924 р. – член Бюро ЦК комсомолу Румунії і представник комсомолу при ЦК КП Румунії. Далі до 1927 р. – співробітник прес-служби Балканського бюро Міжнародної організації допомоги революціонерам (МОДР). У жовтні 1927-го емігрував до СРСР, працівник румунського та німецького секторів Комуністичного університету нацменшин Заходу.

У липні 1939 р. направлений ЦК ВКП(б) на роботу в ОДПУ уповноваженим Іноземного відділу. Із документами громадянина Австрії був відряджений на нелегальну роботу до резидентури вже згадуваного Б. Ілька в Німеччину. Перебуваючи в цій країні працював по Англії під виглядом літературного агента німецьких видавництв.

Очолював створене радянською розвідкою “Кореспондентське бюро” – легендовану організацію, яка здобувала конфіденційну політичну та економічну інформацію. Був заарештований німецькою поліцією за використання фальшивих документів, але згодом відпущений. Після повернення до СРСР звільнений з ОДПУ. У подальшому працював у редакції німецькомовної газети “Дойче централцайтунг”.

Із 1939 р. В. Спіру референт ЦК МОДР, а потім керував румунською редакцією Радіокомітету СРСР.

У 1949–1953 рр. викладав на кафедрі нової та новітньої історії історичного факультету МДУ. Із 1954-го проживав у НДР, професор Університету ім. К. Маркса в Лейпцигу.

Визначною постаттю в радянській зовнішній розвідці був **Норман Михайлович Бородін** (псевдоніми: Н. Бардін, Н. Бароян, Борисов, Н. Таріблов; 1911–1974). Він народився у м. Чикаго (США) в сім’ї революціонерів-емігрантів з Росії Грузенбергів (пізніше батько взяв прізвище Бородін). У 1923 р. разом з матір’ю приїхав до СРСР. У тому ж році з батьками і братом відбув до Китаю, куди Бородіна-старшого призначили політичним радником Сун-Ятсена і представником Комінтерну в Китаї. Разом

із братом допомагав радянським розвідникам. У 1927 р. повернувся до СРСР. Закінчив Ленінградське морехідне училище і філологічний факультет МДУ.

Із травня 1939 р. – співробітник ІНВ ОДПУ. У 1931-му на нелегальній роботі в Норвегії, а потім Німеччині. Із приходом до влади нацистів у 1933 р. переведений до паризької резидентури. Для прикриття навчався в університеті м. Осло, Німецькому інституті для іноземців у Берліні, коледжі при

Сорбонні в Парижі. У 1934-му повернувся на батьківщину, навчався у Військово-хімічній академії РСЧА. Із 1937 р. – заступник нелегального резидента в США, діяв під виглядом студента радіотехнічного інституту (псевдонім “Граніт”). Керував роботою трьох агентів, завербував співробітника латиноамериканського відділу Держдепартаменту, через нього резидентура отримувала цінну інформацію по Латинській Америці.

У вересні 1938 р. призначений начальником іноземного відділу РНК з охорони військових таємниць у пресі (Головліт), а потім був начальником відділення, заступником начальника відділу в центральному апараті зовнішньої розвідки. На початку 1941 р. Н. Бородін очолив зведену оперативну групу в м. Тбілісі, яка проводила заходи серед представників англійської місії, які проявляли підвищений інтерес до нафтопромислів Закавказзя.

У 1947 р. безпідставно звільнений з органів держбезпеки, працював кореспондентом газети “Московські новини” англійською мовою. У травні 1950 р. заарештований і висланий до м. Караганди. Там йому вдалося влаштуватися виконувачем обов’язків завідувача відділу газети “Соціалістична Караганда”.

Наприкінці 1953 р. повернувся до Москви, у 1954-му реабілітований. Працював у “Літературній газеті”, апараті Спілки письменників СРСР.

У 1955 р. поновлений на службі в КДБ. Обіймав посаду начальника відділу по роботі з іноземними кореспондентами в центральному апараті зовнішньої розвідки.

У 1961–1967 рр. виконував розвідувальні завдання на посадах головного редактора головної редакції політичних публікацій Агентства преси “Новини”, члена правління АПН. Із серпня 1967-го – політичний оглядач АПН. Автор численних публікацій.

Полковник. Нагороджений орденами Червоного Прапора і “Знак Пошани”, медалями. Почесний співробітник органів держбезпеки СРСР. Заслужений працівник культури РРФСР.

На початку 1934 р. до Лондона прибув радянський агент-нелегал **Арнольд Генріхович Дейч** (він же Стефан Ланг; 1904–1942). Народився у Відні (Австрія) в сім’ї дрібного комерсанта, колишнього сільського вчителя зі Словаччини. Із 1910 р. навчався в початковій школі та гімназії. У 1923-му вступив на філософський факультет Віденського університету, який закінчив у 1928 р. з дипломом доктора філософії. Одночасно захоплювався природничими науками, посилено займався фізикою, хімією, психологією.

Із 1928 р. почав працювати в підпільній організації Комінтерну, виїздив як кур’єр і зв’язківець до Румунії, Греції, Сирії, Палестини, Німеччини, Чехословаччини.

У січні 1932 р. Дейч разом із дружиною Жозефіною приїздить до Москви й через декілька місяців, за рекомендацією Комінтерну, починає працювати в Іноземному відділу НКВС. Окрім рідної німецької та “робочої” російської, Дейч вільно розмовляв англійською, французькою та італійською мовами.

Незабаром він пройшов прискорений курс підготовки розвідника-нелегала, а дружина за своєю роботою радиста.

У січні 1933 р. подружжя направляють на нелегальну роботу до Франції. Дейч стає помічником, а через деякий час заступником резидента радянської нелегальної розвідки в цій країні. З території Франції він успішно виконує спеціальні завдання Москви у Бельгії, Австрії, Німеччині, Нідерландах.

На той час значний інтерес для радянської розвідки викликала Велика Британія, дипломатичні стосунки з якою були відновлені у 1929 р. Британські спецслужби встановили стосовно офіційних радянських представників жорсткий контррозвідувальний режим. За співробітниками радянських закладів у Лондоні інтенсивно слідкували, їх телефони прослуховували, контролювали поштове листування. Тому Москва прийняла рішення про активізацію розвідувальної роботи в Англії з нелегальних позицій.

Стефан Ланг отримує завдання – легалізуватися в Лондоні й для прикриття стає студентом Лондонського університету, у 1936 р. захистив диплом доктора психології.

За нещодавно опублікованими офіційними даними Служби зовнішньої розвідки Російської Федерації, за час перебування у Великій Британії він завербував 20 агентів і підтримував зв'язки з 29. Але найбільш знаменитими стали п'ятеро молодих випускників Кембріджу, яких у Москві під час Другої світової війни називали “П'ятіркою” – Ентоні Бланк (“Гоні”, “Ян”), Гай Берджес (“Малютка”, “Хікс”), Джон Кернкросс (“Мольєр”, “Ліст”), Дональд Маклін (“Сирота”, “Лірик”, “Гомер”) і Кім Філбі (“Синок”). В історію радянської розвідки ці п'ятеро агентів увійшли під назвою “Кембриджська п'ятірка”. Про кожного з них досить докладно описано у вітчизняній літературі, тому не витрачатимемо часу на переказування їхніх біографій та перемог на фронтах таємної війни.

Причина успіху А. Дейча полягала в новітній стратегії вербування, яка була схвалена Москвою і полягала в поступовій обробці радикально налаштованих майбутніх молодих політиків високого рангу з середовища студентів основних вузів до того, як вони потрапляють у коридори влади. Ось уривок із листа радянського розвідника в Москву: “Беручи до уваги, що комуністичний рух в усіх

університетах досить масовий, можна дійти висновку, що коли окремо взятого студента-комуніста вивести з партії, це пройде непомітно як для самої партії, так і для оточення. Люди швидко про нього забудуть. І якщо вони самі колись згадають про своє комуністичне минуле, то виправдають це юнацьким максималізмом, особливо ті, хто зараховує себе до буржуазії. Надати такій особі (як кандидату на вербування) інший, не пов'язаний з компартією політичний статус – ось наше завдання.”

Розроблена Дейчем стратегія вербування принесла вражаючі результати. У перші роки Великої Вітчизняної війни вся п'ятірка обіймала посади в Міністерстві іноземних справ або в органах зовнішньої розвідки. Обсяг важливої інформації, яку вони передавали до Москви, став таким значним, що часом Москві було важко з нею справлятися.

Окрім роботи з перспективними джерелами, “Стефан Ланг” успішно вирішував й інші оперативні завдання. Так, наприкінці 1934 р. він разом з іншим легендарним радянським розвідником-нелегалом Дмитром Бистролетовим залучив до співпраці шифрувальника управління зв'язку британського МЗС, у результаті чого радянська розвідка отримала доступ до секретів англійської дипломатії.

У вересні 1937 р. Арнольд Дейч повернувся з Лондона до Москви. Його діяльність була високо оцінена керівництвом зовнішньої розвідки. В одному з документів того часу, зокрема, відзначалося: “За період нелегальної роботи за кордоном “Стефан Ланг” проявив себе на різних ділянках підпілля як надзвичайно ініціативний і відданий співробітник нашої служби.”

Дейч був не лише активним розвідником, але й талановитим винахідником. Перебуваючи у Лондоні, він запатентував шість винаходів, включаючи тренажер для навчання пілотів. Йому також належало авторство низки оперативних обладнань і пристосувань, розробив декілька методів тайнопису.

У 1938 р. Дейч, його дружина і донька, яка народилася в Лондоні, повернулися до Москви й стали радянськими громадянами. Цей час збігся із черговими “чистками”, які

розпочалися в органах НКВС. Правда, його самого репресії, на щастя, обминули. Нарешті, через 11 місяців вимушеної бездіяльності, Дейча призначили науковим співробітником Інституту світової економіки АН СРСР, де з його знаннями і досвідом він дійсно міг принести і приніс чимало користі.

У грудні 1940 р. начальник зовнішньої розвідки НКВС Павло Фітін запропонував Л. Берії направити А. Дейча нелегальним резидентом до США, за легендою – єврейського біженця з Прибалтики, проте цей намір реалізувати не вдалося.

З початком Великої Вітчизняної війни А. Дейча разом із групою розвідників у листопаді 1941 р. направили нелегальним резидентом в Аргентину, однак у зв'язку з початком війни між Японією і США, завчасно обраний варіант маршруту через Іран, Індію та країни Південно-Східної Азії став небезпечним, і через 8 місяців група повернулася до Москви. Було розроблено новий варіант поїздки, на цей раз через Північну Атлантику.

7 листопада 1942 р. транспорт “Донбас”, на якому перебував розвідник, був перехоплений німецьким крейсером. За словами очевидців, Арнольд Генріхович Дейч героїчно загинув, рятуючи життя інших. Вічна йому пам'ять і слава.

Понад чотирнадцять років прожив у країнах Латинської Америки **Олексій Павлович Коробіцин** (справжнє прізвище Олексій Мойсейович Кантор, псевдоніми Лео, Турбан, Нарцисо; 1910–1966). Його батьки-більшовики брали участь у революційній боротьбі в Росії у 1905 р., були заарештовані та етаповані на заслання. У 1907 р. втекли за кордон і врешті-решт дісталися Аргентини. Там у маловідомому містечку Ла Ріоха народився Олексій Кантор.

У 1924 р. разом із матір'ю і старшим братом повернувся до

СРСР. Через два роки до Союзу приїхав і батько, який згодом став професором однієї з кафедр Сільськогосподарської академії імені Тимірязєва.

У 1928–1930 рр. Олексій служив на Балтійському флоті, після чого шість років “ходив” на торговельних суднах. 1934-го екстерном закінчив Ленінградський технікум торговельного флоту за фахом “судовий механік-дизеліст”.

У 1936 р. зарахований співробітником Розвідуправління РСЧА і направлений до республіканської Іспанії помічником і перекладачем Головного радника по ВМФ і Військово-морського аташе СРСР у Іспанії М. Г. Кузнецова. Також командував базою торпедних катерів. За роботу в Іспанії нагороджений орденом Червоного Прапора.

Після закінчення військових дій став слухачем розвідувальної школи й у середині 1939 р. нелегально направлений до Мексики як керівник майбутньої резидентури. Кінцевою метою його завдання було створити передумови для розвідки північного сусіда Мексики – США. Наприкінці 1941-го робота резидентури була згорнута у зв'язку зі вступом США у війну на боці СРСР.

Із травня 1942 р. О. П. Коробіцин керівник розвідувально-диверсійної групи, яка виявляла характер і обсяги пересування гітлерівських військ та проводила диверсії на залізничних магістралях Гомель–Жлобин, Гомель–Мозир, Гомель–Брянськ, а також розвідувала угруповання ворога, яке знаходилося в районі м. Гомеля. Інформація, отримана від групи “Лео”, мала важливе значення для планування бойових дій радянських військ під час звільнення Гомеля та інших районів Білорусії.

За відмінне виконання бойових завдань у тилу ворога нагороджений орденом Червоної Зірки і медаллю “Партизану Вітчизняної війни” I-го ступеня.

З виходом радянських військ на державний кордон був направлений у складі спеціальної оперативної групи до Румунії з метою створення добре законспірованої агентурної мережі для викриття намірів керівництва цієї країни щодо розгрому демократичних сил. Після успішного виконання завдання повернувся до Москви, отримав подяку керівництва військової розвідки, був призначений

начальником відділення у спецшколі ГРУ. Перебуваючи на цій посаді, здійснив ще одне розвідувальне відрядження до Німеччини та Франції. Звільнений у запас в званні майора у 1947 р. в ході кампанії по боротьбі з космополітами. Працював на кафедрі іспанської мови Військового інституту іноземних мов.

Написав пригодницькі та детективні книги для юнацтва – “Хуан Маркадо – месник з Техасу” і “Таємниця восточних фігур”.

22 лютого 2007 р. був підписаний Указ про присвоєння звання Героя Російської Федерації військовому розвіднику **Жоржу Абрамовичу Ковалю** (псевдонім Дельмар; 1913–2006), який у 40-х роках діяв у США і передав до СРСР таємні відомості, пов’язані з виробництвом першої американської атомної бомби. Він був єдиним радянським розвідником, який працював у секретному американському місті Ок-Рідж і зміг отримати інформацію щодо виробництва американцями збройного урану, плутонію і полонію, які використовувалися для створення перших американських атомних бомб. В історії спецслужб ХХ століття іншого подібного випадку не було.

Народився Ж. Коваль в американському містечку Сою-Сіті в штаті Айова, у сім’ї єврейських емігрантів із Західної Білорусії. Батько майбутнього розвідника був столяром, мати – домашньою господаркою. Життя в Америці у сім’ї не склалося.

У 1932 р. Жорж разом з батьками і братами поверта-

ється до СРСР і до 1934 р. працює слюсарем в колгоспі “Ікар” у районі станції Волочаєвка (Єврейська автономна область).

Від 1934 р. до 1939 р. навчався у Московському хіміко-технологічному інституті ім. Менделєєва. Після закінчення за рекомендацією Державної екзаменаційної комісії без екзаменів зарахований до аспірантури.

У 1939 р. відібраний для робо-

ти в радянській військовій розвідці, пройшов підготовку в розвідувальній школі. Восени 1940 р. “Дельмара” нелегально переправили до США, де він влаштувався в нью-йоркську компанію “Рейвен електрик”, яка спеціалізувалася на оптовій торгівлі електротоварами. Діяв у Нью-Йорку у складі резидентури “Фарадей”. У 1943 р. покликаний на службу до армії США, зарахований на навчання до нью-йоркського технологічного коледжу по програмі підготовки фахівців для роботи на американських атомних об’єктах (ASTP). Після закінчення підготовки направлений на роботу в м. Ок-Рідж (штат Теннесі). Був співробітником фірми “Монсанто”, яка також виконувала замовлення, пов’язані з американським атомним проектом.

Успішно виконавши розвідувальне завдання, наприкінці 1948 р. повернувся до СРСР, де всі ці роки на нього чекала дружина. “Дельмар” демобілізувався з армії, був поновлений в аспірантурі, в 1952 р. захистив дисертацію і став кандидатом технічних наук. Доцент. До виходу на пенсію перебував на викладацькій роботі в МХТІ ім. Д. І. Менделєєва. Виховав вісьмох кандидатів наук, автор близько ста наукових робіт.

У холлі вузу, перед великим актовим залом, до цього часу висить його портрет як видатного наукового співробітника і викладача. Аналогічний портрет прикрашає один із стендів музею Головного управління розвідки у Москві.

Жорж Коваль не любив розповідати про себе і не написав спогадів про свою роботу, як це зробили багато його колег-розвідників.

У його сімейному архіві зберігся написаний власноруч автобіографічний документ: “Моя розвідробота як нелегала продовжувалася до листопада 1948 р., коли я повернувся до Москви. Найбільш значимими подіями в моїй розвіддіальності була робота на надтаємних об’єктах, де розроблялися технології виробництва “інгредієнтів” атомних бомб (і вироблялися ці речовини), в широковідомому Ок-Ріджі і менш відомих лабораторіях в Дейтоні, штат Огайо. Про мою роботу в Ок-Ріджі розповіла стат-

тя, опублікована в нас у 1969 році. Там моє прізвище не назване, а названа моя “кличка”. Можу підтвердити, що все сказане там достовірно (за винятком “доктора хімічних наук”).

Я демобілізувався 6 липня 1969 року. У військовому білеті записано звання “рядовий”, кваліфікація “стрілок” (зрештою, під час мого відрядження в США я був покликаний в армію США і пройшов повну (майже 6 місяців) підготовку як “combat engineer” (сапера). Демобілізувався з армії США у званні старшого сержанта).

Я нагороджений медаллю “За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945рр.”, нагрудним знаком (номер 183) “За службу у Військовій розвідці”, маю посвідчення “Ветеран військової розвідки”.

Тільки через 50 років після закінчення війни видатний радянський розвідник **Юрій Антонович Колесников** (справжнє ім’я та прізвище Іюна Тайвович Гольдштейн) отримав звання Героя Російської Федерації.

Він народився у 1922 р. в бессарабському містечку Болград Ізмаїльського повіту (тоді у складі Румунії, нині територія Одеської області) в єврейській сім’ї кравця. Закінчив початкову школу та румунський лицей “Короля Кароля II”. Працював автомеханіком в авіашколі, а потім вантажником в автомобільному гаражі однієї з німецьких фірм.

У 1940 р. після анексії Бессарабії СРСР став працювати водієм в управлінні НКВС у м. Одесі, а згодом перейшов на оперативну роботу.

На початку Великої Вітчизняної війни зарахований до складу спецгрупи НКВС при Кагульському прикордонному загоні, а потім – при штабі Південного фронту. У липні 1941-го закидався зі спецзавданням до Румунії.

У листопаді того ж року розпочинає службу в ОМСБООП, закін-

чив тримісячні курси німецької мови в м. Уфі. Із травня 1942 р. впродовж 18 місяців воював у складі розвідувально-диверсійної групи в південних районах Білорусії. Наприкінці 1943 р. в черговий раз закинтий у тил ворога, призначений командиром взводу розвідки, а пізніше помічником начальника штабу полку з розвідки 1-ї Української партизанської дивізії ім. С. А. Ковпака. Брав участь у партизанських рейдах на Західну Україну та в Польщу.

Із серпня 1944 р. Ю. Колесников співробітник 1-го Управління (зовнішня розвідка) НКДБ СРСР. Закінчив спеціальні розвідувальні курси і в 1946 р. направлений на нелегальну роботу до Румунії, а звідти під виглядом емігранта відряджений до Палестини з метою створення першої постійної радянської агентурної мережі на Близькому Сході. Виконував диверсійні завдання. Відомо, що Колесников відіграв важливу роль в доставці стрілецької зброї єврейським воєнізованим формуванням у Палестині.

1948 р., у розпал кампанії по боротьбі з “безродними космополітами”, за наказом міністра МДБ СРСР Абакумова, відкликаний з-за кордону і звільнений зі служби.

Проживав у Москві, працював автомеханіком. Займався літературною діяльністю, автор десяти книг художньої прози. Член Спілки письменників СРСР. Лауреат премії імені К. М. Симонова.

Був заступником голови Антисіоністського комітету радянської громадськості.

Нагороджений радянськими та іноземними орденами і медалями, іменною зброєю.

Представники інших національностей у розвідорганах Радянського Союзу

Після закінчення Терезіанської військової академії у Відні в 1912 р. **Ганс Гербертович Дімма** (Діма, 1893–1924), який походив із аристократичного роду, австрієць, служив спочатку поручиком, а потім капітаном в австро-угорській армії. Під час Першої світової війни начальник розвідки піхотної дивізії. Із 1915 р. перебував у російському полоні в м. Красноярську.

У Громадянську війну виступив на підтримку радянської влади. Організатор і командир інтернаціонального партизанського загону в тилу армії Колчака, командир 1-ї Інтернаціональної бригади 5-ї армії Східного фронту, полку дивізії ім. III Інтернаціоналу, начальник Особливої школи червоних командирів.

У мирний час – співробітник з особливих доручень при начальникові Головного управління військових навчальних закладів у Москві, викладач німецького сектора Університету Заходу.

Із вересня 1921 р. до квітня 1924 р. Г. Дімма завідував сектором 3-го (інформаційно-статистичного) відділу РУ-РВ штабу РСЧА. У квітні–червні 1922 р. перебував під слідством у ДПУ, повернувся у свій відділ перекладачем відділу преси, а потім на попередню посаду. Автор декількох наукових праць.

Уродженець м. Бйоміш-Трюбау (Австро-Угорщина) австрієць **Карл Карлович Небенфюр** (псевдоніми: Шмідт, Крейдер, Герда, Овід, Генріх; 1900–1939) з юнацьких років став активістом соціалістичного руху. Фабричний робітник-металіст, який зміг

отримати лише середню освіту, був одним із засновників компартії Австрії та членом її ЦК. У травні 1919 – грудні 1922 рр. секретар Революційного солдатського комітету, перетвореного в Комуністичну солдатську групу. Одночасно працював у Віденському (південно-східному) бюро Комінтерну, делегат його III конгресу і II конгресу КІМ у Москві.

Від 1932 р. до 1937 р. співробітник РУ штабу РСЧА, батальйонний комісар. Перебував на відповідальній роботі, виконуючи завдання військової розвідки у Німеччині, Австрії, Румунії, Туреччині, Чехословаччині, Франції, Португалії та Іспанії. Закритою постановою ЦВК СРСР від 13 січня 1937 р. нагороджений орденом Леніна. “Т. Небенфюр працює по лінії IV Управління з 1922 року. Починаючи з цього часу, він проводив нашу підпільну роботу в різних країнах, в особливих нелегальних і важких умовах... Характер роботи вимагав від т. Небенфюр великої виваженості й самовідданості, і ці якості він, безумовно, проявив у роботі” (помічник начальника РУ штабу РСЧА В. Х. Таіров, 29.08.1929).

У вересні 1937 р. повернувся до СРСР. Репресований у січні 1938 р. Реабілітований у 1956 р.

Його дружина — німецька комуністка Ерна Робертівна Венгельс (1897–1979) допомагала розвідникові в роботі, виконувала відповідальні завдання Москви. Репресована у квітні 1938 р. Перебувала на спецпоселенні у Казахстані. Реабілітована в грудні 1958 р.

Георг (Георгій Георгійович) Міллер (1898–?) в ІНВ ОДПУ почав працювати у 30-х роках минулого століття. Він народився у Відні в робітничій сім’ї, за національністю австрієць. Із 1918 р. учасник соціал-демократичного і комуністичного руху, один із керівників компартії Австрії. Засновник і очільник організації КПА у м. Дойч-Ваграм.

Із 1922 р. працював у спортивних організаціях, делегат 2-го конгресу Червоного Спортінтерну, був кур’єром і телефоністом. У 1924–1930 рр. – депутат міської управи м. Дойч-Ваграм і редактор газети “Гемайне кореспонденц”, кур’єр повпредства СРСР у Відні, на нелегальній роботі в спецапараті КП Австрії.

Під час Великої Вітчизняної війни Г. Міллер – заступник начальника відділення в 1-му Управлінні (зовнішня розвідка) НКВС-НКДБ СРСР, що готувало “липові” німецькі та інші документи для потреб розвідувально-диверсійних груп, які закидалися в тил ворога. Чимало нелегалів Луб’янки, котрі опинилися в складних ситуаціях, подумки дякували Міллеру за його талант і майстерність.

Мав звання підполковника держбезпеки, нагороджений орденами Червоного Прапора, Червоної Зірки, “Знак Пошани”, медаллю “За бойові заслуги”. У 1945 р. виїхав на постійне проживання в Австрію, подальша його доля не відома.

У 1944 р. на одній з підмосковних дач йшло формування розвідувально-диверсійного загону ОМСБОП під командуванням австрійця **Фердинанда Алоїзовича Кропфа** (1914–2005).

У 1919 р. московська сім’я Кропфа повернулася на батьківщину батька, до діда в Австрію. У маленькому й чудовому м. Грац Фердинанд закінчив середню школу і став працювати на машинобудівному заводі. Захоплювався альпінізмом, здійснив низку сходжень на вершини Австрійських Альп.

У 20-річному віці брав активну участь у збройному повстанні робітників у Австрії (рух Шуцбунд).

Після поразки повстання емігрував у Чехословаччину, а звідти до СРСР. Проживав у Харкові, де функціонувала альпіністська організація, працював на місцевому електромеханічному заводі.

У 1935 р. запрошений до Москви на посаду інструктора з альпінізму в профспілці працівників електров’язку (“Блискавка”).

У 1940 р. Ф. А. Кропф отримує радянське громадянство, з початком Великої Вітчизняної стає бійцем ОМСБОП. Партизанув у Брянській області та на території

Гомельщини в Білорусії, був перекладачем у загоні “Мітя” під командуванням знаменитого Д. М. Медведєва.

...Після декількох невдалих спроб, група під командуванням Кропфа все ж була закинута до партизанів Югославії. Приголомшені сміливими діями розвідників, фашисти вперто переслідували загін, неодноразово нав'язуючи йому нерівні бої, засідки та оточення. Командир загону кожен раз відривався від карателів і незабаром партизани заявляли про себе в іншому місці.

Згодом Ф. Кропфу, який чудово орієнтувався у гірських умовах, вдалося без втрат провести загін на території Австрії. Потім його ще тричі закидали до цієї країни, а також у Югославію та Італію, де поряд із виконанням розвідзавдань, проводив роботу по організації руху Опору.

Після війни Ф. Кропф працював в альптаборах Західного Кавказу на посаді начальника навчальної частини і контрольно-рятувального пункту в Домбаї (Кабардино-Балкарія).

У 1960 р. його запросили до Москви для роботи в Добровільно-спортивному товаристві профспілок, де до виходу на пенсію у 1993 р. працював головним спеціалістом управління альпінізму. Майстер спорту СРСР. Заслужений тренер СРСР і РФ з альпінізму.

Однією з військових розвідгруп у Великій Британії керував видатний англійський комуніст **Дуглас (Дейв) Франк Спрингхолл** (псевдоніми: Бенедикс, Франк Міллер; 1901–1953), уродженець Лондона, з робітників.

Після закінчення початкової школи служив на Королівському військово-морському флоті, звідки був звільнений за політичну діяльність. Брав активну участь у робітничому русі, один із керівників Молодіжної комуністичної ліги, організатор і активіст руху безробітних, член профспілки будівельників. У 1924 р. відвідав

СРСР як делегат 5-го Конгресу Комінтерну і 4-го Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу молоді.

У 1926–1929 рр. працював в організаційному відділі ЦК КПВ, потім навчався на Міжнародних ленінських курсах у Москві, був секретарем Північно-Східного, Лондонського райкомів КПВ. Член ЦК і Політбюро партії (1932–1943).

Під час громадянської війни в Іспанії (грудень 1936 р. – квітень 1938 р.) – комісар британського батальйону 15-ї інтербригади, помічник комісара тієї ж бригади. Отримав поранення.

Після повернення на батьківщину був редактором центрального органу КПВ газети “Дейлі уокер”, постійним представником КПВ у ВККІ, заоргвідділом ЦК партії.

У 1938–1943 рр. співробітник радянської військової розвідки, працював з агентурою, серед якої були службовці міністерства авіації та спеціального підрозділу армії Великої Британії (СОЄ). За його рекомендаціями були залучені до розвідроботи декілька перспективних джерел.

Заарештований у червні 1943 р., в ході слідства нікого не видав, тоді ж засуджений до семи років каторги за передачу таємної інформації іншій державі. У 1945 р. виключений з лав БКП. З місць позбавлення волі вийшов достроково в 1948 р. Працював у Британії, а потім за кордоном – у Чехословаччині, СРСР та Китаї.

Датчанин **Георг Францович Мольтке** (справжнє прізвище: Георг Лаурсен; 1889–1977), уродженець м. Свенборг, після закінчення у 1908 р. школи живопису включився у революційний рух. У 1912–1919 рр. жив і працював у Цюриху (Швейцарія), був головою швейцарської спілки художників, входив до складу лівої фракції Соціал-демократичної партії цієї країни. Під час Першої світової війни виконував таємні доручення В. І. Леніна в Європі. За революційну діяльність у лютому 1919 р. заарештований і за рішенням суду висланий зі Швейцарії. Виїхав до Данії, де став керувати одним із партійних осередків, а також продовжував займатися художньою творчістю.

Влітку 1921 р., як делегат 3-го конгресу Комінтерну від Данії, відвідав Москву і став співробітником ВККІ. В лютому 1923 р. обраний головою датської компартії.

У 1925–1926 рр. перебував у Москві, де готувався до секретної місії по лінії Відділу міжнародного зв'язку ВККІ та ІНВ ОДПУ. Згодом направлений на нелегальну роботу до Німеччини, але незабаром був заарештований у Лейпцигу і засуджений до 2,5 років позбавлення волі у фортеці та штрафу в розмірі 500 золотих марок. Але наприкінці 1927-го повернувся до Москви по обміну, отримав радянське громадянство і продовжував працювати в Комінтерні та ОДПУ.

У січні 1930 р. за завданням РУ Червоної армії направлений до Китаю, займався розвідувальною роботою під прикриттям торговельної діяльності, співпрацював із Р. Зорге. До СРСР повернувся у 1939 р., знову трудився в Комінтерні, а потім у НДІ № 205 Відділу міжнародної інформації ЦК ВКП(б).

Після війни працював на московському радіо, став заступником начальника Скандинавського відділу Комітету з радіомовлення.

У 1949–1951 рр. був репресований, після звільнення – штампувальник артілі “Московский часовщик”. Реабілітований у грудні 1953-го, а в березні 1954 р. поновлений у партії.

Деякий час працював у данській редакції “Радіо Москва”, потім відійшов від активної діяльності.

Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю “За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні”, знаком “Почесний чекіст”.

Упродовж довгих років життя чудовий розвідниці-нелегалу – іспанці **Африці де Лас Ерас** (1909–1988) – не раз довелось змінювати імена. Але для більшості своїх колег по розвідці вона назавжди

залишилася у пам'яті під оперативним псевдонімом “Патрія”, що в перекладі з іспанського означає Батьківщина.

Вона народилася в м. Сеуте (Іспанське Марокко) у сім'ї військового архіваріуса і домогосподарки. До 1923 р. навчалася у Мадриді в коледжі “Святе Серус Ісуса”, потім продовжила освіту в монастирській школі міста Мелілья.

Із 1933 р. працювала на текстильній фабриці в Мадриді, вступила до лав комуністичної партії, брала участь у підготовці збройного повстання гірників у провінції Астурия. Після його поразки Африка більше року перебувала в глибокому підпіллі.

З початком громадянської війни в Іспанії пішла на фронт і воювала на боці республіканців, була делегатом іспанської компартії в уряді Народного фронту.

В 1937 р. Африка де Лас Ерас почала співпрацювати з радянською зовнішньою розвідкою, увійшовши до складу її мадридської резидентури. До цього часу операції, в яких вона брала участь, мають гриф таємності. Можна лише констатувати, що інформація, яку Африка передавала до Москви, була надзвичайно важливою.

Наприкінці 1938-го її нелегально вивезли до Радянського Союзу, вона отримала радянське громадянство і стала працювати в текстильній промисловості.

Із перших днів Великої Вітчизняної війни Африку зарахували у спеціальний медичний підрозділ ОМСБОП НКВС. Потім вона навчалася на прискорених курсах радистів, які закінчила у травні 1942 р. і була зарахована в загін спеціального призначення “Переможці” під командуванням майбутнього Героя Радянського Союзу Д. М. Медведєва, який у подальшому діяв на окупованій німцями території Західної України.

За виконання бойових завдань та активну участь у партизанському русі в роки війни Африка була нагороджена орденами Вітчизняної війни 2-го ступеня і Червоної Зірки, а також медалями “За відвагу” і “Партизану Вітчизняної війни” 1-го ступеня.

Влітку 1944 р. переходить на роботу в нелегальний підрозділ зовнішньої розвідки. При цьому враховувалося,

що, окрім рідної іспанської мови, Африка досконало знала французьку та російську.

Після проходження спеціальної підготовки в 1947 р. Центр прийняв рішення скерувати “Патрію” для розвідувальної роботи в одну з країн Латинської Америки, де їй довелося пропрацювати довгих 20 років. Увесь цей час розвідниця успішно виконувала відповідальні завдання щодо збору та передачі до Радянського Союзу цінної розвідінформації. Їй першій в зазначеному регіоні вдалося налагодити і підтримувати постійний двосторонній радіозв’язок із Москвою.

За досягнуті результати в роботі, виявлені при цьому ініціативу та наполегливість, “Патрія” була нагороджена другим орденом Червоної Зірки і другою медаллю “За відвагу”.

У 1956 р. для керівництва резидентурою, в якій працювала Африка, прибув італієць **Джованні Антоніо Бертоні** (оперативний псевдонім Марко; 1906–1964). Він народився в невеликому місті Фаенуа на півночі Італії у робітничій сім’ї. Після закінчення початкової школи і технічного училища став працювати у майстерні фірми “Фіат”.

У 1922 р. вступив до італійського комсомолу, в наступному – Комуністичної партії Італії. Був секретарем молодіжної організації провінції Равенна, бойовиком антифашистського руху. Тричі його заарештовувала поліція.

У 1925 р. змушений перейти на нелегальне становище, а потім залишити Італію та виїхати до СРСР.

Наприкінці 1927 р. італійський фашистський суд заочно засудив Бертоні до 25-ти років ув’язнення за збройний спротив при спробі його арешту.

Від червня 1925 р. до червня 1927 р. працював слюсарем в Одесі. Потім вступив до Комуністичного університету нацменшин Заходу, після закінчення трудився перекладачем “Дирижабльбуду”, інструктором ЦК МОДР СРСР. Із травня 1936 р. – співробітник апарату Виконкому Комінтерну, а потім зарахований до штату радянської зовнішньої розвідки.

У 1943 р. керівництвом цього підрозділу було прийнято рішення про направлення Бертоні на нелегальну роботу

за кордон. У червні 1944 р. “Марко” був закинутий в Югославію, а потім перебрався до Північної Італії. Перед ним стояло завдання створити там нелегальну розвідувальну мережу. Незважаючи на досягнуті позитивні зрушення в цьому питанні, на початку 1949 р. він потрапив під підозру місцевої контррозвідки і був змушений повернутися до СРСР. У Москві 1951 р. отримав радянське громадянство. Пізніше “Марко” пройшов додаткову підготовку

для нелегальної роботи в одній із латиноамериканських країн, де незабаром став заступником резидента.

У 1956 р., як вже зазначалося, очолив нелегальну резидентуру, в якій трудилася “Патрія”.

Хоча вони створили сімейну пару згідно з волею Москви, щоб сприяти виконанню поставлених перед ними важливих розвідувальних завдань, їхній шлюбний союз виявився щасливим. Вони прожили разом у цілковитій згоді дружньою сім’єю вісім років. Згадуючи про чоловіка, “Патрія” завжди відгукувалася про нього як про доброго друга і справжню людину.

1 вересня 1964 р. “Марко” раптово помер. Так при виконанні службових обов’язків завершив свій життєвий і бойовий шлях радянський розвідник підполковник Джованні Бертоні.

І все ж важка втрата не зломилла мужню “Патрію”. Поховавши чоловіка на чужині, вона продовжувала активно працювати ще три роки.

Восени 1967 р. Африка де Лас Ерас знову ступила на московську землю. Їй ще тричі доводиться виїздити в закордонні відрядження для виконання важливих завдань, які Радянський Союз не міг доручити нікому іншому.

Від 1971 р. Африка брала активну участь у вихованні молодого покоління розвідників-нелегалів, передаючи їм свій воістину безцінний досвід.

У березні 1976 р. за особливі заслуги її було нагороджено орденом Леніна, а в травні 1985 р. у зв'язку із 40-річчям Великої Перемоги вона отримала другий орден Великої Вітчизняної війни. Полковник Африка де Лас Ерас є також кавалером нагрудного знаку “Почесний співробітник держбезпеки”.

Незадовго до смерті вона написала: “Моя Батьківщина – Радянський Союз. Усе моє життя пов'язане з Радянським Союзом. Я вірю у революційні принципи, в образний мною шлях. Ні роки, ні труднощі боротьби не зламали моєї віри. Навпаки, труднощі завжди були стимулом, джерелом енергії у подальшій боротьбі. Вони дають мені право жити з високо піднятою головою та спокійною душею, і ніхто і нічого не зможе відняти у мене цю віру, навіть смерть.”

Серед італійських громадян слід також відзначити уродженця Риму **Арнольда Фуромео Сільву** (в СРСР – Іван Романович Монотов; 1887–1938). Він був активним учасником соціалістичного і комуністичного руху. Як скульптор-мармурувальник працював у Римі, Парижі, Мілані. В 1921 р. був заарештований за намір убити двох фашистів, утримувався у римській в'язниці, втік з неї у 1922-му. Тоді ж емігрував до СРСР, закінчив Вищу військово-педагогічну школу Комінтерну, а потім Військову академію РСЧА. Знав французьку, німецьку, іспанську та румунську мови.

У 1926–1936 рр. перебував у розпорядженні РУ штабу Червоної армії, працював в Австрії та Румунії, де вдавав себе за італійського скульптора. “Зарекомендував себе як чесний, відповідальний та витриманий працівник.”

Із 1932 р. – референт Комінтерну, викладач його Міжнародної ленінської школи, скульптор Всеросійської спілки кооперативних товариств працівників образотворчого мистецтва. Декілька разів його виключали з ВКП(б) за звинуваченням у троцькістській діяльності.

Репресований у 1937 р. Відомості про реабілітацію відсутні.

Альберт Ценарі (в СРСР: Альберт Іванович Ценарі; 1891–1937) народився у м. Трієст (Австро-Угорщина) в

заможній сім'ї. Закінчив філософський факультет Університету Флоренції (Італія). Спілкувався російською, німецькою, англійською, румунською і персидською мовами.

Після Першої світової війни – журналіст у Відні. Німецький комуніст Еріх Волленберг вважав його “людиною богеми з лівими симпатіями”.

У 1924–1927 рр., перебуваючи на службі в РУ штабу РСЧА, виконував розвідзавдання в Румунії, де був заарештований як шпигун. Так як мав “громадянське захворювання”, в одному з румунських військових шпиталів йому ампутували ногу. Після відбуття терміну покарання одразу виїхав до СРСР.

Отримав радянське громадянство. В 1927–1933 рр. працював у Комінтерні, Інституті Маркса-Енгельса, ЦК МОДР, потім вийшов на пенсію.

Репресований у березні 1937 р. Реабілітований у 1959 р.

Видатний радянський розвідник-нелегал і відомий вчений **Йосип Ромуальдович Григулевич** (Гругулявичус, 1913–1988) народився у м. Вільно (Вільнюс) у сім'ї фармацевта, за національністю караїм.

У 1924 р. його батько втратив роботу та емігрував до Аргентини, а Йосип залишився з матір'ю у Вільно, окупованому на той час Польщею. Закінчив гімназію імені Вітовта. Окрім рідної, з дитинства вільно володів литовською, російською і польською мовами. У подальшому досконало засвоїв італійську, іспанську, португальську, французьку та англійську.

Під час навчання у гімназії здружився з активістами компартії Західної Білорусії і у 1926 р. вступив до нелегального Комуністичного союзу молоді. 1930 р. став членом компартії Польщі, а на другий рік увійшов до складу Литовського бюро ЦК КПЗБ. У лютому 1932 р. був заарештований польською поліцією, засуджений до двох років позбавлення волі умовно, після чого висланий з країни.

За рішенням Литовського комуністичного бюро Григулевич виїхав до Франції й поступив на навчання до парижської Вищої школи соціальних наук. У 1934 р. за пропозицією Комінтерну направлений на роботу в Ар-

гентину. Трудився продавцем радіоапаратури, страховим агентом, журналістом. Одночасно був обраний до виконкому МОПР і членом редколегії нелегального часопису “Соккоро рохо”.

Восени 1936 р. ЦК КП Аргентини направив Григулевича до Іспанії, служив ад’ютантом начальника штабу Мадридського фронту генерала Рохо. Потім працював перекладачем радянського повпредства у Мадриді.

З травня 1937 року почав співпрацювати з радянською зовнішньою розвідкою і виконувати завдання резидента НКВС в Іспанії О. Орлова-Нікольського (“Швед”). Тоді ж брав участь у придушенні Барселонського заколоту.

Наприкінці того ж року був відкликаний до Москви і після проходження відповідної розвідпідготовки направлений у Мексику для участі у ліквідації Л. Троцького. Однак, у зв’язку із втечею “Шведа” до США, повернувся в СРСР і виїхав у Мексику лише у лютому 1940 р.

Після завершення зазначеного відрядження Й. Григулевич брав участь у ліквідації агентів охоранки в Литві, забезпечуючи вихід бойовиків на об’єкти операцій.

Незабаром був виведений в якості розвідника-нелегала у Латинську Америку, де проводив активну роботу з території Аргентини, Мексики, Уругваю, Чилі, Бразилії та інших країн.

У період Великої Вітчизняної війни Григулевич керував нелегальною розвідувально-диверсійною групою в Аргентині. Поряд із добуванням інформації, у завдання групи входила організація диверсійної роботи щодо зриву постачання Німеччині стратегічної сировини з латиноамериканських країн. Загалом групою було закладено понад 150 мін, у результаті чого були потоплено багато транспортів, які направлялися до німецьких портів.

По закінченню війни Григулевич перебував на нелегальному стані у Мексиці. Там він зблизився з представниками коста-ріканського революційного руху, які перебували в еміграції і готували державний переворот. Після зміни влади у Коста-Ріке, використовуючи свої зв’язки в новому уряді, зумів створити для себе унікальне прикриття: він був призначений Надзвичайним посланни-

ком у ранзі Повноважного міністра Республіки Коста-Ріка в Італії. Одночасно був посланником при Папському престолі у Ватикані та за сумісництвом – посланником в Югославії.

На початку 1953 р. Й. Григулевича терміново відкликали до СРСР. Вище керівництво держави вирішило доручити йому ліквідацію лідера СФРЮ Йосипа Броз Тіто. Операція не відбулася з причини смерті Й. В. Сталіна.

Незабаром Григулевич звільнився з органів держбезпеки і зайнявся науковою діяльністю. Працював завідувачем сектору Інституту етнографії АН СРСР. Доктор наук (1965), член-кореспондент АН СРСР (1979). Вважався видатним фахівцем по Ватикану і латиноамериканських країнах. Очолював редколегію часопису “Суспільні науки в СРСР”. Автор багаточисельних наукових праць і монографій. Під псевдонімом Йосип Лаврецький (прізвище матері) видав у серії “ЖЗЛ” понад 20 книжок, присвячених політичним і громадським діячам Латинської Америки.

Нагороджений орденами Червоного Прапора, Червоної Зірки, Дружби народів, багатьма медалями і низкою відзнак іноземних держав.

Про нього Ю. В. Андропов говорив: “Йосип Ромуальдович Григулевич – це вершина радянської розвідки, досягти якої здатні лише ті, хто відзначений та обраний Богом”.

Китаець **Микита Іванович Лянь-Кунь** (1882–?), уродженець м. Пекіна, із службовців. На батьківщині виховувався російською місією, хрещений у православні. Закінчив Пекінський університет.

У 1917 р. приїхав до Росії, був редактором робітничої газети в м. Читі, викладав китайську мову в Інституті сходознавства при ЦВК СРСР.

Від 1922 р. до 1941 р. – викладач (доцент) китайської мови

Східного відділення (факультету) Військової академії РСЧА – Військової академії ім. М. В. Фрунзе. Викладав мову та країнознавство і в інших військових навчальних закладах, у тому числі розвідки. В 1938 р. зіграв роль посланця Золотої орди у фільмі С. Ейзенштейна “Олександр Невський”.

У кадрах Червоної армії перебував від 1922 р. до 1937 р.

Під час Великої Вітчизняної війни – викладач, потім старший викладач китайської мови Вищої розвідувальної школи РСЧА. За час педагогічної діяльності підготував майже 300 офіцерів-китаїстів. Частина з них обіймала посади викладачів у розвідшколі та Східному інституті, чимало, опанувавши китайську мову, перебували у тривахлих закордонних відрядженнях. Автор навчальних посібників і словників китайської мови.

Нагороджений орденом “Знак Пошани”.

Капітан держбезпеки **Ван Інзун** (1882–1938), за національністю китаєць, у Громадянську війну воював у партизанському загоні на Далекому Сході, а потім там само до 1925 р. служив у прикордонних військах.

У 1925–1935 рр. – радянський розвідник у Китаї. В квітні 1935 р. отримав радянське громадянство. До 1938 р. служив в органах держбезпеки Далекосхідного краю.

Заарештований 5 травня 1938-го. Помер у тюремній лікарні. Реабілітований у 1956 р.

Пак Син-Чер (псевдоніми: Микола Сергійович Синяєв, Микола Сергійович Пак-Синяєв; 1900–1938) народився у Північній Кореї в селянській сім’ї. У Червоній армії з 1920 р. Член компартії з 1927 р. Закінчив спеціальне (агентурне) відділення Курсів удосконалення керівного складу з розвідки при РУ штабу РСЧА.

У 1930–1937 рр. – помічник начальника прикордонних розвідпунктів Розвідвідділу Окремої Червонопрапорної Далекосхідної армії. Перед арештом – начальник військового складу, старший політрук.

Репресований у лютому 1938 р. Реабілітований через 20 років.

Кореєць **Сім-Дук-Рен** (1911–?) у 1929–1934 рр. перебував на партійній роботі за місцем народження в м. Ехе

(Маньчжурія), командував загonom Північно-Східної антияпонської народної армії.

Із 1934 р. в СРСР, закінчив Комуністичний університет трудящих Сходу ім. Й. В. Сталіна. Тоді ж пройшов розвідувальну підготовку, в тому числі й як радист, і через Казахстан і Сінцзян повернувся до маньчжурського міста Дайрена. Налагодив розвідувальну діяльність за допомогою розвідників Китайської Червоної армії, мав 20 інформаторів серед місцевих жителів, прикриттям для роботи слугував магазин фототоварів. Із Москвою підтримував зв'язок за допомогою рації та радянського консульства в Дайрені.

Уперше роботу його радіостанції японські спецслужби зафіксували у квітні 1943 р., а в жовтні того ж року Сім-Дук-Рена і трьох його соратників заарештували. Незважаючи на жорстокі катування, вони не видали жодних таємниць. Восени 1944 р. їх етапували до Харбіна, у японський “загін 73”, де масово проводили досліди над людьми в ході розробки бактеріологічної зброї.

Коли загинув Сім-Дун-Рен і його товариші не відомо.

Майбутній лідер КНДР **Кім Ір Сен** (уроджений Кім Сон Джу, 1912–1994) народився у с. Намрі, недалеко від Пхеньяна в сім'ї сільського вчителя. За деякими даними вони були протестантами, так як його мати походила з родини місцевого протестантського священика.

У 1920 р. сім'я Кімів перебралася до Китаю, в Маньчжурію, де Кім Сон Джу навчався в китайській школі, а незабаром став членом підпільного марксистського гуртка, створеного місцевою нелегальною організацією китайського комсомолу.

25 квітня 1932 р. Кім Ір Сен очолив збройний загін учасників антияпонського китайського партизанського руху. З 1934 р. командир взводу в 2-й партизан-

ській армії, а через два роки вже обіймав посаду очільника 6-ї дивізії, яку називали “дивізією Кім Ір Сена”.

Згідно з агентурними повідомленнями Комінтерну, станом на 1940–1941 роки, він керував бойовими діями проти японців у південно-східній Маньчжурії, займаючи посаду командувача 2-го напрямку 1-ої Об’єднаної Народної-Револьюційної армії (Об’єднаної Північно-Східної антияпонської армії).

До кінця 1940 р. японцям у результаті каральних операцій вдалося розгромити більшість значних партизанських загонів Маньчжурії. Зі спогадів Кім Ір Сена, його група перейшла радянсько-маньчжурський кордон у листопаді, а інші китайсько-корейські групи евакуювалися до СРСР дещо пізніше.

У грудні 1940 р. китайські та корейські командири партизанських загонів Маньчжурії, а також представники Далекосхідного фронту взяли участь у скликаній в м. Хабаровську таємній нараді. На заключному етапі нею керував новий начальник розвідвідділу штабу Далекосхідного фронту полковник Наум Соркін, він же одночасно й представник Комінтерну.

За підсумками наради була розгорнута база маньчжурських партизан в СРСР – Північний табір під Хабаровськом і Південний (він же “табір В”) в районі Уссурійська, де перебували бійці Кім Ір Сена.

У квітні 1941 р., згідно з мемуарами президента КНДР і свідченнями радянських офіцерів, Кім Ір Сен на чолі незначного загону успішно перетнув радянсько-маньчжурський кордон в районі Хунчуня, після чого впродовж тривалого періоду вів бойові розвідувально-диверсійні операції в Маньчжурії та Кореї.

Після консультацій з Соркіним у липні 1942 р. Кім Ір Сен був зарахований до штату РСЧА, призначений командиром 1-го стрілецького батальйону 88-ї окремої бригади, яка згодом стала підрозділом спецпризначення Головного розвідувального управління Червоної армії.

У її складі батальйон Кім Ір Сена брав участь у бойових діях під час радянсько-японської війни. Нагороджений орденом Червоного Прапора.

У жовтні 1945 р. 88-у бригаду було розформовано і до Маньчжурії відрядили групу китайців чисельністю 378 осіб. Інша група, яку складали корейці на чолі з Кім Ір Сеном, була скерована до Північної Кореї.

Автор корейської квазімарксистської державної ідеології — чучхе, Кім Ір Сен обіймав посади Голови Кабінету Міністрів КНДР від 1948 р. до 1972 р. і Президента країни з 1971 р. до самої смерті, хоча його реальна влада полягала в посаді Генерального секретаря Трудової партії Кореї. З 1953 р. маршал КНДР, з 1992-го — Генералісимум. Офіційний титул як за життя, так і після смерті: “Великий вождь Кім Ір Сен”. Після смерті оголошений “вічним президентом” Кореї.

Капітан держбезпеки **Володимир Сергійович Правдін** (він же Аббіа Ролан, Россі Франсуа; 1904–1970) народився у Великій Британії в сім’ї музиканта і композитора, громадянина Монако. Виріс у Санкт-Петербурзі. В 1920-му виїхав з батьками до Монако. Із 1922 р. працював посильним, офіціантом і бухгалтером в готелях — Монте-Карло та Марселя. 1926 р. приїхав до США, працевлаштувався офіціантом готелю у Нью-Йорку. В 1929 р. повернувся до Європи, працював адміністратором готелю “Альгамбра” в Німці.

Під час перебування на початку 1932 р. у Белграді був завербований співробітником ІНВ ОДПУ під псевдонімом “Льотчик”, виконував спеціальні завдання у Швейцарії, Франції та Мексиці. У вересні 1937 р. в Лозанні (Швейцарія) особисто брав участь у ліквідації зрадника І. Рейса-Порецького, за що був нагороджений орденом Червоного Прапора.

Тоді ж отримав радянське громадянство і паспорт на ім’я Володимира Сергійовича Правдіна. Його матері, яка залишилася за кордоном, була призначена пенсія від НКВС СРСР.

Від 1938 р. проживав у СРСР, працював випускаючим Відділу інформації на закордон ТАРС.

У 1941–1946 рр. перебував у США як оперативний працівник, з 1944-го — заступник резидента нью-йоркської резидентури НКДБ, діяв під прикриттям кореспондента-

редактора, від 1945 р. – завідувач нью-йоркським відділенням ТАРС. Із березня 1945 р. – в. о. резидента, а згодом став резидентом у Нью-Йорку. В грудні 1945 р. через зраду одного з агентів був відкликаний до Радянського Союзу.

В 1946 р. вступив до ВКП(б).

Із 1948 р. перебував на пенсії за станом здоров'я. Працював головним редактором видавництва “Іноземна література”. У травні–липні 1953 р. співробітник 9-го (розвідувально-диверсійного) відділу МВС СРСР.

Остаточно звільнений з органів держбезпеки після приходу до керівництва партією і державою М. С. Хрущова.

Активіст робітничого і комуністичного руху в Нідерландах **Антон Вінтеринк** (псевдонім Тіно; 1914–1944) очолював організації “Червона допомога”, яка була філіалом МОДР.

Завербований і навчений кадровим радянським військовим розвідником Й. Венцелем, за завданням якого створив і керував розвідувальною мережею “Хільда” на території Нідерландів (1939–1942). Група підтримувала двосторонній зв'язок із Москвою за допомогою трьох рацій. 18 серпня 1942 р. “Тіно” був заарештований зондеркомандою. Дев'ять членів групи, у яких лишилося дві рації, не були виявлені й продовжували роботу.

Гестапо намагалося використати радіопередавач Вінтеринка для радіогри з Москвою, але невдало, оскільки його соратники, яким вдалося уникнути арешту, повідомили про те, що відбулося, в Росію. Коли влітку 1943 р. німці від імені “Тіно” запросили Москву грошей і повідомили адресу комуніста, куди їх слід прислати, Росія, після деяких ухильних відповідей, закинула лже-Вінтеринку докір у тому, що адреса, яку він надіслав, належить людині, яка співпрацює з гестапо.

У травні 1944 р. Москва наказала “Тіно” припинити передачі та приєднатися до діючого руху Опору. В липні 1944-го його розстріляли в Брюссельському національному тирі.

У січні-листопаді 1921 р. Балканський сектор Реєстру-пра Польового штабу РВР Республіки – РУ штабу РСЧА очолював румун **Іон Діческу** (в СРСР Іван Йосипович Дін, 1893–1938), уродженець м. Бухареста, з робітничої сім’ї.

У 1910 р. закінчив Вище комерційне училище. Першу світову зустрів у складі румунської армії. Прапорщик, військовий кореспондент газети “Адеваруп”. Знав німецьку, французьку, італійську та іспанську мови. З політичних мотивів у 1916 р. виїхав до Росії.

У 1917 р. – співробітник газети “Правда” в Петрограді, секретар Румунського військово-революційного комітету.

В роки Громадянської війни один із організаторів збройної боротьби в Бессарабії та на півдні України проти румунських та австро-німецьких окупантів, військомом Управління формування армій Південної групи Туркестанського фронту, завідувач відділу інформації штабу Південного фронту.

Після закінчення у 1922 р. Військової академії РСЧА І. Діческу перебував на викладацькій та науковій роботі у Комуністичному університеті нацменшин Заходу, Комуністичному університеті трудящих Сходу в Москві, був заступником начальника відділу Центрального управління народно-господарського обліку Держплану СРСР.

Репресований у квітні 1937 р. Реабілітований у 1957 р.

Еміль Боднараш (1904–1976) народився на Буковині, яка на той час входила до складу Румунії, за національністю русин.

Закінчив Будапештську військову академію, служив у румунській армії, артилерійський офіцер. Вна-

слідок конфлікту з членом королівської сім'ї був відправлений до Бессарабії, де встановив контакт із комуністичним підпіллям. Взимку 1931 р. втік до СРСР і був залучений до співпраці з радянською зовнішньою розвідкою (псевдонім Цезар). Після навчання у розвідшколі в 1934 р. направлений до Румунії на нелегальну роботу, але незабаром був заарештований.

До 1942 р. відбував покарання у каторжній в'язниці Дофтана. У 1944 р. отримав завдання "підготувати" компартію Румунії до вступу в країну радянських військ. Брав участь у діяльності патріотичного підпілля і антифашистському перевороті 23 серпня 1944 р. та арешті диктатора Румунії І. Антонеску і його поплічників.

У 1947–1965 рр. обіймав посади міністра оборони і першого заступника Голови Ради Міністрів, обирався членом Політбюро ЦК компартії Румунії – Румунської робітничої партії. Після смерті Г. Георгіу-Дежа і приходу до влади Н. Чаушеску вийшов у відставку.

У 1992 р. видатний радянський вчений-атомник, академік **Ю. Б. Харитон** в інтерв'ю газеті "Известия" повідомив, що при створенні першого радянського атомного заряду вітчизняні атомники спиралися на відомості щодо американських розробок, отриманих від радянських розвідників. Серед правофлангових на цьому надзвичайно важливому напрямку розвіддіяльності радянських спецслужб були громадяни США – подружжя Коен.

Леонтина Тереза Петке (у шлюбі Коен, 1913–1992) народилася в м. Массачусетс (США) у сім'ї польських емігрантів. До 15 років навчалася в школі, потім працювала хатньою робітницею, офіціанткою, продавцем, на кондитерській фабриці, була профспілковою активісткою.

У 1936 р. вступила до лав компартії США. Зі своїм майбутнім чоловіком Моррісом Леонтина познайомилася на

антифашистському мітингу в 1937 р. У червні 1941-го вони одружилися.

Вона здогадувалася про зв'язки чоловіка з радянською розвідкою і без вагань дала згоду допомагати йому в таємній діяльності.

У 1942 р. Морріса мобілізували до американської армії і направили в Європу. Він брав участь у бойових діях проти фашистів, мав бойові нагороди. А Леонтинна у воєнні роки продовжувала активну співпрацю з радянською зовнішньою розвідкою.

У 1945 р. брала безпосередню участь в операції щодо отримання таємних документів, які стосувалися створення атомної зброї у США.

У 1949–1950 рр. Л. Коен входила до складу резидентури розвідника-нелегала Вільяма Фішера (Рудольфа Абеля). Від 1951 р. до 1954 р. перебувала в Москві, де пройшла спецпідготовку радиста-шифрувальника.

З 1955 р. разом із чоловіком працювала в Лондоні у резидентурі знаменитого радянського розвідника-нелегала Конона Молодого. За час роботи в Англії зазначена група отримала і передала в Росію значну кількість цінних документальних матеріалів, зокрема з ракетної зброї.

У січні 1961 р. в результаті зради Л. Коен було заарештовано і засуджено до 20 років тюремного ув'язнення. У 1969 р. її обміняли на агента британських спецслужб, заарештованого в СРСР, і вона прибула до Москви. В 1970-му отримала радянське громадянство.

До останніх днів життя продовжувала працювати у нелегальній розвідці: виконувала спеціальні завдання, виїздила до різних країн для організації зустрічей з агентами-нелегалами.

Нагороджена орденами Червоного Прапора, Дружби народів, медалями. 15 червня 1996 р. їй посмертно присвоєно високе звання Героя Росії.

Морріс Коен (1910–1995) народився в Нью-Йорку в сім'ї вихідців із Росії. Його батько був родом з-під Києва, а мати – уродженка м. Вільно (Вільнюс). На початку ХХ ст. сім'я Коенів емігрувала до США.

Після навчання в коледжі Морріс вступив до Колум-

бійського університету, який закінчив у 1935 р. Працював викладачем історії в середній школі. З 1936 р. – член компартії США.

Громадянська війна в Іспанії не залишила байдужим Коена, і в липні 1937 р. він поїхав туди добровольцем. Воював на боці республіканців у складі інтербригади імені Авраама Лінкольна. Отримав поранення.

У 1938 р. залучений до співпраці з радянською розвідкою. У листопаді того ж року за її завданням повернувся до США, де його використовувала нью-йоркська резидентура як агента-зв'язківця. У червні 1941 р. одружився з Леонтиною Петке, яка стала його надійною помічницею в розвідувальній роботі.

У 1942 р. покликаний до армії, брав участь у боях проти фашистських військ в Європі. Наприкінці 1945 р. демобілізувався і повернувся у Нью-Йорк. Разом із дружиною забезпечував конспіративний зв'язок із низкою найбільш цінних джерел резидентури.

На початку 1949-го подружжя Коен увійшло до складу резидентури Фішера-Абеля.

У 1951–1954 рр. перебували в Москві, де пройшли спеціальну розвідпідготовку. 1955 р. виїхали до Англії як співробітники резидентури К. Молодого. Упродовж п'яти років резидентура успішно здобувала у великій кількості досить цінну таємну документальну інформацію Адміралтейства Великої Британії та військово-морських сил НАТО.

У січні 1961 р. Коена заарештували і засудили до 20 років тюремного ув'язнення. В серпні 1969-го його обміняли на заарештованого в СРСР підданого Великої Британії, після чого виїхав до Москви. У 1970 р. отримав радянське громадянство і продовжив роботу в нелегальній розвідці.

Також, як і дружи-

на, нагороджений орденами Червоного Прапора, Дружби народів і багатьма медалями. Указом Президента Російської Федерації 20 липня 1995 р. йому посмертно присвоєне звання Героя Росії.

У шерензі перших радянських чекістів почесне місце займає угорець **Франц Владиславович Патакі** (1891–1944), уродженець м. Будапешта, із сім'ї столяра. Закінчив учительську семінарію. У 1914–1915 рр. – молодший офіцер 8-го Гонведського полку. Під час Брусилівського прориву потрапив у полон до росіян і був відправлений до табору під Красноярськом. Працював на одному із заводів, де зблизився з більшовиками. У 1918 – голова виконкому іноземних робітників при Красноярському губвиконкомі. Захоплений колчаківцями, потрапив до “ешелону смерті”, але поблизу станції Черемухово звільнений партизанами. Зі встановленням радянської влади в січні 1920 р. обраний головою ревкому в Черемуховському кам'яновугільному басейні, пізніше працював в Іркутській губернській надзвичайці. У липні 1920 р. переїхав до Москви, призначений помічником начальника контррозвідувального відділу ВНК, а потім начальником відділу по боротьбі з бандитизмом. У 1922–1923 рр. – начальник управління військ ДПУ. Від 1923 р. працював у Туркестані на відбудові та створенні текстильного виробництва, навчався на економічному факультеті Середньо-азіатського держуніверситету.

У 1924–1930 рр. обіймав посади голови ревізійної комісії ВРНГ СРСР, заступника ректора Комуністичного університету трудящих Сходу, завідувача бюро раціоналізації ЦК ВКП(б). Із 1931 р., після закінчення Академії постачання, працював у системі кінематографії керуючим трестом “Радкіно”, “Союзекран”, заступником директора товариства “Міжрабпомфільм”. Наприкінці 30-х років займався профнавчан-

ням молодих робітників, потім працював заступником директора тресту Даггаз у Дагестані.

На його наполегливе прохання у серпні 1943 р. направлений зі спеціальним завданням у тил ворога на територію Закарпатської України на чолі розвідувальної групи “Закарпатці”. Перебрався для ведення розвідроботи і підпільної антифашистської боротьби до Угорщини. В травні 1944 р. заарештований угорською контррозвідкою в Ужгороді. Страчений у м. Бороше.

Посмертно нагороджений орденом Червоного Прапора.

Теодор Степанович Маллі (1894–1938), уродженець м. Тимішоара на території теперішньої Румунії, угорець за національністю, у Першу світову війну теж служив в австро-угорській армії у званні підпоручика, 1916 р. потрапив у російський полон.

Цікаво, що після закінчення гімназії Т. Маллі навчався на філософському та богословському факультетах католицької семінарії, прийняв сан диякона, проте пізніше розстригся.

1918-го добровільно вступив до Червоної армії, у складі 1-ї бригади дивізії ім. III-го Інтернаціоналу брав участь у боях із військами Колчака, Врангеля, Махно. З 1921 р. – співробітник органів ВНК-ДПУ Криму на посадах помічника уповноваженого по боротьбі з бандитизмом, слідчого з особливо важливих справ, начальника Східного відділу.

Наприкінці 1932 р. переведений до Іноземного відділу ОДПУ на посаду помічника начальника 3-го відділення (розвідка в країнах Європи). Одразу ж був направлений у спецвідрядження до Німеччини, Австрії та Франції. У 1934 р. брав участь у Віденському повстанні, де познайомився з молодим англійським антифашистом Кімом Філбі й залучив його до розвідроботи агентом Комінтерну (пізніше один із найцінніших джерел радянської розвідки всіх часів, кавалер орденів Леніна, Червоного Прапора, Дружби народів та ін.).

Із червня 1934 р. “червоний мадяр” керує нелегальною резидентурою в Парижі, звідки одночасно організував

розвідувальну роботу в Нідерландах. У 1936 р. очолив лондонську резидентуру, скеровував діяльність знаменитої “Кембриджської п’ятірки”.

У липні 1937 р. відкликаний до СРСР. Оскільки його добре знали зрадники Й. Порецький та В. Кривицький, питання про повернення Т. Маллі на закордонну роботу було знято.

Майор держбезпеки Т. С. Маллі нагороджений нагрудним знаком ЦВК Криму, Почесною грамотою і срібним портсигаром Колегії ОДПУ, знаком “Почесний співробітник ВНК-ДПУ”.

У березні 1937 р. його заарештували за безпідставними звинуваченнями у злісному порушенні вимог конспірації, розголошенні державної таємниці, відмові від виконання наказу в бойовій обстановці.

У березні 1938 р. засуджений до розстрілу. Реабілітований 1956-го.

Майор держбезпеки **Карл Іванович Сілі (Сілі)** (1893–1937) народився у м. Коношвара (Австро-Угорщина) в сім’ї слюсаря-залізничника. За національністю угорець. У 1910 р. став студентом юридичного факультету Будапештського університету, закінчив два курси. Перебував у соціал-демократичній робітничій партії Угорщини.

Після початку Першої світової війни – доброволець австро-угорської армії, згодом молодший унтер-офіцер 3-го Босногерцеговинського піхотного полку. 1915 р. потрапив у російський полон, утримувався у таборі в Красноярьську. В квітні 1918 р. вступив до лав РКП(б) і Червоної гвардії. Через два місяці захоплений колчаківцями, проте незабаром утік і став партизаном, потім заступником військкома бригади ім. III Інтернаціоналу.

У травні 1920 р. К. Сілі переходить на роботу в чекістські органи – співробітник Особливого відділу 5-ї армії (секретар активної частини), потім Особливого відділу

Південно-Західного фронту. В подальшому на аналогічних посадах в 9-й армії та Терській надзвичайній комісії.

Із травня 1922 р. працює у центральному апараті помічником начальника відділу по боротьбі з бандитизмом Особливого відділу ВНК. Учасник ліквідації басмацтва в Середній Азії. У 1924-му – особливоуповноважений Економічного управління ОДПУ, а в 1926–1930 рр. – помічник начальника 8-го (німецького) відділення Контррозвідувального відділу ОДПУ. З 1931 р. на закордонній роботі по лінії Іноземного відділу в резидентурах у Німеччині, Австрії, Туреччині. В 1935 р. призначений начальником 1-го (нелегальна розвідка) відділення ІНВ.

Нагороджений нагрудним знаком “Почесний співробітник ВНК-ДПУ”.

21 серпня 1937 р. засуджений до вищої міри покарання за звинуваченням у шпигунстві й у той же день розстріляний. Реабілітований у 1967 р.

Герой Громадянської війни в Росії **Лайош Гавро** (в СРСР: Людвіг Матвійович Гавро; 1894–1937) народився в сім’ї робітників у м. Брашов (Австро-Угорщина). Закінчив католицьку гімназію, лісну школу при гірсько-лісовій академії в Хемніці, прискорений курс військового кавалерійського училища. Отримав звання прапорщика, був засуджений до смертної кари за розкладання армії. Проте виконання вироку відмінили, а Л. Гавро направили на фронт у складі штрафного батальйону.

Воював на Сербському та Італійському фронтах на посаді командира роти 32-го Гонведського полку проти Росії. Нагороджений Срібною медаллю і Залізним хрестом. У полон потрапив у травні 1916 р. під час Брусиловського прориву. Перебував у таборі для військовополонених в м. Саратові, де проводив антивоєнну пропаганду. Відправлений по етапу до Сибіру, але по дорозі втік.

У 1917 р. організував червоногвардійські загони з числа військовополонених, брав участь у встановленні радянської влади в Саратові.

У роки Громадянської війни командував летючим загоном, інтернаціональним батальйоном, полком на Південному та Південно-Західному фронтах. У 1920–1924 рр. командир 173-ї бригади 58-ї стрілецької дивізії Київсько-Українського ВО, був начальником інспекції Всеобучу цього ж округу.

Із травня 1924 р. в резерві при РУ штабу РСЧА, проходив підготовку для нелегальної роботи за кордоном. Знав німецьку, румунську і болгарську мови. Тоді ж направлений на розвідроботу до Болгарії, був заарештований, засуджений до смертної кари із заміною на 12 років позбавлення волі, втік із в'язниці.

У жовтні 1926 р. – жовтні 1928 р. – працював по лінії Розвідуправління генконсулом СРСР в Чугучаку, а потім Урумчі (Китай). Після повернення до Москви звільнений з РСЧА у довготермінову відпустку за неможливістю відповідного використання.

У квітні 1931 р. зарахований на службу і призначений командиром і військкомом 50-ї стрілецької дивізії Московського ВО.

1935 р. закінчив особливу групу Військової академії ім. М. В. Фрунзе. За останньою посадою командир 92-ї стрілецької дивізії Окремої Червонопрапорної Далекосхідної армії.

Кавалер двох орденів Червоного Прапора.

Репресований у липні 1937 р. Реабілітований у 1956 р.

Як й усі інші угорці, котрі згодом перейшли на службу до радянської розвідки, **Віктор Деже Кідайш** (у СРСР Віктор Пилипович, псевдоніми: Верфер, Дискус; 1897–1938) під час Першої світової війни теж потрапив у російський полон. Перебував у таборах в Дарниці, Оренбурзі, Березовці. У громадянську війну борець 1-го Омського червоногвардійського загону, воював на Байкальському фронті, полонений у білих, звідки згодом утік.

Працював на пивоварному заводі у Верхнеудинську (тепер Улан-Уде), потім стає політбійцем 1-го Інтернаціо-

нального полку в Іркутську, комісар 3-го загороджувального загону Народно-революційної армії Далекосхідної республіки.

Закінчив 2-і Московські піхотні курси. Із жовтня 1926 р. помічник начальника Особливого відділу ОДПУ, 1-го відділу Управління справами НКВМ і РВР СРСР, командир 69-го стрілецького полку в м. Харкові.

У 1925 р. закінчив військову академію ім. М. В. Фрунзе. Полковник. Спілкувався німецькою, англійською та румунською мовами.

Із 1931 р. начальник сектору 3-го відділу РУ штабу РСЧА, а в лютому 1935 р. – червні 1937 – резидент у Берліні. “З 1934 р., впродовж двох років, як його безпосередній начальник, я керую його роботою, яку він проводить у дуже важких умовах фашистського підпілля, і в цій суворій обстановці він проявив себе досить стійким і сумлінним товаришем,” – писав про В. Кідайша вже згадуваний Отто Штейнбрюк.

Репресований у серпні 1937 р. Реабілітований в 1955 р.

У 1936 р. в період оборони Мадрида загинув політінструктор Республіканської армії, член Військової ради інтербригади, радянський військовий розвідник угорець **Деже Фрід** (в СРСР: Дезидер Армінович Фрід, псевдонім Кастоланський; 1895–1936).

1914 р. його мобілізували до австро-угорської армії, служив у 15-му гонвендському полку, учасник Першої світової війни. У званні підпоручика потрапив до російського полону у Східній Галіції. Утримувався в таборі для військовополонених на станції Сретенськ Забайкальської області, брав участь в роботі соціалістичного гуртка, а в 1917–1918 рр. вів комуністичну агітацію серед військовополонених, займався організацією масових мітингів на підтримку пролетарської революції.

У квітні 1918 р. обраний членом Сибірського ЦК організації військовополонених-інтернаціоналістів. Із травня того ж року помічник начальника штабу Прибайкальського фронту, командувач Байкальської військової флотилії, помічник командувача армії. У жовтні 1918-го взятий в полон японцями. Оскільки йому вдалося дістати

англійський (австралійський) паспорт, був висланий до Австралії.

Після повернення в Росію з серпня 1920 р. до квітня 1921 р. працював завідувачем агітвідділу Приморського обкому (губкому) партії у Владивостоці, а потім літературно-видавничого підвідділу Дальбюро ЦК РКП(б). У жовтні–грудні 1921 р. Д. Фрід був представником Далекосхідної республіки в Японії, заарештований місцевою поліцією і згодом висланий з країни. В подальшому секретар уповноваженого НКЗС по Сибіру і Монголії у м. Иркутську, потім перебував у розпорядженні Далекосхідного відділу ВККІ у Москві.

В 1922 р. працював у Чехословаччині секретарем профспілок, словацьким партійним секретарем у м. Братиславі, редактором партійної газети “Мункаш” угорською мовою в Кошіце.

У 1925 р. повернувся до СРСР – референт організаційного відділу Комінтерну. Від 1929 р. до 1932 р. навчався на східному факультеті Військової академії ім. М. В. Фрунзе. Спілкувався англійською, німецькою і французькою мовами. Згодом призначений у військову розвідку, спочатку начальником сектора, а потім помічником начальника 2-го (агентурного) відділу РУ штабу РСЧА. З квітня 1935 року майор Фрід командував 157-м стрілецьким полком у м. Енгельсі, звідки й був направлений у спецвідрядження до Іспанії.

Однією із резидентур радянської військової розвідки, яка діяла в 1939–1943 рр. на території Швейцарії і здобувала цінні відомості про склад і дислокацію військ Вермахту, резерви, озброєння та втрати ворога, які стали корисними для радянського командування в період битв під Москвою, Сталінградом і на Курській дузі, керував угорський антифашист **Шандор Радо** (в СРСР – Олександр Гаврилович Радо; псевдоніми Фрідріх Кеммель, Альберт, Дора, Ігнатій Кулішер; 1899–1981), уродженець м. Будапешта, з сім’ї торговця.

У 1917 р. його покликали до австро-угорської армії, одночасно вступив на юридичний факультет Будапештського університету. Закінчив офіцерські артилерійські

курси. Служив у бюро таємних наказів артилерійського полку.

Під час революції в Угорщині у 1919 р. – картограф у штабі 6-ї дивізії угорської Червоної армії, політкомісар артилерійського дивізіону.

Після поразки Республіки емігрував до Відня, співробітник журналу “Комунізм”, організатор і керівник місцевого відділення російського інформаційного агентства РОСТА, яке поширювало в Європі інформацію про радянську Росію і передавало у її столицю відомості про ситуацію в європейських країнах. Був делегатом III конгресу Комінтерну в Москві у 1921 р.

У 1922–1924 рр. навчався у Берлінському, потім Лейпцизькому університетах, співробітник військового відділу апарату КПН.

У 1924 р. прибув до СРСР, працював картографом у Москві, завідував відділом пропаганди російського відділення міжнародної організації допомоги робітникам (МОДР), був редактором у Комісії закордонної допомоги в Москві та Всесоюзному товаристві культурних зв'язків із закордоном.

У 1925–1935 рр. керівник картографічних агентств у Берліні та Франції, одночасно співробітник Комінтерну.

1936 р., після відповідної спецпідготовки за завданням Розвідуправління Червоної армії, емігрував до Швейцарії, де до 1933 р. був співробітником резидентури, а потім її керівником.

У складі резидентури “Дора” діяло 4 агентурні групи, в яких нараховувалося 77 джерел цінних розвідданих щодо Німеччини та її збройних сил. До неї входили австрійці, англійці, євреї, німці, угорці, швейцарці, французи та представники інших національностей. Усі вони були людьми високоосвіченими і достатньо забезпеченими, спілкувалися двома-трьома іноземними мовами. Їх об'єд-

нував твердий намір не допустити німецького світового панування.

Керівництво резидентури вимагало від “Дори” значного напруження сил. Він майже щоденно зустрічався зі своїми груповодами, приймав від них повідомлення, давав різноманітні вказівки, турбувався про безпеку організації. А також особисто обробляв усі повідомлення джерел, складав інформаційні записки, сам шифрував і дешифрував усе листування з Центром.

Радо і його помічники сумлінно робили свою важку справу, хоча небезпека чекала їх на кожному кроці.

Унікальність цієї організації полягала в тому, що практично всі добровільні помічники “Дори” були чесними, порядними та безстрашними людьми. Вони працювали на радянську розвідку не за матеріальну винагороду, а в ім’я збереження людства. Основу їхнього співробітництва з СРСР Ш. Радо виклав у своїх спогадах: “У нашій швейцарській групі комуністи були в меншості. Проте усі ми – комуністи, соціалісти, просто прогресивно мислячі громадяни, незалежно від своїх політичних і релігійних поглядів, боролися за свободу своїх народів. Нас об’єднувала впевненість, що гітлеризм – це страшне зло для людства, і усі ми вірили, що силою, здатною скрушити це зло, є передусім Радянський Союз і його Збройні Сили”.

Оцінюючи роботу резидентури “Дора”, деякі фахівці говорили, що “Друга світова війна була виграна у Швейцарії”. Сам Радо таку оцінку не сприймав, стверджуючи, що війни виграють не розвідники, а солдати і полководці.

Офіційну оцінку розвідувальній діяльності резидентури Ш. Радо дало 2-ге інформаційне управління ГРУ Генштабу Червоної армії: “Група Дори мала широку мережу і солідні можливості. Вона надавала обширний матеріал із наступних питань: плани і наміри військово-політичного керівництва Німеччини та командування її збройних сил, резерви армії, перекидання військ по країнах Європи та на Східний фронт, можливості Німеччини щодо виробництва танків, літаків, артилерії, відомості про можли-

вості розв'язання Німеччиною хімічної війни проти Радянського Союзу.

На підставі деяких матеріалів Радо були складені спеціальні повідомлення для вищих урядових і військових органів СРСР”.

Після розгрому резидентури швейцарською контррозвідкою Ш. Радо вдалося емігрувати до Єгипту. Радянське консульство у Каїрі надало місцевій владі сфабриковане НКВС звинувачення Радо у вчиненні кримінального злочину і добилося його видачі. 2 серпня 1945 р. розвідника привезли до Москви і заарештували. В грудні 1946 р. Особливою нарадою при МДБ СРСР був засуджений за шпигунство на 10 років позбавлення волі.

У жовтні 1954 р. звільнений, виїхав до Будапешта. Реабілітований у червні 1956 р.

Професор, завідувач кафедри (1958–1966) університету ім. К. Маркса, з 1955 р. – керівник картографічної служби Угорщини, а з 1965 р. – періодичного інформаційного видання “Картактуль”.

Нагороджений орденами Вітчизняної війни 1-го ступеня, Дружби Народів, нагородами УНР.

Француженка **Еллі Іванівна Броніна** (справжнє прізвище: Рене Марсо; 1913–1999), уродженка Парижа, у 1930 р. Комуністичною спілкою молоді Франції була направлена на навчання до СРСР.

Із 1931 р. на службі у військовій розвідці. Пройшла розвідпідготовку і в квітні 1934 р., через Німеччину та Італію, прибула до Шанхаю як радистка нелегальної резидентури Я. Г. Броніна, який згодом став її чоловіком. Відвідала Токіо, де перевіряла рацію групи Р. Зорге. Після арешту (травень 1935) і суду над Броніним покинула Китай.

У подальшому була радисткою в Португалії та Іспанії. За участь у громадянській війні на боці Республіканської армії лейтенант

Е. Броніна нагороджена орденом Леніна. У червні 1938 р. відкликана із закордонного відрядження до СРСР.

У 1940 р. пішла з розвідки і присвятила себе медицині, 1949 р. захистила кандидатську дисертацію “Рання діагностика коронарної недостатності”.

Після арешту чоловіка радянськими спецорганами була звільнена з клініки, проживала з дітьми на випадкові заробітки. У середині 60-х років отримала персональну пенсію союзного значення. 1978 р. вийшла з лав КПРС.

Також нагороджена орденом Червоної Зірки.

Співвітчизниця Е. Броніної – уродженка французького м. Коньяк **Луїза Кларак** (в СРСР – Луїза Тібо; 1895–?) після закінчення школи стала ученицею швачки, а потім працювала кравчиною. У лавах Французької компартії з часу її заснування, через рік обрана членом федерального бюро ФКП, делегат низки конференцій і з’їзду партії в Парижі у жовтні 1922 р.

Виконувала спеціальні доручення керівництва ФКП по зв’язку між Парижем та Берліном, з 1924 р. до 1927 р. співробітниця РУ штабу РСЧА, працювала у французькій резидентурі. Коли діяльність розвідгрупи була розкрита поліцією, втекла до СРСР.

У 1927–1929 рр. – друкарка в Комінтерні, а потім виїхала на постійне місце проживання за кордон.

Чех за національністю **Адольф Степанович Шипек** (1891–1962), уродженець міста Пльзень, під час навчання у Військовій академії РСЧА був включений до “Списку осіб, які мали дані для військово-агентурної роботи” (червень 1920 р.), де про нього говорилося: “До академії отримав солідну військову освіту. Курс академії засвоїв фундаментально. Людина по-європейськи освічена, витримана і тактовна. Для спостереження військових дій у широкому масштабі і для дачі надійних висновків надзвичайно придатний”.

А. Шипек під час Першої світової війни служив у складі 1-го Сербського добровольчого корпусу австро-угорської армії. 1915 р. здався в полон росіянам в Україні. Закінчив школу прапорщиків в Одесі. Брав участь у бойовій і розвідувальній діяльності на Південно-Західному фронті.

ті. Нагороджений Георгіївським хрестом. Володів англійською, французькою, німецькою та сербською мовами.

У роки Громадянської війни в складі чехословацьких підрозділів Червоної армії воював під Одесою, Царицином і Пензою. Був ад'ютантом командира, командиром 1-го Чехословацького революційного полку, Пензенського каравального батальйону.

У грудні 1920 р. по лінії військової розвідки призначений військпредом дипломатичної місії РРФСР у Берліні, потім консулом в Афганістані. Із січня 1922 р. – начальник Розвідвідділу військ Карельського району, військпред РРФСР у Центральній російсько-фінській комісії у Фінляндії, помічник начальника РУ штабу Петроградського ВО.

Від лютого 1924 р. співробітник із особливо важливих доручень при начальникові РУ штабу РСЧА, одночасно у 1925–1926 рр. начальник КУКС (Курсів удосконалення керівного складу) з розвідки.

З вересня 1927 р. зарахований в резерв із відрядженням у розпорядження Держплану, а потім Наркомату важкої промисловості СРСР. По лінії РУ штабу РСЧА і Наркомату зовнішньої торгівлі працював у торгпредстві СРСР в Італії.

Репресований у 1933 р., 21 січня засуджений до 5 років виправних робіт. Реабілітований у грудні 1955 р.

Після звільнення з місць позбавлення волі працював у Краснопресненському трамвайному депо в Москві.

Нагороджений орденом Червоного Прапора.

Уродженець м. Праги **Бедржик Ян Бієхал** (1890–?) під час Першої світової війни став військовим інвалідом. У 1918 р. закінчив Празький університет і отримав звання доктора філософії.

До 1939 р. викладав чеську мову в середній школі, працював на заводі, був представником декількох іноземних фірм у Чехословаччині. Одночасно співпрацював із радянською військовою розвідкою.

Після окупації ЧСР отримав пропозицію перейти на військову службу в апарат чехословацької військової розвідки (2-й відділ Головного штабу Міністерства націо-

нальної оборони), штаб-квартира якого знаходилася тоді в Лондоні, де облаштувався й уряд країни в екзилі. Біехал повідомив про це Москву. Операцією щодо його виводу в Париж, а потім Лондон та організацію зв'язку з ним, а також відповідною підготовкою займалися у Радянському Союзі в 1939–1940 рр.: начальник РУ РСЧА, генерал-майор авіації, Герой Радянського Союзу Іван Проскуров і старший помічник начальника 1-го відділення 3-го відділу капітан Марія Полякова, одна з небагатьох жінок-розвідниць, удостоєна ордена Леніна.

У 1940–1945 рр. Б. Біехал служив поручиком закордонної чехословацької армії у Франції та Англії, архіваріусом 2-го відділу і всього Міністерства національної оборони ЧСР у Лондоні. Разом із ним знаходилася його дружина, яка виконувала функції радистки. Увесь цей період до Москви надходила цінна інформація.

Із червня 1945 р. подружжя Біехал проживали в Чехословаччині. Він працював завідувачем експортного відділу, відповідальним секретарем Економічної групи паперової промисловості, генеральним директором торгового товариства “Панко”, промисловим директором Крайового підприємства оптової торгівлі “Ліберець”. У 1948–1949 рр. один із організаторів чехословацької зовнішньої розвідки.

Безпідставно репресований у 1952 р. і через два роки засуджений до 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1959 р.

Нагороджений радянським орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, Чеським військовим хрестом, Орденом праці ЧСР.

Встановлення радянської влади в Прибалтиці застало там двох співробітників чехословацьких фірм, які прибули туди з торговими справами. Один із них **Антонін Кос** (1914–1942), уродженець м. Лужице, з робітничої сім'ї. Закінчив торговельну академію і аспірантський курс офіцерів запасу. Працював чиновником в Легнобанку, а потім на фірмі “Батя” в м. Зліне.

Стосовно іншого – **Зденека Богуслава** жодні біографічні відомості відсутні.

У серпні 1940 р. вони за власним бажанням стали служити в Розвідуправлінні Червоної армії. Жовтень-листопад були присвячені прискореній розвідпідготовці, а в грудні Богуслав і Кос повернулися на батьківщину. Незабаром їхня мережа охоплювала Південну Моравію, а також окремі інші райони країни. Зв'язок із Центром підтримували через резидента радянської розвідки у Чехословаччині “Рудольфа” (Л. Мохов-Михайлов) і за допомогою радіо. Проте з початком війни Антонін і Зденек втратили можливість передавати до Москви свою інформацію. Зв'язок було налагоджено влітку 1941 р. за допомогою рації групи парашутистів, що висадилися в Чехословаччині. Але серед останніх виявився зрадник, завдяки якому поліція у жовтні того ж року заарештувала Антоніна Коса. Добитися гестапо від нього нічого не вдалося. У травні 1942-го він був страчений в Маутхаузені. Посмертно нагороджений “Чеським військовим хрестом 1939”. З. Богуслава заарештували у квітні 1944 р., також був в'язнем Маутхаузена, але дожив до перемоги.

Трохи більше року працювали з “Рудольфом” п'ять чехословацьких льотчиків, які були інтерновані до СРСР й пройшли там спеціальну розвідувальну підготовку. Назвемо їхні прізвища і короткі біографічні довідки. **Радислав Селуцький** (псевдонім Лис), 1904 р. н., уродженець м. Київ, пілот транспортного літака, потім в армії – льотчик-винищувач; **Ярослав Лонек** (псевдонім Лер), інші відомості відсутні; **Ян Віцпалек** (псевдонім Тереза), 1905 р. н., уродженець м. Табор, сержант Чехословацької армії, льотчик-винищувач; **Владислав Бобак** (псевдонім Бредов), 1912 р. н., уродженець м. Горні Льготе, працював офіціантом, займався авіаспортом, 1938 р. мобілізований до чехословацької армії; **Мирослав Хула** (псевдонім Чан), 1915 р. н., уродженець Хлубочець у Опаве, бортрадист, військовий льотчик – пілот легкого бомбардувальника.

У січні 1940 р. зазначені розвідники нелегально прибули на батьківщину. За допомогою друзів і знайомих створили широке коло джерел і встановили зв'язок з декількома групами Руху Опору. Кожний з них працював самостійно зі своїми людьми у Празі, Брно, Пльзені, Остраві,

Пардубіце та інших містах і районах країни. Але рація у них була одна, на ній працював “Бредов”. Основу даних, які передавала п’ятірка, становили відомості про військово-повітряні сили та авіаційну промисловість. Як й інші розвідгрупи, пілоти повідомили в СРСР у 1940–1941 рр. про наближення війни... Але в групу вдалося впровадитися поліцейському агентові. В результаті вся п’ятірка була заарештована в березні 1941-го, а разом з ними ще 125 патріотів. У 1942–1943 рр. по цій справі було страчено 58 осіб, у тому числі Седуцький, Бобак, Хула, Лонек і Віцпалек.

Із жовтня 1940 р. до листопада 1941 р. на території Словаччини діяла розвідувальна група **Василя Капішовського** (1914–2000), уродженця Чехословаччини, українця за національністю. Як і льотчики, він був інтернований до СРСР у складі чехословацького легіону на чолі з підполковником Л. Свободою, який воював із німцями на боці Польщі.

Спеціальний курс навчання Капішовський пройшов у м. Суздалі у Спасо-Єфимовському монастирі, отримав оперативний псевдонім “Клуженко” і був перекинутий до Словаччини. На батьківщині працевлаштувався помічником вчителя в школі. Незабаром виїхав до Братислави й вийшов на зв’язок з резидентом “Фрицем” (співробітник радянського торгпредства).

З цього моменту він регулярно передавав своєму керівникові відомості про пересування німецьких військових ешелонів і транспорту на схід, про дислокацію і озброєння гітлерівців у Східній Словаччині. Після нападу Німеччини на Радянський Союз “Клуженко” змонтував рацію, отриману раніше від резидента і підтримував зв’язок уже безпосередньо з Москвою. У жовтні 1941 р. його мобілізували на службу до словацької армії і у званні підпоручика направили служити в гарнізонну комендатуру м. Мартін. Незаба-

ром до нього прибув кур'єр із радянського боку, який виявився зрадником. У листопаді Капішовського та деяких його соратників заарештували і засудили до 15 років в'язниці. Він пережив війну, з 1945 р. перебував на партійній і викладацькій роботі в Словаччині, обирався депутатом Національних зборів, членом президії Федеральних зборів ЧРСР. Кандидат юридичних наук.

Майор чехословацької армії **Рудольф Єдлічка** (відомий також як Йозеф Едлічка; псевдонім Руді), співробітником радянської військової розвідки став у 1937 р. Окрім зв'язку з її празьким резидентом Л. Моховим (Михайловим), мав прямий вихід на Центр. Інформацію отримував від значної кількості джерел, у тому числі від членів однієї з найбільших організацій чехословацького неокомуністичного Руху УВОД. У своїй телеграмі президенту Е. Бенешу до Лондона в липні 1940 р. ця організація назвала Єдлічку “наш майор, хороший чех на їх службі”.

Заарештований 8 жовтня 1941 р., його група тоді ж була розгромлена гестапо.

Випускник Вищої гірничої школи в чехословацькому місті Пржібрамі **Сватошук Рада** (1903–1952) з 1928 р. працював інженером, асистентом Школи гірничої справи на шахтах в Оставі (Чехословаччина), а також радянському Донбасі та в Туреччині, а потім у софійському філіалі концерну “Банська” в Болгарії.

У 1939–1941 рр. – один із керівників групи “Болгарський опір”, у складі якої були чехи, словаки та болгари. Інформацію, що стосувалася головним чином військової промисловості, її учасники передавали до Лондона та радянській розвідці через Болгарію (група генерала Володимира Заїмова).

Із початком війни проживав у Туреччині та Ірані, в 1943–1945 рр. майор С. Рада воював у складі 1-го армійського Чехословацького корпусу на радянсько-німецькому фронті.

Від 1945 р. генеральний директор народного підприємства “Чехословацькі шахти”, заступник міністра промисловості ЧРСР. Був членом постійної міжурядової радянсько-чехословацької комісії з добування урану.

Покінчив життя самогубством у своєму домі в Празі за невстановлених обставин.

Нагороджений орденом Червоної Зірки (СРСР), орденами Білого Лева і Героя Праці (ЧРСП).

У 1920–1921 рр. успішно проходив службу і виконував завдання Реєструпу Польового штабу РВР Республіки швед **Ейольф Георгійович Матсон** (Маттсон, псевдонім Ігнеус, 1897–1965), син банкіра з фінського міста Сауво. За деякими відомостями у цей період він входив до складу делегації Всеросійської центральної ради споживчих товариств на чолі з Л. Б. Красіним, яка перебувала в Данії та Англії, де здобув низку цінної розвідінформації. Начальник оперативного (агентурного) відділення Реєструпу О. П. Аппен подав про нього такий відгук: “він повністю готовий до серйозної таємної роботи”. Спілкувався німецькою, фінською та англійською мовами.

Відомо, що під час Громадянської війни Е. Матсон, який у грудні 1918 р. закінчив 2-гі піхотні Московські командні курси, воював командиром взводу, роти, батальйону та полку на Мурманському фронті.

У 1922 р. закінчив Військову академію РСЧА і отримав призначення командиром 2-го прикордонного батальйону, а згодом заступником начальника прикордонних військ у Карелії. У подальшому командував окремим Карельським егерським батальйоном, служив у Новгороді начальником штабу 48-ї дивізії, командував 10-ю дивізією в Сталінграді, був керівником загальної тактики і начальником групи Військової академії ім. М. В. Фрунзе.

Репресований у травні 1936 р., засуджений до 10 років ВТТ, відбував покарання у Москві, Орлі, Караганді. Від 1946 р. до 1951 р. перебував на спецпоселенні – начальник відділу Норильського комбінату. Реабілітований у 1957-му. Поновлений у військовому званні полковника. Проживав у

м. Краснокамську Пермської області, працював інженером на нафтопромислах, був головою міської федерації шахів.

Кавалер ордена Червоного Прапора.

У 1935 р. 50-літній (!) **Артур Олександрович Адамс** (псевдонім Ахілл; 1885–1969), швед за національністю, був зарахований на службу в Розвідувальне управління Червоної армії.

Він народився у шведському місті Ескільстуні. Його батько був шведом, інженером-мукомелом, мати росіянка, вчителька, родом із Петербурга, мала єврейське коріння. Після смерті батька у 1890 р., мати з трьома синами повернулася на батьківщину, де через п'ять років померла. 10-річного Артура виховували родичі по материнській лінії. У 1899 р. вступив до школи морських механіків при Мінних класах Балтійського флоту у Кронштадті. Тоді ж розпочалася його революційна робота – він стає членом марксистського гуртка, виконує окремі доручення осередку РСДРП.

Після закінчення школи Адамс працював у Миколаєві, потім у Херсоні. В серпні 1904 р. був вперше заарештований та жорстоко побитий, після чого на все життя в нього залишився пошкодженим хребет. Провів у в'язниці 13 місяців, у 1905 р. засуджений до вічного поселення, яке через неповноліття замінено на 6 років фортеці.

Але в жовтні 1905-го звільнений за амністією і знову включився у революційну діяльність. У січні 1909 р. після довгих поневірянь потрапив до Канади, де в м. Торонто закінчив університет.

Від 1916 р. А. Адамс служив у американській армії, закінчив курси офіцерів резерву і отримав звання майора.

1919-го почав працювати в представництві РРФСР, відомому як “Місія Мартенса”, завідувачем технічного відділу. Коли у 1921 р.

місію було відкликано, з деякими іншими працівниками та дружиною, яка була донькою професора філософії Бостонського університету, виїхав до Росії.

У Радянському Союзі він став відомим організатором виробництва, обіймав високі посади в промисловості: був директором автомобільного заводу “АМО”, на базі якого незабаром створили знаменитий ЗІЛ, головним інженером з авіамоторобудування на сталеварному заводі “Більшовик” у Ленінграді, членом правління Авіатресту тощо. З 1925 р. Артур Адамс – заступник начальника Головного управління авіапромисловості СРСР. На цій посаді він пропрацював 10 років, відповідав за постачання галузі імпортним обладнанням і матеріалами, часто бував за кордоном. Тоді на нього й звернули увагу фахівці з Розвідуправління штабу РСЧА.

Після нетривалого навчання “Ахілла” направили на нелегальну роботу до США. За короткий термін зумів легалізуватися, створив власну фірму і паралельно агентурну мережу з понад 20 фахівців різних військово-промислових підприємств США. Уже через декілька місяців до Москви стала надходити цінна науково-технічна інформація.

Проте в 1938 р. його раптово відкликали до СРСР, де за наклепом уже була заведена справа. Допоміг випадок – самого наклепника заарештували раніше Адамса, а керівництво військової розвідки стало на захист цінного співробітника. У 1939-му його знову повертають до США, де створена ним розвідмережа до того часу майже повністю була втрачена через бездарну роботу нового резидента.

Артур Адамс став одним із перших радянських розвідників, які отримали відомості про американський атомний проект й приступили до його розвідувальної розробки. Він підтвердив свій високий клас розвідника і в лютому 1941 р. завербував видатного американського вченого “Келепа” (інформація щодо його особистості не розкрита до наших днів; американські спецслужби довго намагалися, але так і не змогли його встановити). Через певний час до Москви надійшли 2500 сторінок закритих матеріалів із зазначеної проблематики. Всього за 1944 р.

“Ахілл” відправив понад 5 тис. аркушів таємних документів, а в загальній кількості впродовж двох років – понад 10 тис. аркушів і десятки зразків збройних урану, плутонію, берилію, важкої води та інших матеріалів.

Завдяки ретельній роботі з агентурою досяг видатного для резидента результату – всі його джерела не мали провалів. Відомо, що окремі з них безпосередньо працювали в Лос-Аламосі, в цьому “свята святих” атомного проекту, на забезпечення безпеки якого американці витратили сил і засобів більше, ніж на всю роботу проти Німеччини в роки Другої світової війни.

У 1945 р. Адамс потрапив у поле зору ФБР. Тому він певний час вів звичайний спосіб життя, не проводив зустрічей з агентурою, а в один із вечорів, вийшовши на вулицю на прогулянку з псом, просто зник. На його пошуки була кинута краща агентура, взяті під контроль всі шляхи виїзду з країни, але безуспішно. Розуміючи, що покинути США навряд чи вдасться, “Ахілл” близько року жив у підпіллі. Й лише у 1946 р. нелегально повернувся до СРСР.

Тоді ж йому присвоїли військове звання “інженер-полковник” (очевидно, згадали про його інженерну освіту і досвід господарської роботи). У 1946–1948 рр. він працював у центральному апараті ГРУ, потім, під час чергової “чистки” органів і держапарату від “безродних космополітів”, керівництво поспішно звільнило у відставку одного з кращих радянських розвідників.

На пенсії А. О. Адамс довгий час працював політичним оглядачем ТАРС.

У 1999 р. йому посмертно присвоєно звання Героя Росії.

У 1941–1944 рр. на території Швеції активно працювала нелегальна група радянської військової розвідки, очолювана колишнім капітаном 1-го рангу російського царського флоту та військово-морським агентом у Швеції, Норвегії і Данії Володимиром Сташевським (псевдонім Адмірал). Його резидентура займалася збором відомостей про фашистську Німеччину і війська вермахту, які дислокувалися у скандинавських країнах. Зв’язок із

центром підтримували за допомогою рації, на якій працювала **Сігне Еліда Еріксон** (1911–?), уродженка Швеції, за професією “кравчиня на хаті”.

Вона була членом комуністичної партії Швеції і за вказівкою Комінтерну в 1941 р. пройшла навчання на курсах радистів у Радянському Союзі й була направлена в розпорядження РУ штабу РСЧА.

Резидент “Адмірал” ніколи не зустрічався з “Акмою” і не знав про її існування. Відомості, які він та його джерела отримували, передавалися “Акмі” через співробітника радянського торгового представництва в Швеції Я. Князева, який допомагав головному резиденту військової розвідки в цій країні М. Нікітушову. Таким чином “Адмірал” і “Акма” не мали особистих контактів.

Приблизно 14–15 серпня 1942 р. Сігне Еріксон та її чоловіка, який не був пов’язаний з розвідувальною роботою дружини, заарештували і засудили шведським судом до двох з половиною років в’язниці.

Відомостей про їхню подальшу долю немає.

У ніч з 20 на 21 серпня 1937 р. в одній з камер внутрішньої в’язниці на Луб’янці очікував розстрілу колишній начальник зовнішньої розвідки НКВС, заступник начальника військової розвідки, “гроссмейстер” радянських спецслужб **Артур Христіанович Артузов** (Фраучі Артур-Євген-Леонід; 1891–1937). На час вступу в органи держбезпеки А. Х. Артузов залишався громадянином Швейцарської конфедерації.

Його розстріляли як зрадника і змовника, звинуваченого у співробітництві з чотирма розвідками світу. Але й після страти чекіста задумані та блискуче проведені ним операції “Трест”, “Синдикат-2”, “Тарантелла” в усі часи вивчали як класичні не тільки в закритих навчальних закладах НКВС-КДБ, але й іноземних спецслужб, бо за своїм оператив-

ним мистецтвом А. Артузов не мав собі рівних серед розвідників усього світу.

Він народився у с. Устиново Каширського повіту Тверської губернії в сім'ї швейцарського сировара італійського походження, який емігрував до Росії. Мати була латвійкою.

1909 р. закінчив із золотою медаллю Новгородську чоловічу класичну гімназію і вступив на металургійний факультет Петербурзького політехнічного інституту.

У серпні–грудні 1917 р. працював інженером-проектувальником у Технічному бюро під керівництвом відомого російського вченого-металурга В. Ю. Грум-Гржимайло.

Із грудня 1917 р. до жовтня 1918 р. обіймав посади секретаря Комісії по демобілізації старої армії (тоді ж прийняв псевдонім Артузов), секретаря Ревізійної комісії Наркомату з військових справ РРФСР, секретаря Комісії по встановленню радянської влади у Північних губерніях; очолював загін підривників у тилу ворога, був інспектором постачання Північно-Східної ділянки Східного фронту, а потім головою Військово-інформаційного бюро Московського військового округу.

У листопаді 1918 р. призначений комісаром і начальником Активної частини Військового контролю (контррозвідки) РВРР. У подальшому на керівній роботі в органах військової контррозвідки, з липня 1921 р. – заступник начальника Особливого відділу ВНК–ДПУ. Через рік стає на чолі Контррозвідувального відділу СОУ (секретно-оперативне управління) ДПУ–ОДПУ.

Обіймаючи посаду керівника радянської контррозвідки, Артузов брав безпосередню участь у розробці та проведенні багатьох відповідальних заходів по боротьбі з білою еміграцією і шпигунством, у тому числі – з ліквідації змови Великого князя Миколи Миколайовича, вже згадуваних операцій “Трест”, “Синдикат-2”, які призвели до арешту Б. Савінкова і розкладанню його терористичної організації, а також затриманню на території СРСР відомого англійського розвідника Сіднея Рейлі.

З 12 січня 1930 р. – заступник начальника, а з 1 серпня 1931 р. – начальник ІНВ й член Колегії ОДПУ, одночасно

з 26 травня 1934 р. – заступник начальника Розвідупру РСЧА. Саме в цей час радянська розвідка значно активізувала роботу по спецслужбах Німеччини, США, Англії, Франції та інших країн. За кордон були скеровані такі видатні розвідники як Борис Берман, Олександр Добров, Василь Зарубін, Федір Парпаров, Борис Базаров, Арнольд Дейч, Ян Черняк, Леопольд Треппер та інші.

У травні 1935 р. звільнений з посади начальника ІНВ і зарахований в особливий резерв НКВС, а в січні 1937 р. відсторонений від роботи у Розвідуправлінні Червоної армії та призначений на посаду наукового співробітника 8-го відділу (Обліково-реєстраційний) ГУДБ НКВС СРСР (на правах помічника начальника відділу).

21 серпня 1937 р. так звана “трійка” заочно винесла вирок – розстріляти корпусного комісара А. Х. Артузова та ще шістьох колишніх чекістів, серед яких були видатні розвідники Б. Гордон, Ф. Карін, О. Штейнбрюк та ін. Деяко пізніше родичам Артура Христіановича була видана фальшива довідка про те, що він буцімто помер у місцях позбавлення волі 12 липня 1943 р. Реабілітований у квітні 1956 р.

Нагороджений орденом Червоного Прапора, двома знаками Почесного співробітника ВНК-ДПУ, іменною зброєю.

Швейцарець **Отто Пюнтер** (псевдонім Панбо; 1900–1988) народився в м. Берні у сім’ї торговця. Отримавши відповідну освіту в Німеччині, займався комерційною діяльністю на батьківщині, потім став службовцем в одному з банків.

У 1927–1953 рр. – працівник інформаційних агентств “Рес Публіка” та “Інеа”, які потім очолював, кореспондент соціал-демократичної преси в Бундесхаусі, де на той час облаштувався уряд і парламент республіки.

Із 1930 р. – співробітник радянської військової розвідки у Швейцарії, один із головних ін-

форматорів нелегальної резидентури і керівник групи агентів, працював з резидентами – Леонідом Ануловим (“Костя”) і з Ш. Радо (“Дора”). Отримував цінні розвідвідомості завдяки своїм широким зв’язкам у журналістських, дипломатичних і урядових колах. Здобута ним інформація стосувалася, зокрема, військових аспектів діяльності Німеччини, Італії та ситуації в Іспанії.

У 1956–1965 рр. О. Пюнтер був начальником Інформаційного відділу Швейцарської радіомовної компанії, певний час працював народним суддею.

Македонець **Павло Поцев Шатев** (“Штіле”, “Коста”, 1882–1950), уродженець м. Кратово в Македонії, брав активну участь у революційному та національному визвольному русі, за що відбував покарання (1903–1908 рр.) у турецькій в’язниці.

У 1921–1923 рр. співробітник радянської розвідгрупи Бориса Базарова (справжнє прізвище Шпак) в Болгарії, активний діяч масонського руху.

Від 1924 р. проживав у Стамбулі та Відні, поряд із революційною діяльністю підтримував зв’язок із радянською зовнішньою розвідкою, у тому числі через її резидента, лікаря за фахом Ефроїма Гольденштейна. Один із засновників Внутрішньої македонської революційної організації (об’єднаної). У листопаді 1927 р. запрошений до Москви на святкування 10-річчя Жовтневої революції, де, ймовірно, пройшов нетривалу розвідпідготовку.

З 1931 р. проживав у Софії, займався адвокатською практикою. У 1940–1941 рр. очолював розвідгрупу радянської військової розвідки, передавав важливу військову і політичну інформацію.

Зарештований 30 жовтня 1941 р., відправлений до концтабору “Кристо Поле”. Засуджений у справі нелегального ЦК БКП до 15 років ув’язнення. Звільнений під час збройного повстання 8 вересня 1944 р.

У 1945–1949 рр. П. Шатов був міністром юстиції, першим заступником Голови Президії Народного зібрання Македонської народної республіки у складі Югославії.

У 1949 р., у період розриву стосунків між СРСР і Югославією, репресований, перебував під домашнім арештом.

Серб Мілош Брашич (псевдоніми Міша, Джин; 1904–?), журналіст за освітою, у 1935–1938 рр. працював редактором газети “Час” у Белграді, а також співпрацював з пресою патріарха Варнави, був кореспондентом агентства “United Press”.

У радянській військовій розвідці служив із 1934 р., очолював розвідувальний пункт “Павлодар” у Белграді. До встановлення дипломатичних стосунків із СРСР (червень 1940 р.) підтримував зв’язок із Москвою через Софію. Потім контактував із радянськими військовими аташе у Югославії генерал-майором О. Самохіним та його помічником полковником М. Масловим, кореспондентом ТАРС В. Григор’євим. Від них у квітні 1941 р. отримав рацію, шифри і розклад роботи. Передавав військову і політичну інформацію.

Незабаром був заарештований гестапо, але після втручання єпископа Сербської православної церкви Миколи (Велімировича) звільнений із в’язниці Кральєво.

У 1948 р. заарештований вже службою держбезпеки Югославії. Упродовж двох років перебував під слідством і, без суду, за звинуваченням у “наклепі на партію та уряд” країни відправлений до табору “Голі-Оток”, де провів п’ять років.

Подальша його доля невідома.

Член компартії Югославії з 1930 р. **Периша Костіч** (1912–?) з юних років працював механіком на цукровій фабриці, брав активну участь у революційному русі. Постійно переслідувався поліцією, у зв’язку з чим покинув країну. З Болгарії його вислали і він поїхав до Греції, де працював на будівництві каналу в Солоніках. Потім став політпрацівником в емігрантських організаціях югославських та угорських комуністів у Стамбулі. Після провалу

перебрався до Ірану, де від 1934 р. почав співпрацювати з ІНВ ОДПУ.

На початку 1935 р. прибув на навчання до Москви, отримав диверсійну підготовку і звання лейтенанта. У 1936–1939 рр. – учасник громадянської війни в Іспанії. Організовував охорону зброї на радянських кораблях, працював на військовій фабриці в Альбасенті – відправляв на фронт відремонтовану зброю, а звіди забирав пошкоджену, викладав на офіцерських курсах. Коли надійшов наказ залишити Іспанію, Костіч допомагав в евакуації радянських швидкострільних гармат. Потім на одному з кораблів прибув до Одеси.

У 1939–1941 рр. працював нелегалом в Ірані, де допомагав місцевим комуністам. З 1942 р. воював у лавах Червоної армії, під Сталінградом отримав поранення. У 1943–1944 рр. знову направлений в Іран, де брав участь у боротьбі з німецькими диверсантами та підготовці Тегеранської конференції. Завдяки його старим зв'язкам вдалося ліквідувати п'ятьох німецьких снайперів.

Від 1944 р. проживав у Югославії.

Керівником балканського центру радянської військової розвідки в Югославії, розташованого у м. Загребі, в 1940–1942 рр. був **Іван Сребреняк** (“Антон”, “Доктор”, “Іванич”). Він, незважаючи на те, що кадровим співробітником РУ штабу РСЧА став тільки у 1932 р., мав значний розвідувальний досвід: працював у Маньчжурії, Бельгії, Франції та Іспанії. У 1936 р. очолював радянський розвідцентр у Парижі. При цьому Сребреняк від 1932 до 1936 р. перебував у розпорядженні НКВС СРСР і, вочевидь, виконував завдання по лінії його Іноземного відділу. Про це, зокрема, йдеться у довідці, складеній стосовно нього співробітниками центрального апарату Розвідупру, яка датована 1942 р. Був нагороджений орденом Червоного Прапора.

У 1939 р. він перебував у Белграді, підтримував зв'язок з ЦК КПЮ, після окупації Югославії перебрався до Загреба. Також було відомо, що у 1940–1941 рр. він створив значну диверсійну мережу в багатьох містах Югославії. Заарештований у лютому 1942-го і тоді ж страчений.

Після арешту І. Сребреняка розвідцентр очолив **Іван Крайчич** (Стево, Доктор; 1906–1986). Він народився в с. Поляне (Австро-Угорщина) у великій і бідній сім'ї. За національністю сербо-хорват. Не маючи коштів на навчання, у 1925 р. пішов працювати на шахту, де приєднався до молодіжного робітничого руху. У 1927-му покликаний на військову службу, служив у Головній мотоколоні в Белграді.

Після демобілізації у 1928 р. влаштувався на роботу в Югославські залізничні дороги. У тому ж році познайомився з Йосипом Броз Тіто, який тоді був секретарем місцевого комітету КПЮ в Загребі.

У 1931 р. прийнятий до Спілки комуністичної молоді Югославії. На початку 1933 р. Крайчича було заарештовано, але через 20 днів його відпустили за недостатністю доказів. Завдяки стійкості, проявленій у поліції, одразу після звільнення його прийняли до компартії Югославії.

Від 1934 р. – член місцевого комітету КПЮ у Загребі, а з 1935-го – член Покраїнського комітету партії по Хорватії.

У 1936 р. І. Крайчич відбуває на навчання до Радянського Союзу, але з початком громадянської війни в Іспанії виїжджає на Піренейський півострів, воював у складі батальйону “Чапаєв” 13-ї інтернаціональної бригади, мав звання капітана.

Після падіння Іспанської республіки, Крайчич з іншими югославськими добровольцями потрапив до французького табору. Згодом, завдяки партійним зв'язкам, з чужим паспортом залишив табір і повернувся до Югославії. У Загребі знову працює на залізниці, обраний до складу ЦК Компартії Хорватії.

І. Крайчич очолював центр до звільнення Югославії від німецьких окупантів. Після війни був міністром вну-

трішніх справ Хорватії, до 1967 р. – Головою Народної скупщини Хорватії. Генерал-лейтенант, Народний Герой Югославії.

Разом з Сребреняком у розвідцентрі працював **Матія Відакович** (“Роман”), 1907 р. н., хорват, учасник громадянської війни в Іспанії. 1939 р. він пройшов розвідувальну підготовку в СРСР і у 1940 р. направлений до Югославії. У червні 1941 р. від Тіто на адресу радянського командування надійшло повідомлення, що при випробуванні порохового пристрою “Роман” був важко поранений і потрапив до рук гестапо.

Керівником великої розвідгрупи у Белграді в 1940–1941 рр. був **Мустафа Голубіч** (1891-1941, псевдоніми: Ісмет, Кларич, Костич, Фелікс та інші), младобоснієць, учасник замаху на ерцгерцога Франца Фердинанда в 1914 році, активний діяч революційного руху в багатьох країнах Європи.

Від 1923 р. – один із резидентів ІНВ у Відні, наприкінці 1926 р. – початку 1927 р. також працював у нелегальному апараті Компартії Югославії. Із січня 1930 р. – в Москві, а у вересні 1931-го перейшов на роботу в оргвідділ Комінтерну інструктором зі спецроботи. За три роки служби на новому місці (він також рахувався в кадрах військової розвідки) встиг попрацювати в Греції, Німеччині та Франції. Так, у Німеччині разом із Генрі Рабінсоном під керівництвом Броніслава Бортновського брав участь в операції зі створення розвідувально-диверсійних резидентур у низці центрально- і східноєвропейських країн. Їх планувалося активізувати у випадку, якщо останні нападуть на Радянський Союз. 1934 р. Голубіч “повернувся у військову розвідку і як нелегал декілька років провів у Франції та США”.

Заарештований гестапо 7 червня 1941 р. у Белграді, а 26 червня, через три тижні катувань, розстріляний.

Соціологічний портрет громадян інших держав, залучених до роботи радянських розвідорганів

140 персонажів книги за національною ознакою розподіляються наступним чином: німці – 24, поляки – 23, євреї 19, болгари – 16, чехи – 11, громадяни колишньої Югославії – 9, угорці – 6, австрійці – 4, італійці, корейці та шведи – по 3, громадяни США, китайці, французи, піддані Швейцарії – по 2, англійці, датчани, іспанці, караїми, румуни, русини, українці, фіни, японці, громадяни Нідерландів, піддані Монако – по 1. Із них 126 – чоловіки і 14 жінок.

Враховуючи, що стосовно чехів Богуслава і Лонека біографічні дані відсутні, подальший соціологічний портрет буде стосуватися 138 осіб.

Пролетарське походження серед розвідників-іноземців домінує. До робітничого класу належали 48 осіб. У селянських сім'ях народилися 26, з числа службовців – 25. 6 осіб були вихідцями із родин торговців, по 3 – військовослужбовців і дворян. До духовного стану належали 2 особи (Попов і Кіппенбергер). Батько Бородіна був професійним революціонером, Цайссера – жандармським вахмістром, Матсон народився в сім'ї банкіра, Правдін – “композитора і музиканта”. Соціальне походження 21 особи невідоме.

Серед зазначених розвідників найстаршим за віком (1879 р. н.) був Уншліхт. З числа “стариків” можна відзначити Лян-Куня і Ван Іздуна (1882 р. н.), Сільву (1887 р. н.), Попова (1888 р. н.), Мольтке (1889 р. н.). 75 осіб народилися у ХІХ столітті, 63 – у ХХ-му. Серед “молодої гвардії” – Колесников, 1922 р. н., Р. Гуче, 1917 р. н., Хула, 1915 р. н., Вінтерник, Капішовський, Кос, Кропф, 1914 р. н.

Зі згаданих розвідників вищу освіту мали 76 осіб, у т. ч.

25 закінчили в СРСР вищі військові заклади, 49 – отримали середню освіту, троє – неповну середню, стосовно 13 відомості відсутні.

99 – з'явилися на світ у містах, 29 – у невеликих містечках і селах; місце народження 10-х не встановлене.

Чимало розвідників прийшли на роботу у внутрішню і військову розвідку в перші роки існування радянської влади. Серед них – Артузов у 1918-му, Бодесько-Міхалі, Залевська, Логановський, Матсон, Патакі в 1920 р., Баранський, Боев, Бортновський, Будкевич, Діческу, Димма, Пілляр, Уманський, Уншліхт, Шталь, Штейнбрюк, М. Штерн – у 1921 р. Переважна маса зарахованих на службу – 1922–1939 рр. Напередодні Другої світової війни лави радянської розвідки поповнили Александрович, Бернер, Бієхал, Бобак, Богуслав, Віцпалек, Капішовський, Капрієлов, Кос, Лонек, Селуцький, Хула (1940 р.), Анчева, Арцишевський, Еріксон, Колесников, Кропф, Радойнов, В. Штерн (1941 р.).

50 осіб мали військові звання Червоної армії та НКВС. Серед них Сверчевський – генерал-полковник; Лонгва – комкор; Пілляр – комісар держбезпеки 2-го рангу; Артузов і Штейнбрюк – корпусні комісари; Глінський – старший майор держбезпеки; Баранський, Маллі, Сілі – майори держбезпеки; Адамс, Афанасьєв, Африка де лас Ерас, Бородін, Вінаров, Вернер, Дам'янов, Зенек, Іодловський, Кідайш, Колесников, Матсон, Радойнов, Узданський, Фішер (Абель) – полковники.

48 осіб були удостоєні високих нагород СРСР. У повоєнні роки звання Героя Радянського Союзу посмертно присвоєно Зорге, Героями Росії стали Адамс, Л. і М. Кони, Коваль, Колесников і Черняк, 16 – нагороджені орденами Леніна (Діккель і Сверчевський – двічі) Анчева, Африка де лас Ерас, Боев, Броніна, Дам'янов, Камінський, Капрієлов, Ньюбенфюр, Собєсяк, Стефанський, Стойнов, Пеев, Фішер (Абель). 37 отримали орден Червоного Прапора – Сверчевський і Фішер (Абель) – тричі; Вернер, Гавро, Глінський – двічі; Сверчевський також нагороджений полководницьким орденом Суворова 1-го ступеня.

48 розвідників, згаданих у книзі, були репресовані в

СРСР під час масових чисток у 1937–1939 рр., а також після повернення із завдань до Радянського Союзу в 1944–1945 рр. Практично всі з них потім були реабілітовані. При цьому в місцях позбавлення волі померли Ван Інзун, Генчев і М. Штерн.

У застінках ворожих спецслужб і нацистських концтаборах загинули Арнаутов, Арцишевський, Бабак, Вайнгарт, Відакович, Вітеринк, Віцпалек, Б. Вукелич, Голубіч, Зорге, Єдлічка, Кос, Лонек, Міягі, Патакі, Попов, Пеев, Радойнов, Робінсон, Сім-Дук-Рен, Седуцький, Серебряняк, Хула, всього 23 особи. Деже загинув під час громадянської війни в Іспанії, у партизанських формуваннях Руху Опору відділи своє життя Александрович, Стойнов і Шварц, від рук озброєних оунівців полягли Камінський і Сверчевський, трагічно загинули Дейч і Зарубіна, покінчив життя самогубством Рада. Під час виконання службових обов'язків у закордонному відрядженні помер Бертоні.

Після повернення на Батьківщину чимало з них обіймали керівні посади в державних і партійних органах. Зокрема, Кім Ир Сен був Головою Кабінету міністрів КНДР, Президентом країни і Генеральним Секретарем трудової партії Кореї; Дам'янов – міністром національної оборони і Головою Президії народного зібрання БНР; Боднераш – міністром оборони і 1-м заступником Голови Ради міністрів Румунії; Краячич – Головою Народної скупщини Хорватії; Шатев – міністром юстиції, першим заступником Голови Президії Народного зібрання Македонської народної республіки у складі Югославії; Вольвебер і Цайссер очолювали міністерство держбезпеки НДР, Діккель – міністерство внутрішніх справ і німецьку народну поліцію; Вінаров – управління шляхів сполучення при Раді міністрів НРБ, Боев був заступником міністра внутрішніх справ БНР; Сверчевський – заступником міністра національної оборони Польщі; Рада – заступником міністра промисловості ЧРСР.

Високі звання Героя Соціалістичної Праці БНР удостоєні Анчева, Вінаров, Дам'янов, Капрієлов; Героя НДР

– Діккель, Героя Праці ЧРСР – Рада; Народного Героя Югославії – Краячич.

Стали докторами наук Сверчевський, Радо і Григулевич, кандидатами – Броніна, Капішевський та Коваль, заслуженими працівниками культури РРФСР Афанасьєв та Бородін, заслуженим тренером СРСР з альпінізму Кропф.

Використана література та джерела

1. Алексеев М. А. Энциклопедия военной разведки 1918–1945 гг. / М. А. Алексеев, А. И. Колпакиди, В. Я. Кочик. – М. : Кучковое поле, 2012. – 976 с.
2. Антонов В. С. Тайные информаторы Кремля. Очерки о советских разведчиках / В. С. Антонов, В. Н. Карпов. – М. : Вече, 2011. – 432 с.
3. Антонов В. С. Женские судьбы разведки / В. С. Антонов. – М. : Вече, 2012. – 365 с.
4. Антонов В. С. Служба внешней разведки. История. Люди. Факты / В. С. Антонов. – М. : Кучково поле, 2013. – 384 с.
5. Антонов В. С. Житейская правда разведки / В. С. Антонов. – М. : Вече, 2014. – 352 с.
6. Антонова А. В. История спецслужб России / А. В. Антонова, Т. А. Просвирина. – М. : Дом славянской книги, 2011. – 256 с.
7. Берия Л. “Сталин слезам не верит”. Личный дневник 1937–1941 / Л. Берия. – М. : Яуза-пресс, 2011. – 319 с.
8. Булавина С. Є. Польський слід у радянській розвідці (історико-правовий аспект) / С. Є. Булавін, О. О. Булавін // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Ч. 4. – Катівіце, 2012.
9. Винаров И. Бойцы тихого фронта / И. Винаров. – София : Пресс, 1987. – 384 с.
10. Военные разведчики XX века / авт.-состав. М. И. Толочко. – Минск : Литература, 1998.
11. Воронов В. Ю. НКВД СРСР: Структура, руководящий состав, форма одежды, знаки различия 1934–1937 гг. / В. Ю. Воронов, А. И. Шишкин. – М. : Русская разведка, 2005. – 288 с.
12. ВЧК. 1917–1922. Энциклопедия. – М. : Вече, 2013. – 512 с.
13. Дегтярев К. Внешняя разведка СССР / К. Дегтярев, А. Колпакиди. – М. : Эксмо, 2009. – 706 с.
14. Зевелев А. Герои особого назначения. Спецназ Великой Отечественной / А. Зевелев, Ф. Курлат. – М. : Эксмо, 2013. – 448 с.
15. Ивашутин П. И. Докладывала точно / П. И. Ивашутин // Военно-исторический журнал. – 1990. – № 5.
16. Козлов С. И. Спецназ ГРУ. Очерки истории / С. И. Козлов. – Т. 2. – М. : Русская панорама, 2013. – 866 с.
17. Колпакиди А. Разведка в Великой Отечественной войне / А. Колпакиди, А. Север. – М. : Яуза, 2010. – 736 с.

18. Там само. – С. 608.
19. Лота В. И. Ключи от ада: Атомная эпопея тайного противоборства разведки великих держав / В. И. Лота. – М. : Кучково поле, 2013. – 496 с.
20. Лота В. И. ГРУ. Испытание войной. Военная разведка России накануне и в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / В. И. Лота. – М. : Кучково поле, 2010. – 688 с.
21. Лубянка. Историко-публицистический альманах. – Вып. 3. – М. : Реклама Мастер, 2006. – 208 с.
22. Лукин А. Николай Кузнецов / А. Лукин, Т. Gladkov. – М. : Молодая гвардия, 1972. – 224 с.
23. Лурье В. М. ГРУ. Дела и люди / В. М. Лурье, В. Я. Кочик. – М.; СПб. : ОЛМА-ПРЕСС; Нева, 2003. – 640 с.
24. Маслов С. Тайны и судьбы мастеров разведки / С. Маслов. – М. : Вече, 2013. – 288 с.
25. Млечин Л. М. История внешней разведки. Карьеры и судьбы / Л. М. Млечин. – М. : Центрполиграф, 2011. – 510 с.
26. Они руководили ГРУ. – М. : “Радуга”, – 2005. – 288 с.
27. Радо Ш. Под псевдонимом “Дора” / Ш. Радо. – М. : Воениздат, 1973. – 320 с.
28. Скрипник О. Розвідники, народжені в Україні / О. Скрипник. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 624 с.
29. Соколов В. Военная агентурная разведка. История вне идеологии и политики / В. Соколов. – М. : Центрполиграф, 2013. – 527 с.
30. Со щитом и мечом. Очерки и статьи. – Львов : Каменяр, 1988.
31. Судоплатов П. Разные дни тайной войны и дипломатии / П. Судоплатов. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 382 с.
32. Судоплатов П. А. Спецоперации Лубянки. Кремль. 1930–1950 годы / П. А. Судоплатов. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 1997.
33. Усов В. Советская внешняя разведка в Китае. 20-30 годы XX века / В. Усов. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 384 с.
34. Цибулькін В. В. Нариси з історії розвідки суб’єктів державотворення на території України / В. В. Цибулькін, Л. М. Рожен, Д. В. Веденеєв та ін. – К. : Преса України, 2011. – 536 с.
35. Черняк Е. Б. Пять столетий тайной войны. Из истории секретной дипломатии и разведки / Е. Б. Черняк. – М. : Международные отношения, 1991. – 733 с.
36. Шварев Н. А. Разведчики-нелегалы СССР и России / Н. А. Шварев. – М. : Вече, 2011. – 436 с.
37. Энциклопедия секретных служб России. – М. : АСТ, 2003. – 800 с.

ЗМІСТ

<i>Олександр Христенко. Передмова</i>	3
Вступ	6
Деякі аспекти зародження і функціонування розвідорганів колишнього СРСР у 20–40-х роках ХХ ст.	8
Польський слід у радянській розвідці	28
Німецькі антифашисти – опора радянської розвідки у боротьбі з вермахтом	50
Болгарські комуністи і радянська розвідка	81
Євреї, які народилися за межами російської імперії та колишнього СРСР – на службі радянської розвідки	101
Представники інших національностей у розвідорганах Радянського Союзу	131
Соціологічний портрет громадян інших держав, залучених до роботи радянських розвідорганів	181
Використана література та джерела	185

Науково-документальне видання

Булавін О. О.

Іноземці на службі радянської розвідки

В авторській редакції
Макетування і художнє оформлення *Андрія Криштальського*

Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний. Обсяг – 10,93 ум. друк. арк.
Наклад 300 пр.

Видавництво
“Волинська мистецька агенція “Терен»
43025, м. Луцьк, Головоштамт, а/с 157
Тел. 050-6743321
Ел. пошта: teren.lutsk@gmail.com

Свідоцтво Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
ДК № 1508 від 26.09.2003 р.

Б 90 **Булавін О.** Іноземці на службі радянської розвідки. – Луцьк : Терен,
2014. – 188 с.

ISBN 978-617-7117-25-3

У книзі генерал-майора СБ України у відставці, члена Національної спілки журналістів України О. Булавіна йдеться про іноземних громадян, які присвятили своє життя службі в радянській розвідці у 20–40-х роках минулого століття і зробили вагомий внесок у блискучі перемоги розвідслужб колишнього СРСР на невидимому фронті.

Для шорокого загалу читачів.

УДК 94(477)19
ББК 63.3(4УКР)62